

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα

Κείμενα των συγγραφέων:

**Oskar Negt και Alexander Kluge
Eberhard Knödler-Bunte**

Αντίθεση

για την κατάργηση της μισθωτής εργασίας,
του χρήματος και του κράτους
– για τον κομμουνισμό

Το βιβλίο ***Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα*** εκδόθηκε τον Δεκέμβριο του 2016 σε 500 αντίτυπα από το προλεταριακό εγχείρημα ***Αντίθεση***. Όλα τα κείμενα σε αυτό το βιβλίο μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα, στο σύνολό τους ή τμηματικά, για την ανάπτυξη του ταξικού ανταγωνιστικού κινήματος, χωρίς να είναι απαραίτητη η αναφορά στην πηγή. Είμαστε εχθρικοί απέναντι σε κάθε είδος πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ευχαριστούμε τη συντρόφισσα Λ.Σ. και τον σύντροφο Κ.Κ. για τη βοήθεια στη γραφιστική επιμέλεια.

Διεύθυνση email για επικοινωνία: thesi@antithesi.gr
Ιστοσελίδα: www.antithesi.gr

Περιεχόμενα

Αντίθεση

Πρόλογος	7
----------	---

Eberhard Knödler-Bunte

Προλεταριακή δημόσια σφαίρα και πολιτική οργάνωση: Μια ανάλυση του βιβλίου Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία των Oskar Negt και Alexander Kluge	27
---	----

Oskar Negt και Alexander Kluge

Επιλεγμένα αποσπάσματα από το βιβλίο: <i>Δημόσια σφαίρα και Εμπειρία. Μια ανάλυση της αστικής και της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας</i>	71
--	----

Alexander Kluge

Για τη δημόσια σφαίρα και την εμπειρία	173
--	-----

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα

Πρόλογος

Ποιος είναι άραγε ο λόγος που επιλέγουμε να εκδώσουμε αυτή τη χρονική περίοδο ένα βιβλίο για τη δημόσια σφαίρα και την προλεταριακή εμπειρία και υποκειμενικότητα; Για να μπορέσουμε να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα πρέπει αρχικά να πούμε μερικά πράγματα για την ιστορική συγκυρία και την κατάσταση του ταξικού ανταγωνιστικού κινήματος.

Για τη συγκυρία

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας μια σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στο κεφάλαιο και το προλεταριάτο διαδραματίζεται στην Ελλάδα. Η σύγκρουση αυτή αποτελεί την **κύρια μορφή εμφάνισης** της βαθιάς κρίσης αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, δίπλα στις οικονομικές μορφές που αυτή έχει λάβει: «κρίση του δημόσιου χρέους» και επταετής ύφεση με μείωση της συνολικά παραγόμενης αξίας κατά το ένα τρίτο και αντίστοιχη αύξηση της ανεργίας.

Το ελληνικό καπιταλιστικό κράτος απέτυχε την περίοδο της ανάπτυξης να επιβάλλει στο σύνολό τους τις μεταρρυθμίσεις που θα του επέτρεπαν να διατηρήσει την ανταγωνιστικότητά του και τη θέση του μέσα στην παγκόσμια ιεραρχία των καπιταλιστικών κρατών. Η αποτυχία αυτή οφείλεται στον ιδιαίτερο τρόπο ρύθμισης της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων στην Ελλάδα –ιστορικό προϊόν της ταξικής πάλης μεταπολιτευτικά– που αποτέλεσε τη βάση για το ξέσπασμα ταξικών αγώνων, οι οποίοι εμπόδισαν και καθυστέρησαν την πλήρη εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου προγράμματος καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης. Κυριότερα παραδείγματα αυτών των αγώνων την προηγούμενη δεκαετία ήταν οι μαζικές απεργιακές κινητοποιήσεις το 2001 ενάντια στο ασφαλιστικό νομοσχέδιο Γιαννίτση και το κίνημα ενάντια στην αναδιάρθρωση της

τριτοβάθμιας εκπαίδευσης το 2006-7, που κατάφεραν σε μεγάλο βαθμό να μπλοκάρουν τις εν λόγω απόπειρες αναδιάρθρωσης.¹

Μετά από την εξέγερση μιας σημαντικής προλεταριακής μειοψηφίας τον Δεκέμβριο του 2008, που έλαβε χώρα ενώ είχε ήδη ξεκινήσει η σημαντικότερη παγκόσμια οικονομική κρίση από τη δεκαετία του 1930, και μετά από την εκδήλωση της «κρίσης του δημόσιου χρέους» λίγους μήνες αργότερα, το ελληνικό καπιταλιστικό κράτος, σε συνεργασία με την ΕΕ και το ΔΝΤ, προχώρησε σε μια συνολική επίθεση που είχε ως στόχο την απαξίωση της εργασιακής δύναμης και του μη παραγωγικού κεφαλαίου για να **ανασυγκροτήσει πάνω σε νέες βάσεις το κύκλωμα του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου** αλλά και για να **εσωτερικευθεί μέσα στην προλεταριακή υποκειμενικότητα** η πειθαρχία και ο «ρεαλισμός» των μειωμένων προσδοκιών.

Απέναντι σε αυτή τη συνολική επίθεση του κεφαλαίου και του κράτους του, ξέσπασαν ανάμεσα στο 2010 και το 2013 αγώνες τόσο στο πεδίο της παραγωγής όσο και στο πεδίο της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και της εργασιακής δύναμης: βίαιες μαζικές διαδηλώσεις κατά τη διάρκεια των εικοσιτετράωρων και σαρανταοκτώωρων γενικών απεργιών που καλέστηκαν μέχρι την 5^η Μάιου του 2010, απεργίες ενάντια στις απολύσεις σε εργοστάσια που έκλεισαν, η κατάληψη της Πλατείας Συντάγματος και το Κίνημα των Πλατειών και των συνελεύσεων γειτονιάς μετά το καλοκαίρι του 2011, το κίνημα άρνησης πληρωμών γύρω από το «χαράτσι» στους λογαριασμούς της ΔΕΗ, τα διόδια και τα εισιτήρια των μέσων μαζικής μεταφοράς,

1 Αυτός ο τρόπος ρύθμισης περιλάμβανε μεταξύ άλλων: τα πελατειακά κομματικά-συνδικαλιστικά δίκτυα και την ύπαρξη ισχυρών συντεχνικών-κορπορατιστικών συνδικάτων στον στενότερο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα, την ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού μικρών οικογενειακών καπιταλιστικών επιχειρήσεων, ένα πολύ υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων, το συντριπτικά πλειοψηφικό ποσοστό ιδιοκατοίκησης και τη λειτουργία της οικογένειας ως βασικού θεσμού κοινωνικής αναπαραγωγής. Παρότι δεν μπορούμε στα πλαίσια του προλόγου να προχωρήσουμε σε μια βαθύτερη ανάλυση, πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι αυτές οι μορφές κοινωνικής αναπαραγωγής αφενός είχαν ως αποτέλεσμα την ύπαρξη αυξημένων κοινωνικών προσδοκιών και αφετέρου αποτέλεσαν την προηγούμενη δεκαετία εμπόδιο στην επαρκή κινητοποίηση και κινητικότητα φθηνής εργασιακής δύναμης.

η εξεγερτική νύχτα του Φλεβάρη του 2012, η κατάληψη της ΕΡΤ και οι απεργίες στα Πανεπιστήμια ενάντια στις απολύσεις των εργαζόμενων στις διοικητικές υπηρεσίες κ.ά.

Παρά τη δριμύτητά τους, αυτοί οι αγώνες είχαν όλα τα χαρακτηριστικά μιας στατικής αμυντικής στάσης. Οι εικοσιτετράωρες και οι σαρανταοκτώωρες γενικές απεργίες που καλέστηκαν από τη ΓΣΕΕ και την ΑΔΕΔΥ λειτούργησαν ως βαλβίδες αποσυμπίεσης παρά τον συχνά εξεγερτικό χαρακτήρα των διαδηλώσεων. Οι αγώνες στους χώρους εργασίας διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό τα συντεχνιακά συνδικαλιστικά χαρακτηριστικά τους: παρέμειναν, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, μέσα στο πλαίσιο της αστικής νομιμότητας και δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν ούτε την ανάθεση και την παθητικότητα με τη δημιουργία αυτόνομων μορφών οργάνωσης του αγώνα ούτε τους κλαδικούς διαχωρισμούς. Οι απεργοί δεν κατάφεραν να συνδεθούν ουσιαστικά με άλλα αγωνιζόμενα κομμάτια ούτε καν στην περίπτωση της ΕΡΤ, όπου είχε αυθόρμητα συγκροτηθεί ένα πλατύ κίνημα αλληλεγγύης, το οποίο περιελάμβανε και μια σημαντική μειοψηφική προλεταριακή συνιστώσα. Οι κινητοποιήσεις για την άρνηση της πληρωμής του χαρατσιού παρέμειναν κατά κύριο λόγο μέσα στο πλαίσιο της νομικής-δικαστικής διεκδίκησης και της διαμεσολάβησης από τις αριστερές δημοτικές αρχές – παρά τις πρακτικές άμεσης δράσης που πραγματοποιήθηκαν για την επανασύνδεση του ηλεκτρικού ρεύματος. Η άρνηση πληρωμής των εισιτηρίων στα ΜΜΜ παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό ατομική και όχι συλλογική πρακτική.

Στην κατάληψη της Πλατείας Συντάγματος ο κομματικός μηχανισμός του ΣΥΡΙΖΑ, χωρίς να αποκαλύψει την πολιτική του ταυτότητα, κατάφερε, σε συνεργασία με άλλες αριστερές πολιτικές οργανώσεις, να προωθήσει τον αριστερό εθνικισμό με τη μορφή της «εθνικής ανεξαρτησίας», της «αντίστασης στον γερμανικό ιμπεριαλισμό» και της «παραγωγικής ανασυγκρότησης της χώρας». Η ρητορική περί «άρνησης» και «διαγραφής» του «δημόσιου χρέους», που αποτέλεσε βασικό θέμα συζήτησης στο Σύνταγμα, ενίσχυσε τις αυταπάτες περί κυβερνητικής λύσης του «προβλήματος του χρέους», αφού αυτό παρουσιάστηκε ως εθνικό και όχι ως ταξικό ζήτημα. Το αποτέλεσμα ήταν η κυριαρχία του αριστερού δημοκρατικού και κρατικιστικού εθνικισμού έναντι της αντικαπιταλιστικής-αντικρατικής ταξικής πολιτικής τοποθέτησης που υπήρχε είτε πρωτόλεια είτε με

πιο συγκεκριμένο τρόπο σε προλεταριακές ομάδες που συμμετείχαν. Στις περισσότερες συνελεύσεις γειτονιάς κυριάρχησε η ιδεολογία του «κατοίκου» / «πολίτη» που επέτρεψε τόσο τη χρήση τους από τον ΣΥΡΙΖΑ προς άγρα ψηφοφόρων όσο και την προώθηση της ιδεολογίας των «δικαιωμάτων του πολίτη» καθώς επίσης και μιας ψευδεπίγραφης «αλληλεγγύης» που ήταν στην πραγματικότητα φιλανθρωπία και μοίρασμα της φτώχειας.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία συνέβαλλαν στην ήττα των αγώνων της περιόδου 2010–2013 και την εκλογική κεφαλαιοποίηση αυτής της ήττας από τον ΣΥΡΙΖΑ που κέρδισε δύο φορές τις εκλογές, παρόλο που το καλοκαίρι του 2015 υπέγραψε νέο μνημόνιο με το οποίο η επίθεση συνεχίζεται ακάθεκτη. Η άνοδος της αριστεράς του κεφαλαίου και του κράτους στην εξουσία ήταν έκφραση της μερικής επανανομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος, που είχε απονομιμοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό το προηγούμενο διάστημα. Ήταν επίσης έκφραση της γενικότερης κατίσχυσης του αριστερού, δημοκρατικού και κρατικιστικού εθνικισμού επί των ταξικών, αντικαπιταλιστικών και αντικρατικών πολιτικών θέσεων μέσα στο κίνημα. Στον βαθμό που το ταξικό ανταγωνιστικό κίνημα φάνηκε ανίκανο να αλλάξει **από τα κάτω** τον συσχετισμό δύναμης και να επιτύχει συγκεκριμένες παραχωρήσεις, μια μεγάλη μερίδα της εργατικής τάξης και των μικροαστών που υπέστησαν προλεταριοποίηση επένδυσε τις ελπίδες της στην αριστερή διακυβέρνηση.

Τον περασμένο χρόνο ψηφίστηκε ένα νέο, ακόμη επαχθέστερο, ασφαλιστικό νομοσχέδιο, επιβλήθηκαν νέοι άμεσοι και έμμεσοι φόροι που βαρύνουν τους προλετάρειους και έπεται το επόμενο διάστημα η ψήφιση του νέου νόμου για τις εργασιακές σχέσεις, η συνέχιση δηλαδή της αναδιάρθρωσης των σχέσεων εκμετάλλευσης προς όφελος του κεφαλαίου. Επιπλέον, η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ σύναψε τον Μάρτιο του 2016 συμφωνία με την ΕΕ και την Τουρκία για την επιβολή ενός δρακόντειου μηχανισμού περιορισμού, ελέγχου και πειθαρχησης των εκατοντάδων χιλιάδων μεταναστών που προσπαθούν να έλθουν στην Ευρώπη από τις εμπόλεμες ζώνες της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και της Ασίας. Στο εσωτερικό της χώρας ακολουθείται, αφενός, μια πολιτική εκτοπισμού των μεταναστών χωρίς χαρτιά σε γεωγραφικά απομονωμένα στρατόπεδα συγκέντρωσης, η οποία έχει ως στόχο την απομόνωσή τους από την κοινωνική

ζωή και το ταξικό ανταγωνιστικό κίνημα και, αφετέρου, μια πολιτική καταστολής των κινητοποιήσεων των μεταναστών αλλά και των πιο ριζοσπαστικών εγχειρημάτων αλληλεγγύης, όπως οι καταλήψεις στέγης μεταναστών στη Θεσσαλονίκη και το εγχείρημα No Border Kitchen στη Λέσβο.²

Για την κατάσταση του κινήματος

Το ταξικό ανταγωνιστικό κίνημα βρίσκεται, μετά την εκλογή του ΣΥΡΙΖΑ, σε κατάσταση αποσύνθεσης. Στους χώρους εργασίας επικρατεί σιγή νεκροταφείου, με μοναδική εξαίρεση τις απεργίες στα ΜΜΜ που ιδιωτικοποιούνται και τις απεργίες των ναυτεργατών, οι οποίες διατηρούν έναν απολύτως διαχωρισμένο κλαδικό χαρακτήρα. Στον δημόσιο τομέα οι περισσότεροι εργαζόμενοι νιώθουν ανακούφιση για την απόσυρση του μέτρου της διαθεσιμότητας από την κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ και δεν υπάρχει καμία διάθεση για κινητοποίηση, ενώ η συνδικαλιστική δράση των αριστερών παρατάξεων είναι στις περισσότερες περιπτώσεις ανύπαρκτη αν όχι υπονομευτική. Στον ιδιωτικό τομέα, το τεράστιο ποσοστό ανεργίας συνεχίζει να παίζει τον κατασταλτικό του ρόλο. Οι δε κινητοποιήσεις της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ για το ασφαλιστικό και τα εργασιακά ήταν εντελώς άμαζες. Το κίνημα της άρνησης πληρωμών έχει σε μεγάλο βαθμό υποχωρήσει, με την εξαίρεση ορισμένων δράσεων σαμποτάζ των ακυρωτικών μηχανημάτων και εναντίον των ελεγκτών. Οι αυταπάτες σχετικά με τη διακυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ έχουν διαλυθεί ολοκληρωτικά, χωρίς όμως αυτή η διάλυση να μετασχηματίζεται σε δυναμικό για άμεση δράση διότι η εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ ήταν προϊόν της ήττας του κινήματος.

Όσον αφορά δε τη στάση απέναντι στο ζήτημα της βιοπολιτικής διαχείρισης των μεταναστών προλετάρων, από τη μια μεριά εκφράζεται από ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού ένα αφηρημένο φιλανθρωπικό-αντιρατσιστικό αίσθημα και από την άλλη μεριά εκφράζεται εθνικιστικό μίσος απέναντι στους «ξένους», το οποίο

2 Έχουμε προσπαθήσει να αναλύσουμε διεξοδικά αυτό το ζήτημα στην προσούρα που εκδώσαμε τον Ιούνιο του 2016: *Vogelfrei. Τρία κείμενα για τη μετανάστευση, τις απελάσεις, το κεφάλαιο και το κράτος του*.

είτε βασίζεται σε αισθήματα μνησικακίας των πιο πατημένων εργατών («ποιος με βοήθησε εμένα για να τους βοηθήσω»), είτε βασίζεται στον κυνικό (και ενίοτε κοντόφθαλμο) ατομικισμό («δεν τους θέλω γιατί υποβαθμίζουν τη γειτονιά και την ιδιοκτησία μου / γιατί διώχνουν τον τουρισμό»). Όσον αφορά το κίνημα αλληλεγγύης, περιλαμβάνει τόσο μια ανθρωπιστική / δημοκρατική όσο και μια μειοψηφική ταξική ανταγωνιστική συνιστώσα.

Τέλος, ο αναρχικός / αντιεξουσιαστικός χώρος βρίσκεται κι αυτός σε μεγάλη κρίση. Ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων έχει οδηγηθεί στην ιδιώτευση λόγω της γενικότερης κάμψης του ανταγωνιστικού κινήματος, ενώ κάποιες ομάδες έχουν διαλυθεί. Ταυτόχρονα, μια μερίδα του α/α χώρου έχει οδηγηθεί προς τον αριστερό πατριωτικό αντι-ιμπεριαλισμό όσον αφορά τη θεωρία και την πρακτική της, έχοντας εγκαταλείψει τον αντικρατικό προσανατολισμό και φτάνοντας στο σημείο σε ορισμένες περιπτώσεις να υποστηρίζει ευθέως την αναβίωση του κρατικού καπιταλισμού του ανατολικού μπλοκ, όταν δεν υποστηρίζει τον πιο «αδύναμο» ρώσικο ιμπεριαλισμό έναντι των αμερικάνων. Μια άλλη μερίδα του α/α χώρου, έχει βυθιστεί μέσα στην πολιτική της ταυτότητας του ενός ή του άλλου κοινωνικού κομματιού που υφίσταται καταπίεση και τη διεκδίκηση των «κοινωνικών δικαιωμάτων» που θα πρέπει αυτά να απολαμβάνουν, μια πολιτική που επίσης ισοδυναμεί με την εγκατάλειψη της αντικρατικής τοποθέτησης, αφού τα «κοινωνικά δικαιώματα» θεσπίζονται πάντοτε στο πλαίσιο ενός κρατικού δικαιικού πλαισίου. Η διαφορά των δύο αυτών μερίδων συνίσταται απλώς στο ότι οι μεν αναφέρονται σε ένα «σοσιαλιστικό», εθνικά ανεξάρτητο, κρατικοκαπιταλιστικό καθεστώς ενώ οι δε σε ένα πολιτικά φιλελεύθερο, σοσιαλδημοκρατικό καπιταλιστικό καθεστώς. Και στις δύο περιπτώσεις, πρόκειται για αφηρημένες και διαχωρισμένες πολιτικές τοποθετήσεις που υποβαθμίζουν, αν δεν αγνοούν, τα συγκεκριμένα συμφέροντα και ανάγκες του προλεταριάτου χάριν ενός στρεβλού ριζοσπαστισμού. Μάλιστα, αυτός ο διαχωρισμός εμφανίζεται ορισμένες φορές ως πλήρης αποσύνδεση από την ιστορική πραγματικότητα και ως επίκληση ενός φαντασιακού ηρωικού παρελθόντος, πράγμα που οδηγεί αναπόφευκτα στη μείωση της ικανότητας δράσης σε σχέση με τα πραγματικά ζητήματα της ταξικής πάλης.

Το ζήτημα της οργάνωσης και η δημόσια σφαίρα

Το θέμα αυτού του βιβλίου εστιάζει ακριβώς στο ζήτημα της **οργάνωσης του ταξικού ανταγωνιστικού κινήματος**, όχι όμως από τη σκοπιά της συγκρότησης μιας διαχωρισμένης συλλογικότητας που εμφορείται από λιγότερο ή περισσότερο πρωτοποριακές αντιλήψεις, αλλά από τη σκοπιά της δημιουργίας της **αναγκαίας μορφής μεσολάβησης** μέσω της οποίας οι κατακερματισμένες και αλυσιτελείς εμπειρίες αντίθεσης και αγώνα ενάντια στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις μπορούν να συνδυαστούν σε μια θεωρητικά μεσολαβημένη συνείδηση, σε έναν τρόπο ζωής και αγώνα, σε μια συλλογική πρακτική μέσα από την οποία θα μπορέσουμε να καταργήσουμε και να μετασχηματίσουμε τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις, να κινηθούμε δηλαδή προς την κατεύθυνση της κατάργησης του κεφαλαίου και όλων των αλλοτριωτικών του μεσολαβήσεων (χρήμα, μισθωτή εργασία, κράτος, ιδιότητα του πολίτη, θέαμα κ.ο.κ.).

Για να προσεγγίσουμε αυτό το ζήτημα υιοθετήσαμε την έννοια της **προλεταριακής δημόσιας σφαίρας** που εισήγαγαν οι Oskar Negt και Alexander Kluge³ στο βιβλίο *Öffentlichkeit und Erfahrung*:

3 Ο **Oskar Negt** (1934) είναι γερμανός φιλόσοφος που ανήκει στη θεωρητική παράδοση της Σχολής της Φρανκφούρτης. Έκανε τη διδακτορική του διατριβή υπό την επίβλεψη του Theodor Adorno και υπήρξε βοηθός του Jürgen Habermas στα πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης και της Φρανκφούρτης. Ήταν μέλος της αριστερής φοιτητικής παράταξης SDS και του κινήματος της *Εξωκοινοβουλευτικής Αντιπολίτευσης* (APO) το 1968. Τη δεκαετία του 1970 εντάχθηκε στην οργάνωση *Sozialistisches Büro* που ανήκε στο ρεύμα της Νέας Αριστεράς και στην οποία μεταξύ άλλων συμμετείχαν οι Rudi Dutschke και Elmar Altvater. Στα τέλη της δεκαετίας του '90 υποστήριξε το SPD διαγράφοντας μια πορεία ενσωμάτωσης στο κυρίαρχο ρεύμα της αστικής πολιτικής όπως και πολλά άλλα μέλη της Νέας Αριστεράς.

Ο **Alexander Kluge** (1932) είναι γερμανός σκηνοθέτης, νομικός, συγγραφέας και φιλόσοφος που εντάσσεται και αυτός στη θεωρητική παράδοση της Σχολής της Φρανκφούρτης. Συνδέθηκε φιλικά με τον Theodor Adorno ως νομικός σύμβουλος του Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας της Φρανκφούρτης. Υπήρξε βοηθός του σκηνοθέτη Fritz Lang και θεωρείται ιδρυτής του ρεύματος του *Νέου Γερμανικού Κινηματογράφου* στο οποίο ανήκαν επίσης ο Φασμπίντερ και ο Χέρτσοκ, μεταξύ άλλων. Από τη δεκαετία του '60 είναι στενός συνεργάτης του Oskar Negt μαζί με τον οποίο έγραψαν τρία

Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit (Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία. Μια ανάλυση της αστικής και της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας), το οποίο εκδόθηκε το 1972 στη Γερμανία. Οι μαρξιστές αυτοί όρισαν τη δημόσια σφαίρα ως την αναγκαία μεσολάβηση ανάμεσα στις μεταβαλλόμενες μορφές της καπιταλιστικής παραγωγής, από τη μια μεριά, και την οργάνωση της κοινωνικής εμπειρίας, από την άλλη. **Με μαρξικούς όρους, η δημόσια σφαίρα είναι η αναγκαία μεσολάβηση ανάμεσα στο κοινωνικό είναι και τη συνείδηση.**

Προτού παρουσιάσουμε την έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας όπως την εισήγαγαν οι εν λόγω συγγραφείς είναι απαραίτητο να δούμε πώς πρωτοχρησιμοποίησε την έννοια της δημόσιας σφαίρας ο Jürgen Habermas στο έργο του *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (Αλλαγή δομής της δημοσιότητας) που εκδόθηκε το 1962 στη Γερμανία.

Η έννοια της αστικής δημόσιας σφαίρας στον Habermas

Ο γερμανικός όρος Öffentlichkeit (δημόσια σφαίρα) υποδηλώνει ταυτόχρονα, αφενός, την έννοια του δημόσιου χώρου υπό μια γεωγραφική έννοια, δηλαδή των κοινωνικών τόπων όπου αρθρώνονται, διαδίδονται και τίθενται υπό διαπραγμάτευση τα κοινωνικά νοήματα και, αφετέρου, την έννοια του συλλογικού σώματος που διαμορφώνεται μέσω και εντός αυτής της διαδικασίας: του «κοινού». Αλλά ο όρος Öffentlichkeit αναφέρεται επίσης και σε μια ουσία ή κριτήριο του νοήματος –τη διαφάνεια ή ανοικτότητα (που έχει την ίδια ρίζα στη Γερμανική γλώσσα, «offen»)– το οποίο παράγεται τόσο μέσα σε αυτά τα πεδία όσο και σε ευρύτερα πλαίσια που δεν είναι χωροταξικά οριοθετημένα. Πιο συγκεκριμένα, ο Habermas γράφει σχετικά στο βιβλίο του τα εξής: «*Η αστική δημόσια σφαίρα μπορεί κατ' αρχάς να νοηθεί ως η σφαίρα των ιδιωτών που απαρτίζουν ένα κοινό· οι ίδιοι δεν αργούν να χρησιμοποιήσουν τη ρυθμιζόμενη από τις αρχές θάσει κανονισμών δημόσια σφαίρα εναντίον της ίδιας της*

σημαντικά βιβλία: *Öffentlichkeit und Erfahrung* (Δημόσια σφαίρα και εμπειρία), *Die Maßverhältnisse des Politischen* (Οι Διαστάσεις του Πολιτικού) και *Geschichte und Eigensinn* (Ιστορία και Επιμονή).

δημόσιας εξουσίας, σε μια αντιπαράθεση για τους κανόνες που ρυθμίζουν τις σχέσεις της βασικά ιδιωτικοποιημένης, αλλά δημόσιου ενδιαφέροντος σφαίρα της κοινωνικής εργασίας και της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων».⁴

Ο Habermas υποστηρίζει ότι λόγω των ιδιαίτερων ιστορικών συνθηκών του 18^{ου} αιώνα, η αστική δημόσια σφαίρα δημιουργήθηκε ως ένας σχηματισμός ανάμεσα στην κοινωνία των ιδιωτών και το κράτος, μέσα στον οποίο ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος γίνονταν αντικείμενο κριτικής δημόσιας συζήτησης. Σύμφωνα με την κοινωνικο-ιστορική περιγραφή που δίνει στο βιβλίο του, η διαδικασία σχηματισμού της αστικής δημόσιας σφαίρας τέθηκε σε κίνηση από την ανάγκη ανταλλαγής και συζήτησης των ειδήσεων και άλλων ζητημάτων ενδιαφέροντος, στα πλαίσια της ανάπτυξης των καπιταλιστικών εμπορικών συναλλαγών. Μέσα στη σύγκρουσή της με τις απόκρυφες και γραφειοκρατικές πρακτικές του απολυταρχικού κράτους, η αναδυόμενη αστική τάξη αντικατέστησε σταδιακά τη δημόσια σφαίρα των επίσημων εμφανίσεων των κοσμικών και θρησκευτικών αρχόντων, μέσα στην οποία απλώς προβαλλόταν η εξουσία τους ενώπιον των υπηκόων τους, με μια δημόσια σφαίρα εντός της οποίας η κρατική εξουσία ελέγχεται δημόσια από τους αστούς-πολίτες μέσω του τεκμηριωμένου και κριτικού λόγου.

Ο Habermas απαριθμεί τρία θεσμικά κριτήρια ως ιστορικές προϋποθέσεις για την ανάδυση της αστικής δημόσιας σφαίρας: «**Πρώτον**, απαιτείται ένα είδος κοινωνικής συναναστροφής που δεν προϋποθέτει την ισότητα της κοινωνικής θέσης και γενικά δεν λαμβάνει υπόψη το κοινωνικό γόητρο των μελών. Η τελετουργία των κοινωνικών βαθμίδων τείνει να υποχωρήσει μπροστά στην επιβαλλόμενη διακριτικότητα της ισοτιμίας. Η ισοτιμία, στη βάση της οποίας και μόνο μπορεί να υπερισχύσει το κύρος του επιχειρήματος έναντι του κύρους της κοινωνικής ιεραρχίας και τελικά επίσης να επιβληθεί, νοείται, σύμφωνα με την αυτοαντίληψη της εποχής, ως ισοτιμία του 'απλώς ανθρώπινου'. Les hommes, private gentlemen, οι ιδιώτες, όλοι αυτοί δεν αποτελούν το κοινό μόνο υπό την έννοια ότι η εξουσία και η υπόληψη των δημόσιων αξιωμάτων δεν ισχύουν πια' δεν

4 Jürgen Habermas, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Εκδόσεις Νήσος, 1997, σ. 83 (τροποποιημένη μετάφραση).

επιτρέπεται να παίζουν κατά βάση κανένα ρόλο ούτε οι οικονομικές εξαρτήσεις υπό αναστολή βρίσκονται τόσο οι νόμοι της αγοράς όσο και οι νόμοι του κράτους. Με τα καφεενεία, τα σαλόνια και τις εταιρείες ή συντροφίες δεν πραγματώθηκε ασφαλώς στα σοβαρά αυτή η ιδέα του κοινού, αλλά με αυτά θεσμοθετήθηκε ως ιδέα και έτσι τέθηκε ως αντικειμενική αξίωση... Η συζήτηση σε ένα τέτοιο κοινό προϋποθέτει, **δεύτερον**, τον προβληματισμό πάνω σε πεδία που ως τότε δεν είχαν θεωρηθεί προβληματικά. Το 'γενικό', το όλον, με το οποίο ασχολείται κριτικά το κοινό, ήταν υπόθεση που άνηκε στο μονοπώλιο ερμηνείας των εκκλησιαστικών και των κρατικών αυθεντιών, και αυτό όχι μόνο από τον άμβωνα ή τη γραμματεία, αλλά και στη φιλοσοφία, στη λογοτεχνία και την τέχνη... Στο βαθμό που τα φιλοσοφικά και τα λογοτεχνικά έργα, γενικά τα έργα τέχνης, παράγονται για την αγορά και διαδίδονται μέσω της αγοράς, αυτά τα πολιτιστικά αγαθά εξομοιώνονται με τις πληροφορίες εκείνου του είδους: ως εμπορεύματα είναι κατά βάση γενικώς προσιτά. Δεν παραμένουν πια συστατικά μιας δημοσιότητας των επίσημων, εκκλησιαστικών και αυλικών, εμφανίσεων... Οι ιδιώτες, στους οποίους το έργο είναι προσιτό ως εμπόρευμα, το βεβηλώνουν, το εκκοσμικεύουν, καθώς αναζητούν το νόημά του αυτόνομα, μέσω της ορθολογικής συνεννόησης μεταξύ τους, το συζητούν και πρέπει να το εκφράσουν ρητά, ενώ ως άρρητο μπορούσε να αναπτύσσει τη δύναμη που εκπέμπει η αυθεντία... Η ίδια διαδικασία που εμπορευματοποιεί την κουλτούρα και έτσι τη μετατρέπει πια σε μια κουλτούρα ικανή να γίνει αντικείμενο συζήτησης, κάνει το κοινό να παραμένει κατά βάση ανοιχτό, και αυτό είναι το **τρίτο** κριτήριο. Όσο αποκλειστικό και αν ήταν κάθε φορά το κοινό, ποτέ δεν μπορούσε να μείνει εντελώς κλειστό και να λάβει την άκαμπτη μορφή μιας κλίκας, διότι πάντοτε θεωρούσε ότι η θέση του ήταν εκεί όπου πραγματικά βρισκόταν, δηλαδή μέσα σε ένα μεγαλύτερο κοινό ιδιωτών, οι οποίοι, με την προϋπόθεση ότι διέθεταν ιδιοκτησία και μόρφωση, ως αναγνώστες, ακροατές και θεατές μπορούσαν μέσω της αγοράς να κυριεύσουν τα αντικείμενα των συζητήσεων».⁵

5 Ό.π., σ. 93–94.

Η έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας

Οι Negt και Kluge έρχονται σε αντίθεση με τον Habermas καθώς ορίζουν τη δημόσια σφαίρα ως **μια κατηγορία που αφορά την ολότητα της κοινωνίας** και όχι ως έναν διακριτό σχηματισμό ανάμεσα στην «κοινωνία των ιδιωτών» και το κράτος. Για τους συγγραφείς αυτούς, η δημόσια σφαίρα είναι η ιστορικά προσδιορισμένη και μεταβαλλόμενη μορφή μεσολάβησης ανάμεσα στην καπιταλιστική παραγωγή και την πολιτισμική οργάνωση των ανθρώπινων ιδιοτήτων και αισθήσεων. Υπό αυτή την έννοια, η δημόσια σφαίρα είναι ο «γενικός ορίζοντας της κοινωνικής εμπειρίας» στο πλαίσιο του οποίου τα άτομα αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν την κοινωνική πραγματικότητα. Επομένως, η έρευνά τους εστιάζει στην ανάλυση της σχέσης των διάφορων μορφών της δημόσιας σφαίρας με τα αντιτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα που διαμορφώνουν την κοινωνική πρακτική της καθημερινής ζωής.

Σε αυτή τη βάση, ασκούν κριτική στον Habermas για το γεγονός ότι ταυτίζει την ιστορική αξίωση νομιμότητας της αστικής δημόσιας σφαίρας, που παρουσιάζεται ως μορφή ελέγχου της κρατικής εξουσίας από την «κοινή γνώμη», με την πραγματική λειτουργία της ως εργαλείου ταξικής κυριαρχίας. Όπως χαρακτηριστικά γράφουν: «οι μορφές της αστικής δημόσιας σφαίρας –λ.χ. η διάκριση των εξουσιών, ο διαχωρισμός ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική ζωή, ανάμεσα στην πολιτική και την παραγωγή, ανάμεσα στην καθημερινή γλώσσα και την αυθεντική κοινωνική έκφραση, ο διαχωρισμός μεταξύ της εκπαίδευσης, της επιστήμης και της τέχνης, από τη μια μεριά, και των συμφερόντων και των εμπειριών των μαζών από την άλλη– δεν επιτρέπουν καν την απλή έκφραση της κοινωνικής κριτικής, της αντιτιθέμενης δημόσιας σφαίρας και της χειραφέτησης της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Είναι αδύνατη η οργάνωση των εμπειριών και των συμφερόντων του προλεταριάτου, υπό την ευρύτερη έννοια, εντός αυτού του κατακερματισμού όλων των αλληλοσυσχετιζόμενων ποιοτικών στοιχείων της εμπειρίας και της κοινωνικής πρακτικής».⁶ Παρόλο που και ο Habermas αναγνωρίζει τις αντιφάσεις

6 Oskar Negt και Alexander Kluge, *Öffentlichkeit und Erfahrung: Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit*, Suhrkamp Verlag, 1972, σ. 14.

του φιλελεύθερου μοντέλου της δημόσιας σφαίρας, αντιπαραθέτει τον ιδεατό της τύπο στην πραγματική της ύπαρξη.

Σε σχέση με αυτό του ασκούν κριτική για το ότι ενώ παραδέχεται ότι η αστική δημόσια σφαίρα αποτελεί αντικείμενο χειραγώγησης από «προνομιούχες ομάδες», αναφέρεται στο γεγονός αυτό ως «αναβίωση της φεουδαρχίας» και αναζητά μια διαφορετική θεμελίωσή της στον δημοκρατικό πλουραλισμό του κοινωνικού κράτους. Αντιθέτως, οι Negt και Kluge υπογραμμίζουν ότι μια τέτοια θεμελίωση απλώς αποκρύπτει τις θεμελιώδεις αντιφάσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας και ότι οι ιστορικά μεταβαλλόμενες μορφές της αστικής δημόσιας σφαίρας θα πρέπει να ερμηνευθούν επί τη βάση της ιστορικής πορείας της καπιταλιστικής αξιοποίησης.

Πιο συγκεκριμένα, οι συγγραφείς σημειώνουν ότι η κλασική αστική δημόσια σφαίρα, δηλαδή ο αστικός τύπος, τα κόμματα, οι λέσχες και οι σύλλογοι που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, έχει ξεπεραστεί από τις λεγόμενες «βιομηχανοποιημένες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής», δηλαδή τα ΜΜΕ, την οργάνωση της φαινομενικότητας του αστικού τοπίου και των βιομηχανικών ζωνών, τη «βιομηχανία της συνείδησης», δηλαδή τη διαφήμιση και το μάρκετινγκ, τα τμήματα δημόσιων σχέσεων των επιχειρήσεων και των «ομάδων συμφερόντων». Σε αντίθεση με την κλασική αστική δημόσια σφαίρα της οποίας κύρια αδυναμία ήταν ο διαχωρισμός της δημόσιας από την ιδιωτική ζωή, οι βιομηχανοποιημένες δημόσιες σφαίρες διακρίνονται από το ότι παράγονται βιομηχανικά και επεκτείνονται σε όλες τις πλευρές της καθημερινής ζωής. Η εμπορευματική παραγωγή έχει αγκαλιάσει όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής. Σε αυτό το πλαίσιο η εμφάνιση των εμπορευμάτων αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία τείνοντας να αποσπαστεί από την αξία χρήσης. Μέσα από αυτή την εξέλιξη τα εμπορεύματα συμμετέχουν και αυτά στη δημόσια σφαίρα: γίνονται αντικείμενα της φανταστικής κατανάλωσης. **Με αυτή την έννοια, οι ανθρώπινες ανάγκες και οι μορφές συνείδησης γίνονται και αυτές αντικείμενα της καπιταλιστικής παραγωγής.**

Οι ανάγκες των προλετάρων αναγνωρίζονται στον βαθμό που μπορούν να ενταχθούν στην καπιταλιστική διαδικασία αξιοποίησης. Το κεφάλαιο προσαρμόζεται στις πραγματικές ανάγκες αλλά την ίδια στιγμή τις διαμορφώνει ώστε να μπορεί να τις εντάξει στην

αξιοποίησή του. Έτσι, η προλεταριακή εμπειρία και οι προλεταριακές ανάγκες χωρίζονται στα δύο: ένα κομμάτι απορροφάται εντός των νέων βιομηχανοποιημένων δημόσιων σφαιρών ενώ το άλλο αποκλείεται αφού δεν είναι αναγκαίο ή τίθεται ενάντια στη διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου και τους θεσμούς νομιμοποίησης. **Έτσι, το κεφάλαιο συγκροτεί αρνητικά ένα σύνολο συμφερόντων και ιδιοτήτων που δεν μπορούν να ενταχθούν πλήρως στη διαδικασία αξιοποίησής του.** Οι Negt και Kluge έβλεπαν αυτό το σύνολο ιδιοτήτων και συμφερόντων να εκφράζεται την εποχή που έγραφαν, στις αρχές της δεκαετίας του '70, στις τάσεις φυγής και τις φαντασιακές δραστηριότητες της αντικουλτούρας και των υποκουλτούρων, οι οποίες για αυτούς αποτελούσαν μια ασυνείδητη έμπρακτη κριτική της αλλοτρίωσης. Χρησιμοποιούσαν μάλιστα τον όρο «φράγμα της πραγματικής ζωής» για να μιλήσουν για αυτό το σύνολο ιδιοτήτων και συμφερόντων. Όπως χαρακτηριστικά έγραφαν: *«όπου γίνονται προσπάθειες ενσωμάτωσης αυτού του φράγματος στα καπιταλιστικά συμφέροντα, π.χ. μέσω της υπαγωγής του πλαισίου ζωής στη βιομηχανία της συνείδησης και τη βιομηχανία προγραμμάτων ή τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής, η διαδικασία καταπίεσης και αποκλεισμού παράγει ένα νέο, πιο διαφοροποιημένο φράγμα αναλόγως»*.⁷

Επομένως, η αυξανόμενη κοινωνικοποίηση των αναγκών εντός της βιομηχανοποιημένης δημόσιας σφαίρας θέτει δυνητικά σε κίνηση την αντίσταση στην αλλοτριωμένη παραγωγή στο πεδίο της φαντασίας. Οι νέες ανάγκες που προκύπτουν μέσα από αυτή τη διαδικασία αντιτίθενται στην πειθαρχία και τον αφηρημένο χαρακτήρα της καπιταλιστικής παραγωγής θέτοντας τις βάσεις για την ανάδυση της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας που τις οργανώνει σε πολιτικές μορφές συνείδησης και δραστηριότητας. Αυτή η αρνητική, διαλεκτική σχέση του «φράγματος της πραγματικής ζωής» με την καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής θα συνεχίσει να υπάρχει εφόσον το κεφάλαιο είναι εξαρτημένο από τη ζωντανή εργασία που είναι η μοναδική πηγή της αξίας.

Σύμφωνα με τους Negt και Kluge, η προλεταριακή δημόσια σφαίρα διακρίνεται από την αστική δημόσια σφαίρα, καθώς τίθε-

7 Oskar Negt και Alexander Kluge, *ό.π.*, σ. 107.

ται ενάντια στις ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής και αναπαραγωγής μέσα από την οργάνωση των προλεταριακών αναγκών και συμφερόντων. Η **προλεταριακή δημόσια σφαίρα** αποτελεί επομένως μια **αναγκαία μορφή μεσολάβησης** μέσω της οποίας οι κατακερματισμένες εμπειρίες αντίθεσης στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις μπορούν να συνδυαστούν σε μια θεωρητικά μεσολαβημένη συνείδηση και τρόπο ζωής που είναι προσανατολισμένα σε μια συλλογική πρακτική η οποία καταργεί και μετασχηματίζει τις υπάρχουσες συνθήκες. Πρόκειται για μια αντιφατική και μη-γραμμική διαδικασία η οποία δεν έχει καμία σχέση με την προγραμματική ενότητα της τάξης και της συνείδησής της που σύμφωνα με τους λενινιστές συγκροτείται από το προλεταριακό κόμμα. Η ταξική οργάνωση δεν μπορεί πια να στηρίζεται στον μύθο της συγκρότησης του ολοκληρωμένου και ενιαίου προλεταριακού υποκειμένου που οργανώνεται στο προλεταριακό κόμμα και διαμορφώνεται πέραν των επιμέρους αναγκών και συμφερόντων των διαφορετικών κομματιών της τάξης, π.χ. των γυναικών, των μειονοτήτων, των ανέργων, των βιομηχανικών εργατών, κλπ. Αντιθέτως, η επαναστατική στρατηγική οφείλει να συνενώνει τις αντιστάσεις σε όποια σφαίρα της κοινωνικής ζωής εμφανίζονται: στα εργοστάσια, στην εκπαίδευση, στην οικογένεια, στη σφαίρα του λεγόμενου ελεύθερου χρόνου. Όπως έγραφε ο Negt: «Η ιστορία του εργατικού κινήματος σε όλες τις βιομηχανικές χώρες αποδεικνύει ότι ήταν καταστροφικό για τα προλεταριακά κόμματα, τόσο τους Σοσιαλδημοκράτες όσο και τους Κομμουνιστές, να χαρακτηρίζουν συνεχώς τα μέλη τους (για να μην αναφερθούμε στους ψηφοφόρους που συχνά αλλάζουν κόμμα) ως Σοσιαλδημοκράτες, Κομμουνιστές ή ταξικά συνειδητούς προλετάριους, την ίδια στιγμή που οι συγκεκριμένες ανάγκες τους, όπως οι συνθήκες ζωής, η φροντίδα των παιδιών, η σεξουαλικότητα, ο ελεύθερος χρόνος παρέμεναν υπανάπτυκτες και στάσιμες ή οργανώθηκαν από τα πάνω με τέτοιο τρόπο που τα συμφέροντα και οι ανάγκες τους, ως υποπροϊόντα του καπιταλισμού, δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν την ελεύθερη έκφρασή τους».⁸

8 Oskar Negt, *Don't Go by Numbers, Organize According to Interests! Current Questions of Organization*, New German Critique, No. 1, (Winter, 1974), σ. 48.

Για τους συγγραφείς, κάθε ιστορικά οριοθετημένη μορφή της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας που τίθεται ως οριστική μορφή του εργατικού κινήματος προστίθεται στο συνολικό σύστημα μπλοκαρίσματος της προλεταριακής εμπειρίας και **το σύστημα αυτό πρέπει να καταστραφεί συνολικά**. «Η οργάνωση του κόμματος βασίζεται στον μύθο ότι αποτελεί την οριστική μορφή της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, που μεσολαβεί τη σχέση της ολότητας της κοινωνίας με τη συγκεκριμένη προλεταριακή εμπειρία. Αυτός ο μύθος εμποδίζει τη δημιουργία και την ανάπτυξη νέων μορφών εμπειρίας, νέων μορφών της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας».⁹

Αντιθέτως, **μόνο η σκόπιμη πολιτικοποίηση των θεμελιωδών ζωτικών συμφερόντων και αναγκών** μπορεί να αποτελέσει το σταθερό πλαίσιο της επαναστατικής πράξης. Σύμφωνα με τον Negt, «αν, όπως ήδη σημείωσα, οι κατεστημένες οργανώσεις προϋποθέτουν ένα 'ολοκληρωμένο' ανθρώπινο ον που συνδέεται με αυτές μέσω της δέσμευσής του ως μέλος τους, η πρώτη πολιτική πράξη μιας επαναστατικής οργάνωσης πρέπει να είναι η αποκάλυψη αυτής της απατηλής ολότητας. Ο ολοκληρωμένος άνθρωπος ξεπροβάλλει στο τέλος της επαναστατικής διαδικασίας και όχι στην αρχή της, εφόσον είναι κατακερματισμένος από την καπιταλιστική παραγωγή και κατανάλωση ως προς τα χαρακτηριστικά, τις ικανότητες, τα συμφέροντα και τις ανάγκες του».¹⁰ Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα είναι το συστατικό στοιχείο μιας ιδιαίτερα σύνθετης διαδικασίας οργάνωσης που έχει ως στόχο «να απελευθερώσει και να ανακατευθύνει (*Aufhebung*) την εμπειρία που είναι μπλοκαρισμένη στο προλεταριακό πλαίσιο ζωής».¹¹

Υπό αυτή την έννοια, η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν ταυτίζεται με τη δημόσια σφαίρα των εργατών όπως αυτή υπάρχει (συνδικάτα, κόμματα, κλπ) καθώς αυτή εμπεριέχει αστικές δομές. **Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα είναι μια ενεργός διαδικασία εντός της υπάρχουσας δημόσιας σφαίρας των εργατών, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή της ταξικής συνείδησης και της ταξικής**

9 Oskar Negt και Alexander Kluge, ό.π., σ. 65.

10 Ό.π., σ. 48.

11 Oskar Negt και Alexander Kluge, ό.π., σ. 60.

πάλης (ομάδες αυτομόρφωσης, αναρχικές και κομμουνιστικές εκδόσεις, καταλήψεις, αυτόνομες μορφές προλεταριακής οργάνωσης που έρχονται σε σύγκρουση με τις κρατικά ενσωματωμένες οργανώσεις των εργαζόμενων, αυτόνομες μορφές παραγωγής τέχνης, κλπ.).

Το ζήτημα για τους Negt και Kluge είναι η απελευθέρωση της παραγωγικής δύναμης της φαντασίας μέσα από τη δημιουργία νέων αυτόνομων μορφών και μέσων επικοινωνίας που θα μπορούν να συνδέσουν τις εντυπώσεις του παρόντος, τις επιθυμίες του παρελθόντος και την εκπλήρωση των επιθυμιών στο μέλλον και να υπερβούν τον ανιστορικό, ποσοτικοποιημένο χρόνο και το ανιστορικό παρόν και μέλλον της καπιταλιστικής κοινωνίας. Τα ιδιαίτερα συμφέροντα, οι ανάγκες και οι επιθυμίες μέσα στις σφαίρες της παραγωγής και της καθημερινής ζωής πρέπει να συνδεθούν με την ολότητα της κοινωνίας μέσα από τη δημιουργία αυτών των μορφών επικοινωνίας. **Η διάλυση του πλαισίου της ενσωμάτωσης της φαντασίας και των επιθυμιών στον κόσμο των εμπορευμάτων και του θεάματος μπορεί να γίνει μόνο εφόσον η εκπλήρωση αυτών των νοημάτων και των επιθυμιών αναληφθεί μέσα σε μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα, ώστε να μπορέσουν να ενσωματωθούν μέσα στις αυτόνομες μορφές της προλεταριακής δράσης.**

Κριτική της διαχωρισμένης δραστηριότητας των πολιτικών ομάδων

Εξαιρετικό ενδιαφέρον σε σχέση με τη σημερινή συγκυρία έχει η κριτική που κάνουν οι Negt και Kluge στις «ριζοσπαστικές» πολιτικές ομάδες της εποχής τους, αν και συχνά δεν συγκεκριμενοποιείται επαρκώς με αποτέλεσμα να μην μπορεί να γίνει εύκολα κατανοητή στον αναγνώστη. Πρώτα-πρώτα ασκούν κριτική σε έναν στρεβλό ριζοσπαστισμό, ο οποίος χαρακτηρίζει τις πολιτικές ομάδες και οργανώσεις, που δεν γειώνεται στην πραγματική εμπειρία των προλετάρων και των αγώνων τους αλλά στηρίζεται σε διαχωρισμένες, ιδεολογικές αρχές και προγράμματα (π.χ. φέρνουν ως παράδειγμα το πρότυπο του «νέου σοσιαλιστικού ανθρώπου» που πλάσαραν τα κάθε λογής σταλινικά κόμματα). Αυτού του είδους ο ριζοσπαστισμός παράγει μια «υπερβολική, επεξεργασμένη εμπειρία» την οποία βιώνουν τα μέλη αυτών των ομάδων που είναι διαχωρισμένη από την

πραγματική προλεταριακή εμπειρία. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, ένας ριζοσπαστισμός τέτοιου είδους λειτουργεί με καπιταλιστικούς όρους αφού αντιμετωπίζει τους προλετάριους ως αντικείμενα που πρέπει να εκπαιδευτούν και να χειραγωγηθούν σύμφωνα με τις προτεραιότητες της πολιτικής ομάδας, ενώ οι ανάγκες και τα συμφέροντα της «βάσης» που δεν έχουν σχέση με αυτές τις προτεραιότητες θεωρούνται υποδεέστερα και άχρηστα για την επαναστατική διαδικασία. Πρόκειται στην ουσία για μια ιδιαίτερα σκληρή κριτική στην αλλοτριωμένη και αλλοτριωτική πολιτική δραστηριότητα πολλών «επαναστατικών» ομάδων, που θέτουν την εξυπηρέτηση των δικών τους αφηρημένων και διαχωρισμένων πολιτικών στόχων πάνω από τα ενδιαφέροντα, τα συμφέροντα και τις ανάγκες των προλετάριων.

Το δεύτερο σκέλος της κριτικής –που έχει άμεση σχέση με το προηγούμενο– εστιάζει στην κινητοποίηση των πολιτικών ομάδων όχι βάσει των συγκεκριμένων συμφερόντων και διεκδικήσεων μέσα στους χώρους εργασίας, εκπαίδευσης και καθημερινής ζωής αλλά βάσει των αποκαλούμενων «πολιτικών αξιακών αφαιρέσεων» (π.χ. τις κινητοποιήσεις για τη νίκη του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος στο Βιετνάμ ή ακόμη και για τη νίκη ενός παραδειγματικού εργατικού αγώνα). Με αυτό τον τρόπο τα άμεσα ζητήματα που μπορεί να βιώνει το υποκείμενο της πολιτικής δράσης στη δική του ζωή διαχωρίζονται από τους αφηρημένους πολιτικούς σκοπούς που θέτει. Είναι μάλιστα πολύ εύστοχη η παρατήρησή τους ότι οι επαναστατικά διατυπωμένοι στόχοι μπορεί να συνδυάζονται με την απουσία οποιασδήποτε σύγκρουσης με τις υφιστάμενες αστικές σχέσεις. Ουσιαστικά, οι Negt και Kluge θέτουν εδώ το ζήτημα της **διαλεκτικής αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους αφηρημένους πολιτικούς στόχους και τα συγκεκριμένα καθημερινά βήματα του αγώνα**. Η διάρρηξη αυτής της αλληλεπίδρασης οδηγεί από, τη μια μεριά, στη διαχωρισμένη ιδεολογική πρακτική που, εκτός των άλλων, δεν έχει καμία αποτελεσματικότητα και, από την άλλη μεριά, στην ικανοποίηση επιμέρους συμφερόντων μέσα από την οργανική σύνδεσή τους με τη νομιμοποίηση του συστήματος.

Και τα δύο παραπάνω σκέλη της κριτικής παραπέμπουν άμεσα στις πρακτικές και τις λογικές αρκετών ομάδων του α/α χώρου σήμερα στην Ελλάδα.

Τέλος, οι συγγραφείς ασκούν κριτική στις ομάδες που παρότι εμφανίζονται ως υπέρμαχοι των αυτόνομων αγώνων (π.χ. των άγριων απεργιών) θεωρούν ότι η δική τους πολιτική δραστηριότητα είναι η μόνη ορθή. Παρόλο που υπάρχουν πολλές άλλες ομάδες που ξεκινούν από παρόμοιες αφετηρίες, δημιουργούνται ανταγωνιστικές σχέσεις ανάμεσα σε πρωτοβουλίες που παραμένουν απομονωμένες και αφηρημένες. **Έτσι, δεν μπορεί να αναπτυχθεί μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα μεταξύ αυτών των ομάδων γιατί δεν κρίνουν, δεν διορθώνουν και δεν ερμηνεύουν τους δικούς τους στόχους και τις δικές τους ανάγκες σε σχέση με τους στόχους και τις ανάγκες των άλλων ομάδων.** Μάλιστα, στην Ελλάδα υπάρχουν ομάδες που, παρότι έχουν χρησιμοποιήσει στο παρελθόν την έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, λειτουργούν σαν καθαρές σχέτες επιδιώκοντας να επιβάλλουν τη μικροεξουσία και την αυθεντία τους σε ένα κομμάτι του χώρου. Όχι μόνο δεν συμβάλλουν στη δημιουργία μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας αλλά, αντιθέτως, μέσα από την πρακτική της συκοφαντίας των πολιτικών τους αντιπάλων ή ακόμη και όσων απλώς διαφωνούν μαζί τους, επιδιώκουν τον απόλυτο έλεγχο των διαδικασιών στις οποίες συμμετέχουν, πράγμα που είναι θλιβερό και γελοίο.

Τα κείμενα του βιβλίου

Θέλοντας να παρουσιάσουμε σε βάθος την έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, ως αναγκαία μορφή μεσολάβησης ανάμεσα στις καπιταλιστικές ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις και την ταξική συνείδηση, μεταφράσαμε και δημοσιεύουμε για πρώτη φορά στα ελληνικά τα παρακάτω κείμενα:

1. Το άρθρο του Eberhard Knödler-Bunte, *Προλεταριακή δημόσια σφαίρα και πολιτική οργάνωση: Μια ανάλυση του βιβλίου Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία των Oskar Negt και Alexander Kluge*, που δημοσιεύτηκε στο τέταρτο τεύχος του περιοδικού *New German Critique* τον Χειμώνα του 1975. Το άρθρο αυτό αποτελεί μια εξαιρετική σύνοψη του βιβλίου των Negt και Kluge που αναφέραμε παραπάνω.

2. Επιλεγμένα αποσπάσματα από το βιβλίο των Negt και Kluge, *Δημόσια σφαίρα και Εμπειρία. Μια ανάλυση της αστικής και της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας*, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1972 στα γερμανικά από τις εκδόσεις Suhrkamp. Για τη μετάφραση χρησιμοποιήσαμε τόσο τη γερμανική έκδοση όσο και την αγγλική μετάφραση. Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει τον πρόλογο των συγγραφέων στη δεύτερη αγγλική έκδοση του 2016 που κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο Verso με τίτλο: *Για τις νέες δημόσιες σφαίρες*.
3. Το άρθρο του Alexander Kluge, *Για τη δημόσια σφαίρα και την εμπειρία*, που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο *Glass Shards. Echoes of a message in a bottle* το οποίο εκδόθηκε στα γερμανικά το 2015 από τον εκδοτικό οίκο V & R unipress.

Η παρούσα έκδοση δεν παρέχει έτοιμες συνταγές για την οργάνωση του προλεταριακού κινήματος ενάντια στον κόσμο του κεφαλαίου και όλες τις αλλοτριωτικές διαμεσολαβήσεις του. Αποτελεί απλώς μια πρώτη απόπειρα να προσεγγιστεί το ζήτημα της οργάνωσης από τη σκοπιά της δημιουργίας μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Ελπίζουμε να φανεί χρήσιμο στους αγώνες που θα δώσουμε την επόμενη περίοδο και να συμβάλλει έστω και λίγο στο ιστορικό κίνημα για τη δημιουργία ενός νέου κομμουνιστικού κόσμου χωρίς κράτος, εκμετάλλευση και αλλοτρίωση.

29/11/2016

Αντίθεση

Revolution

Auflage 3000

Zweiwochenschrift

Preis 10 Pfg.

Jahrgang 1913

Verlag: Heinrich f. S. Bachmair

Nummer 1

München

15. Oktober

Richard Seewald: Revolution
(Original-Druckmitt)

Inhalt:

Richard Seewald: Revolution — Johannes H. Weher: Freiheitlich — Erich Mühsam: Revolution — Hugo Ball: Der Fenster — Leonhard Frank: Der Grotomane und diese Jungfrau — Klabund: Drei Gedichte — Erich Keng: Das endlose Sein — Emmy Hennings: Ich bin zu gleicher Zeit — Hans Harbeck: Georg Büchner — Franz Meier: über Maurice Barrès — Kurt Hiller: Alfred Kerr — Adam: Die fahstolischen Gegenkämpfer — Leghold: Der Vortragsreisende Noda Noda — Klabund: Das Verg der Kaiser — Bachmair: Die Aufregung in Wien — Notizen.

Mitarbeiter:

Adam, Hugo Ball, Johannes H. Weher, Gottfried Benn, Franz Meier, Max Brod, Friedrich Eilenlohr, Eugert, Leonhard Frank, John H. v. Gossleben, Emmy Hennings, Kurt Hiller, Friedrich Markus Hübler, Philipp Keller, Klabund, Elise Kaiser-Schüler, Iwan Gajang, Erich Mühsam, Heinrich Nowak, Karl Otten, Sebastian Schatzagl, Richard Seewald und andere.

Εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του
γερμανικού εξπρεσιονιστικού περιοδικού Revolution (1913).
Το τεύχος κατασχέθηκε από την αστυνομία.

Προλεταριακή δημόσια σφαίρα και πολιτική οργάνωση:

Μια ανάλυση του βιβλίου *Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία* των Oskar Negt και Alexander Kluge

του Eberhard Knödler-Bunte

1. Προλεταριακή δημόσια σφαίρα

Το έργο των Oskar Negt και Alexander Kluge *Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία* επιχειρεί να προσφέρει ένα εννοιολογικό πλαίσιο για τα κεντρικά πολιτικά και θεωρητικά προβλήματα που αντιμετωπίζουμε στη σύγχρονη εποχή. Ο μετασχηματισμός της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, με τις ευρείες επιπτώσεις του, που διαπερνούν τα βασικότερα επίπεδα της ανθρώπινης εμπειρίας, δεν μπορεί να γίνει επαρκώς κατανοητός και να αντιμετωπιστεί αναλόγως επί τη βάση ενός εννοιολογικού και πολιτικού πλαισίου που έχει κληρονομηθεί από μια παλαιότερη φάση της ιστορικής εξέλιξης ή από συνθήκες θεμελιωδώς διαφορετικές από εκείνες της αναπτυγμένης καπιταλιστικής κοινωνίας. Η αδυναμία των κατηγοριών, που προέρχονται από παλαιότερες πολιτικές διατυπώσεις και συζητήσεις, να συλλάβουν τη σύγχρονη κατάσταση αποτελεί μέρος της συνεχιζόμενης κρίσης του μαρξισμού που διαρκεί από τις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Με το βιβλίο τους, οι Negt και Kluge επιχειρούν να θέσουν τις βάσεις για μια ανάλυση που θα ξεπεράσει αυτό το αδιέξοδο.

Η συμβολή των Negt και Kluge βρίσκεται στην ανάπτυξη μιας θεωρίας μεσαίου βεληνεκούς¹ που έρχεται αντιμέτωπη με τον ποιο-

1 (σ.τ.μ.) Ο Robert Merton δίνει τον ακόλουθο ορισμό για τις θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς στο βιβλίο του *Social Theory and Social Structure*: «Οι θεωρίες μεσαίου βεληνεκούς χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο στην κοινωνιολογία για να καθοδηγήσουν την εμπειρική έρευνα. Βρίσκονται ανάμε-

τικό μετασχηματισμό των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων τόσο από τη σκοπιά των νέων μορφών παραγωγής όσο και από τη σκοπιά των αλλαγών στην καθημερινή κοινωνική εμπειρία. Με αυτόν τον τρόπο, προσφέρουν ένα πλαίσιο που ιστοριοποιεί και ορίζει έννοιες, που παλαιότερα ήταν ακαθόριστες, όπως η «συνείδηση» και ο «υποκειμενικός παράγοντας», ενώ την ίδια στιγμή αναλύει τον μετασχηματισμό της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής και την επίδρασή του στη συγκεκριμένη ανθρώπινη εμπειρία και ψυχική δομή. Κεντρική κατηγορία στο έργο των Negt και Kluge είναι η «δημόσια σφαίρα», η οποία οργανώνει την ανθρώπινη εμπειρία μεσολαβώντας μεταξύ των μεταβαλλόμενων μορφών της καπιταλιστικής παραγωγής, από τη μια, και της πολιτισμικής οργάνωσης της ανθρώπινης εμπειρίας, από την άλλη. Κάνοντας διάκριση ανάμεσα στην αστική δημόσια σφαίρα, που αποτελεί όλο και περισσότερο κομμάτι της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, και την έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, οι Negt και Kluge υποστηρίζουν ότι η τελευταία θα μπορούσε δυνητικά να αντισταχθεί στα οργανωμένα συμφέροντα της αστικής δημόσιας σφαίρας μέσα από την οργάνωση των ανθρώπινων αναγκών και συμφερόντων. Η αυξανόμενη πολιτισμική κοινωνικοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και ιδιοτήτων σε μια βιομηχανοποιημένη δημόσια σφαίρα –για παράδειγμα, η βιομηχανία της συνείδησης²– θέτει σε κίνηση μια δυνητική αντίσταση, η

σα στις γενικές θεωρίες των κοινωνικών συστημάτων, που είναι πολύ απομακρυσμένες από τις συγκεκριμένες κατηγορίες κοινωνικής συμπεριφοράς, οργάνωσης και αλλαγής για να εξηγήσουν αυτό που παρατηρείται, και τις λεπτομερειακές συστηματικές περιγραφές συγκεκριμένων φαινομένων οι οποίες δεν κάνουν καμία γενίκευση. Οι θεωρίες μεσαίου βεληνεκού περιλαμβάνουν, βέβαια, αφαιρέσεις αλλά είναι αρκετά κοντά στα παρατηρούμενα δεδομένα ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διατύπωση υποθέσεων που επιτρέπουν την εμπειρική επαλήθευση» (R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, 1968, σ. 39). Εκτός από τη θεωρία της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, η θεωρία της ρύθμισης αποτελεί ένα άλλο παράδειγμα θεωρίας «μεσαίου βεληνεκού».

2 (σ.τ.μ.) Αντιγράφουμε την υποσημείωση 1 στο 5^ο κεφάλαιο του βιβλίου των Negt και Kluge (σ. 232): «Οι όροι βιομηχανία προγραμμάτων, βιομηχανία ψευδαισθήσεων (W. F. Haug) και πολιτισμική βιομηχανία (Horkheimer / Adorno) έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί αντί του όρου 'βιομηχανία της συνείδησης'. Κάθε ένας από αυτούς τους όρους αντιστοιχεί σε μια συγκεκρι-

οποία υπό τις υπάρχουσες συνθήκες μπορεί μόνο να αντισταθεί στις συνθήκες της αλλοτριωμένης παραγωγής παραμένοντας στη σφαίρα της φαντασίωσης και της φαντασίας. Ως τέτοια, αυτή η αντίσταση μπορεί να γίνει εντούτοις αντικείμενο της παραγωγής. Η ανάπτυξη όμως αυτών των νέων αναγκών, οι οποίες λόγω της ειδικά ανθρώπινης ποιότητάς τους αντιτίθενται στον πειθαρχικό και αφηρημένο χαρακτήρα της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, παρέχει τη βάση για την πιθανή ανάδυση μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας που οργανώνει τις πραγματικές ανάγκες σε μορφές συνείδησης και δραστηριότητας που έχουν πολιτικό περιεχόμενο. Συγχρόνως, οι Negt και Kluge ερευνούν τις νέες μορφές δημόσιας σφαίρας, κυρίως την τηλεόραση και τα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η ανάλυση αυτών των νέων εξελίξεων και των δυνατοτήτων για μια πιθανή αμφισβήτηση του περιεχομένου των υφιστάμενων μέσων αποτελεί σημαντική πλευρά του έργου τους.

Η εξέταση αυτών των ζητημάτων και αυτού του συμπλέγματος προβλημάτων από τους Negt και Kluge υπερβαίνει τόσο τις ακαδημαϊκές όσο και τις πολιτικές προσεγγίσεις. Η κοινωνιολογική διατύπωση συγκεκριμένων ερωτημάτων για την κοινή γνώμη, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και το παραδοσιακό πλαίσιο της πολιτι-

μένη ερευνητική περιοχή κι ωστόσο δεν μπορούν να διακριθούν απόλυτα ο ένας από τον άλλον. Στη συνέχεια του βιβλίου θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο 'βιομηχανία της συνείδησης' ως έναν γενικό όρο που αναφέρεται σε κάθε είδους εργασία στη δημόσια σφαίρα και τα ΜΜΕ, ανεξάρτητα από τα επιμέρους προγράμματα που ακολουθούν και του υλικού φορέα των προγραμμάτων που χρησιμοποιούν. Οι επιμέρους βιομηχανίες προγραμμάτων όπως, π.χ., η δημόσια τηλεόραση, τα ιδιωτικά πολυμέσα κ.ο.κ. θα πρέπει να διακρίθουν ως προς τον γενικό όρο. Σε αντίθεση με τις τελευταίες, οι έννοιες 'πολιτισμική βιομηχανία' και 'βιομηχανία ψευδαισθήσεων' περιλαμβάνουν σύνθετα συμπτώματα και ιδιότητες της βιομηχανίας της συνείδησης, τα οποία θέλουμε να αναλύσουμε με ακρίβεια ως προς τις στοιχειώδεις σχέσεις τους. Πρέπει να είμαστε σε θέση να αναλύσουμε την 'ψευδαισθήση' και την 'κουλτούρα' στα προλεταριακά και τα αστικά συστατικά τους. Δεν παραλείπουμε να αναγνωρίσουμε ότι η επιλογή του όρου 'βιομηχανία ψευδαισθήσεων' από τον Haug ήταν στην περίπτωση του προϊόν της επιθυμίας του να χρησιμοποιήσει έναν πιο ακριβή όρο. Μας φαίνεται, ωστόσο, πιο χρήσιμο να προχωρήσουμε χρησιμοποιώντας έναν όρο που βάζει στο προσκήνιο τη συγκεκριμένη πρώτη ύλη και τον τρόπο ιδιοποίησης των προϊόντων αυτής της βιομηχανίας, δηλαδή, την ανθρώπινη συνείδηση.»

κής επιστήμης συνδέεται με ερωτήματα που τίθενται στην πολιτική πρακτική. Από την άλλη πλευρά, αυτά τα πολιτικά ερωτήματα –οι μαρξιστικές έννοιες της ταξικής συνείδησης, των ταξικών κινήματων και της κοινωνικής οργάνωσης– συνδέονται με την εξέλιξη της θεωρίας στον ακαδημαϊκό χώρο. Έτσι, μέσα από το βιβλίο τους, οι Negt και Kluge επιτίθενται στον καταστροφικό καταμερισμό της εργασίας που διαχωρίζει τη στενά εξειδικευμένη ακαδημαϊκή έρευνα από την επαναστατική πολιτική θεωρία που στρέφεται προς την πρακτική. Επιπλέον, το βιβλίο των Negt και Kluge αντιτίθεται στον εσωτερικό κατακερματισμό των εννοιών τόσο στην ακαδημαϊκή όσο και στην επαναστατική θεωρία.

Συνεπώς, μια κριτική του βιβλίου *Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία* πρέπει να ξεκινήσει με τις ιδέες και τις προθέσεις των συγγραφέων πριν προχωρήσει σε μεμονωμένα ζητήματα. Το παρόν δοκίμιο ασχολείται κυρίως με το πρώτο. Αντί να επιχειρηθεί μια εκτενής κριτική των ιδιαίτερων κατηγοριών που χρησιμοποιούνται, ή των ερμηνειών των κοινωνικών εξελίξεων και διαδικασιών, εστιάζουμε στο θεωρητικό πλαίσιο το οποίο αναπτύσσουν οι συγγραφείς. Ως οδηγός για τον αναγνώστη, θα πρέπει να βοηθήσει στην αποσαφήνιση των πολιτικών και πρακτικών προεκτάσεων των ζητημάτων που εξετάζονται. Το παρόν άρθρο περιορίζεται στην αποσαφήνιση των ζητημάτων που θέτουν οι Negt και Kluge.³

3 Μέρη του δοκιμίου παρουσιάστηκαν σε μια συζήτηση για το βιβλίο των Negt και Kluge που διοργανώθηκε από το Institut für Kunst und Aesthetik στην οποία είχε μιλήσει ο Oskar Negt. Αυτή η συζήτηση, που αφορούσε κυρίως ζητήματα σχετικά με το «φράγμα της πραγματικής ζωής», ζητήματα οργάνωσης και προβλήματα πολιτικής εκπαίδευσης, δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Aesthetik und Kommunikation*, τεύχος 12. Ο συγγραφέας θα ήθελε να ευχαριστήσει τους Silvia Bevenschen, Peter Gorsen και Heiner Boehncke για τις σημαντικές υποδείξεις τους. Οι αριθμοί σελίδων που παρατίθενται στο κείμενο αναφέρονται στο Oskar Negt & Alexander Kluge, *Öffentlichkeit und Erfahrung: Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit* (Frankfurt am Main, 1973).

2. Η δημόσια σφαίρα και η εμπειρία ως κατηγορίες της κοινωνικής θεωρίας και της πολιτικής οργάνωσης

Η ίδια η αντιπαράθεση των εννοιών «δημόσια σφαίρα» και «εμπειρία» υποδηλώνει ότι μια σημαντική κοινωνική σχέση αντιμετωπίζεται εδώ με έναν τρόπο που υπερβαίνει τους περιορισμούς των μελετών που ασχολούνται μόνο με το συνταγματικό δίκαιο, την πολιτική επιστήμη ή την κοινωνική ιστορία. Ταυτόχρονα, η μέθοδος των συγγραφέων δεν μπορεί να περιοριστεί στο επίπεδο των συζητήσεων για τη δημόσια σφαίρα και την κοινή γνώμη που διεξάγονται στη θεωρία της μαζικής επικοινωνίας και στις δημοσκοπήσεις από τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Αυτοί οι εξειδικευμένοι τομείς της έρευνας ασχολούνται κυρίως με τη μελέτη των πλήρως αναπτυγμένων θεσμοθετημένων μορφών της αστικής δημόσιας σφαίρας και με θεωρητικά ζητήματα σχετικά με τη λειτουργία της κοινής γνώμης σε μια δημοκρατία. Αντίθετα, οι Negt και Kluge επιχειρούν να ορίσουν τη δημόσια σφαίρα ως μια κατηγορία που αφορά την ολότητα της κοινωνίας. Τονίζουν ότι η δημόσια σφαίρα μπορεί να γίνει κατανοητή ως οργάνωση της ανθρώπινης εμπειρίας και όχι απλώς ως η μία ή η άλλη ιστορικά θεσμοθετημένη μορφή. Αντιλαμβάνονται τη δημόσια σφαίρα ως μια ιστορικά εξελισσόμενη μορφή της μεσολάβησης ανάμεσα στην πολιτισμική οργάνωση των ανθρώπινων ιδιοτήτων και αισθήσεων, από τη μια, και την αναπτυσσόμενη καπιταλιστική παραγωγή, από την άλλη.

Οι Negt και Kluge έρχονται σε ρητή αντιπαράθεση με τον Jürgen Habermas, το βιβλίο του οποίου *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας* διαβαζόταν ευρέως όταν πρωτοξέσπασε το κίνημα διαμαρτυρίας στη Γερμανία. Οι συγκεκριμένες διαφορές τους με τον Habermas μπορούν να ιδωθούν σε τρία επίπεδα. Από την αρχή ο Habermas περιορίζεται στην ανάλυση της αστικής δημόσιας σφαίρας, σε αντίθεση με την οποία η προλεταριακή δημόσια σφαίρα εμφανίζεται απλώς ως μια «καταπνιγμένη εκδοχή μιας πληθειακής δημόσιας σφαίρας».⁴ Το πολιτικό ενδιαφέρον των Negt και Kluge στρέφεται στις διασυνδέσεις μεταξύ της αστικής-καπιταλιστικής δημόσιας σφαίρας και της

4 Jürgen Habermas, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Εκδόσεις Νήσος, 1997, σ. 50.

προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Συνεπώς, νέα δομικά χαρακτηριστικά της δημόσιας σφαίρας γίνονται ορατά επιτρέποντας τόσο μια ιστορική όσο και μια συστηματική ανάλυση μη-αστικών, προ-καπιταλιστικών, προλεταριακών, υποπολιτισμικών ή ακόμα και φασιστικών δημόσιων σφαιρών.

Ταυτόχρονα, η προσέγγιση των Negt και Kluge αποτρέπει επίσης τη σύγχυση ανάμεσα στο ιδανικό της αστικής δημόσιας σφαίρας –τη βάση για την ιστορική αξίωση νομιμότητας από την πλευρά της– και την πραγματική διαδικασία με την οποία η αστική δημόσια σφαίρα εδραιώθηκε ως εργαλείο ταξικής κυριαρχίας. Ο Habermas αναγνωρίζει βέβαια τους αντιφατικούς τρόπους με τους οποίους αυτό το φιλελεύθερο μοντέλο δημόσιας σφαίρας εμφανίστηκε πραγματικά μέσα στην ιστορία. Ωστόσο, οι περιορισμοί της προσέγγισής του τον εμποδίζουν να καταλήξει σε μια εννοιολογική διαφοροποίηση ανάμεσα στην «ιδανική» και την «πραγματική» ιστορία της αστικής δημόσιας σφαίρας. Ούτε είναι σε θέση να αναγάγει αυτή τη διάκριση στις δομικές αδυναμίες της κοινωνίας. Επειδή ο Habermas υπερεκτιμά την κανονιστική ισχύ της αστικής δημόσιας σφαίρας, οδηγείται, όσον αφορά τα πολιτικά του συμπεράσματα, στο να εφαρμόσει τις αρχές, αν και σε διαφορετική μορφή, της παλαιότερης αστικής δημόσιας σφαίρας στις συνθήκες του ύστερου καπιταλισμού. Από τη μια μεριά, το έργο του αναλύει την αποσύνθεση της αστικής δημόσιας σφαίρας που της έχει επιτρέψει να γίνει τόσο αντικείμενο χειραγώγησης από προνομιούχες ομάδες όσο και αντικείμενο της διαδικασίας της καπιταλιστικής αξιοποίησης. Δεδομένου ότι δεν μπορεί πλέον να υποστηριχθεί ότι η δημόσια σφαίρα συνδέεται με μια πολιτικά σημαντική διαδικασία διαμόρφωσης γνώμης, ο Habermas, αναφερόμενος σε αυτήν την αποσύνθεση, μιλάει για «αναβίωση της φεουδαρχίας στη δημόσια σφαίρα». Από την άλλη μεριά όμως, η έννοια της «μαζικής δημοκρατίας του κοινωνικού κράτους» που εισάγει ο Habermas, του επιτρέπει να ανακαλύψει μια νέα βάση για την αστική δημόσια σφαίρα, αν και διαφορετική. Συνεπώς, η αστική δημόσια σφαίρα είναι «η ορθολογική αναδιοργάνωση της κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας, υπό τον αμοιβαίο έλεγχο αντίπαλων οργανώσεων που είναι ενταγμένες στη δημόσια σφαίρα, σε ό,τι αφορά

*την εσωτερική τους δομή καθώς και σε ό,τι αφορά τις σχέσεις τους με το κράτος και τις σχέσεις μεταξύ τους».*⁵

Αυτό το πλουραλιστικό μοντέλο του κοινωνικού κράτους που αυτορρυθμίζεται μέσω της δημόσιας σφαίρας μπορεί να διατηρηθεί μόνο εις βάρος της απόκρυψης των θεμελιωδών αντιφάσεων της καπιταλιστικής παραγωγής και με τη μετατροπή τους σε κρίσεις νομιμοποίησης. Αυτές οι κρίσεις εκδηλώνονται στη δραστηριότητα του κράτους και σε προβλήματα εξασφάλισης της αφοσίωσης των μαζών. Σε αντίθεση με την αντίληψη του Habermas, οι Negt και Kluge τοποθετούν τη λειτουργία της δημόσιας σφαίρας, η οποία έχει τροποποιηθεί υπέρ της καπιταλιστικής αξιοποίησης, στο πλαίσιο μιας μαρξιστικής ανάλυσης της κοινωνίας. Γι' αυτό, αφετηρία των Negt και Kluge είναι η σχέση των διάφορων μορφών της δημόσιας σφαίρας με την ανθρώπινη εμπειρία και τα συμφέροντα που συνδέονται απτά με την κοινωνική πρακτική της καθημερινής ζωής. Αυτές οι εμπειρίες τυποποιούνται από τον Habermas ως «απλές γνώμες (πολιτισμικές θεωρήσεις, κανονιστικές συμπεριφορές, συλλογικές προκαταλήψεις και αξίες)»,⁶ ως ένα «είδος ιζήματος της ιστορίας», το οποίο ο ίδιος πιστεύει ότι μπορεί να διαχωριστεί συστηματικά από την αστική δημόσια σφαίρα. Επεκτείνοντας την έννοια της δημόσιας σφαίρας ώστε να περιλαμβάνει την ταξική βάση στην οποία γίνεται η διαμόρφωση και η ιδιοποίηση της εμπειρίας, οι Negt και Kluge αρνούνται να υποβιβάσουν την έρευνά τους σε απλή ιστορία των θεσμών ή της διανόησης. Συνεπώς, υποστηρίζουν την αποκατάσταση μιας παράδοσης μαρξιστικής έρευνας που είχε διακοπεί, καλύτερα παραδείγματα της οποίας ήταν η Ρόζα Λούξεμπουργκ, ο Βίλχελμ Ράιχ και ο Καρλ Κορς καθώς και τα μαρξιστικά στοιχεία της κριτικής θεωρίας.⁷

5 Jürgen Habermas, The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964), New German Critique, 1:3 (Φθινόπωρο 1974), 55.

6 Ό.π., σελ. 50

7 Για περαιτέρω μελέτη σχετικά με τη συγκεκριμένη παράδοση της μαρξιστικής θεωρίας, βλέπε τα παρακάτω έργα του Oskar Negt: Oskar Negt, Theorie, Empirie und Klassenkampf: Zur Konstitutionsproblematik bei Karl Korsch, *Über Karl Korsch*, εκδ. Claudio Pozzoli (Φρανκφούρτη, 1973)· Oskar Negt, Massenmedien: Herrschaftsmittel oder Instrumente der Befreiung?

Υπό αυτήν την έννοια, ο όρος δημόσια σφαίρα δεν αναφέρεται μόνο στους δημόσιους θεσμούς που έχουν επικρατήσει μέσα στην ιστορία αλλά στον γενικό ορίζοντα της κοινωνικής εμπειρίας που επιτρέπει στα άτομα να διατυπώνουν ερμηνείες της κοινωνικής πραγματικότητας. Επεκτείνοντας την έννοια «δημόσια σφαίρα» πέρα από τη σημασία που της αποδίδεται από τους μεμονωμένους επιστημονικούς κλάδους ή από το αστικό της περιεχόμενο, οι Negt και Kluge ορίζουν τη δημόσια σφαίρα ως το *κεντρικό στοιχείο στην οργάνωση της ανθρώπινης εμπειρίας*.⁸ Ωστόσο, υπό τη συνθήκη της κυριαρχίας της αστικής τάξης, η δημόσια σφαίρα αναπτύσσεται με περιοριστικούς και αντιφατικούς τρόπους: ως αποτέλεσμα των μηχανισμών αποκλεισμού της αστικής δημόσιας σφαίρας ή μέσω νέων και απατηλών μορφών οργάνωσης της δημόσιας σφαίρας. Αυτές οι μορφές οργάνωσης προκύπτουν από την επέκταση της καπιταλιστικής αξιοποίησης στο πεδίο των ανθρώπινων αναγκών και της συνείδησης.

Η *προλεταριακή δημόσια σφαίρα* βρίσκεται σε διαμετρική αντίθεση τόσο με την αστική δημόσια σφαίρα όσο και με τον μετασχηματισμό της σε νέες μορφές («τις δημόσιες σφαίρες

Aspekte der Kommunikationsanalyse der Frankfurter Schule, *Kritische Kommunikationsforschung: Aufsätze aus der Zeitschrift für Sozialforschung*, εκδ. Dieter Prokop (Μόναχο, 1973)· Oskar Negt, Rosa Luxemburg: Zur materialistischen Dialektik von Spontaneität und Organisation, *Rosa Luxemburg oder Die Bestimmung des Sozialismus*, εκδ. Claudio Pozzoli (Φρανκφούρτη, 1974).

8 Δανειζόμενοι την έννοια της «οργάνωσης της ανθρώπινης εμπειρίας» από τους θεωρητικούς του πολιτισμού της πρώιμης Σοβιετικής Ένωσης [βλέπε Peter Gorsen και Eberhard Knödler-Bunte, *Proletkult*, τόμος 2, (Στουτγάρδη, 1974)] και αντιτιθέμενοι στην πραγματοποιημένη έννοια της οργάνωσης, οι Negt και Kluge επιχειρούν να ορίσουν την οργανωτική λειτουργία των πολιτισμικών αντικειμενοποιήσεων και μορφών επικοινωνίας. Η επέκταση της έννοιας της οργάνωσης, που παραδοσιακά υποδήλωνε μόνο την «ένωση» ανθρώπων (ομάδες, σύλλογοι, κόμματα, συνδικάτα), δίνει τη δυνατότητα να διερευνήσουμε την ενεργή και μεσολαβητική λειτουργία των πολιτισμικών σχέσεων πάνω στην ατομική εμπειρία και αντίληψη. Σε απόλυτη αντίθεση με μια τεχνοκρατική αντίληψη της οργάνωσης, η έννοια της οργάνωσης που είναι συνδεδεμένη με την προλεταριακή δημόσια σφαίρα υποδεικνύει μια συγκεκριμένη διαλεκτική αυθορμητισμού και οργάνωσης, άμεσης εμπειρίας και θεώρησης της κοινωνικής ολότητας.

παραγωγής»). Αποτελεί την ιστορική αντι-έννοια απέναντι στην αστική δημόσια σφαίρα και μια θεμελιωδώς νέα δομή στη δημόσια οργάνωση της εμπειρίας. Μορφές προλεταριακής δημόσιας σφαίρας έχουν εμφανιστεί μόνο σε στοιχειώδη μορφή μέχρι τώρα, και μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις έχουν επικρατήσει ως εναλλακτική απέναντι στην αστική καπιταλιστική κυριαρχία. [Μεταξύ των παραδειγμάτων που αναφέρουν οι Negt και Kluge είναι οι προσπάθειες της αγγλικής εργατικής τάξης στις αρχές του 19^{ου} αιώνα να δημιουργήσουν ανεξάρτητα μέσα επικοινωνίας (σελ. 313-333), η αντίληψη του Λένιν για την «ιδία εμπειρία των μαζών» σε αντίθεση με την κομματική προπαγάνδα⁹ και τα πρώτα βήματα που έγιναν στη Γαλλία τον Μάη του 1968.] Ωστόσο, το ιδιαίτερο έργο της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας είναι να παρέχει τα θεμέλια για τη δυνητική διαμόρφωση της ταξικής συνείδησης ως αγωνιστικής συνείδησης της ολότητας εμπλουτισμένης με πραγματικά ζωτικά συμφέροντα.

Σε αυτό το πλαίσιο, η προλεταριακή δημόσια σφαίρα μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή ως μια αναγκαία μορφή μεσολάβησης, ως το κέντρο μιας παραγωγικής διαδικασίας κατά τη διάρκεια της οποίας οι ποικίλες και κατακερματισμένες εμπειρίες των κοινωνικών αντιθέσεων και των κοινωνικών συμφερόντων μπορούν να συνενωθούν σε μια θεωρητικά μεσολαβημένη συνείδηση και τρό-

9 (σ.τ.μ.) Ο Λένιν χρησιμοποίησε την έννοια της «ιδίας εμπειρίας των μαζών» για να επιτεθεί στους αριστερούς κομμουνιστές. Συγκεκριμένα, είχε ασκήσει σφοδρή πολεμική στην εναντίωση των Βρετανών και των Ιταλών κομμουνιστών να συμμετέχουν στην κοινοβουλευτική πολιτική και τις εκλογές. Το βασικό του επιχείρημα ήταν ότι θα έπρεπε η εργατική τάξη να αποκτήσει την εμπειρία της διακυβέρνησης από τους ρεφορμιστές ώστε να ξεπεράσει τις αυταπάτες της και να κινηθεί προς τις κομμουνιστικές επαναστατικές θέσεις. Και σε αυτό πρόσθετε ότι οι κομμουνιστές θα πρέπει να «βοηθήσουν τις μάζες» να καταλάβουν τα αποτελέσματα της πολιτικής των ρεφορμιστών **μέσα** από το κοινοβούλιο (βλ. σ. 202–204). Η ίδια η ιστορία απέδειξε ότι αυτή η επιχειρηματολογία του Λένιν είχε ξεκάθαρα υπονομευτικό ρόλο ως προς την προοπτική της κοινωνικής επανάστασης στην Ευρώπη και αποτελεί ένα από τα πιο μελανά σημεία του βιβλίου των Negt και Kluge το γεγονός ότι την παρουσιάζουν ως παράδειγμα για τη συγκρότηση της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Στην Ελλάδα το προλεταριακό κίνημα έχει υποστεί άμεσα τις συνέπειες αυτής της πολιτικής θέσης την οποία έχει πιστά ακολουθήσει το ΚΚΕ.

πο ζωής που κατευθύνεται προς μια πρακτική μετασχηματισμού. Έτσι, η έννοια της «προλεταριακής δημόσιας σφαίρας» υποδεικνύει την αντιφατική και μη γραμμική διαδικασία που οδηγεί στην ταξική συνείδηση: μια διαδικασία που προς το παρόν είτε κρύβεται πίσω από μια απλώς προγραμματική ενότητα της πολιτικής και οικονομικής έννοιας της τάξης και της αντίστοιχης υποκειμενικής της *συνείδησης*, που συνδυάζονται για να σχηματίσουν την *ταξική συνείδηση*, ή αποδίδεται απλώς στο προλεταριακό κόμμα λόγω της ικανότητάς του να συνενώνει. Η κλασική αστική δημόσια σφαίρα ήταν ένα ασταθές σύμπλεγμα θεσμών, οργανισμών και δραστηριοτήτων εντός του οποίου έπρεπε να συγκροτηθεί η κοινωνική διαδικασία διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, αλλά από το οποίο είχαν αποκλειστεί οι πιο σημαντικές πτυχές της ζωής – η υλική παραγωγή και η σφαίρα της οικογενειακής κοινωνικοποίησης. Αντίθετα, για τη δημιουργία της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας πρέπει να συγκλίνουν τρεις πολύ διαφορετικοί παράγοντες: *«κινήτρια δύναμη πρέπει να είναι τα συμφέροντα της τάξης των παραγωγών· πρέπει να είναι δυνατή η δημιουργία μιας μορφής επικοινωνίας η οποία θα συνδέει τα ιδιαίτερα συμφέροντα στη σφαίρα της παραγωγής με την κοινωνία ως σύνολο· και, τέλος, οι ανασταλτικές και καταστροφικές επιδράσεις που προέρχονται από την αστική δημόσια σφαίρα που αποσυντίθεται δεν θα πρέπει να υπερισχύσουν της αναδυόμενης προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Από όλες αυτές τις απόψεις, η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν είναι τίποτε άλλο παρά η μορφή με την οποία αναπτύσσονται τα προλεταριακά συμφέροντα από το ίδιο το προλεταριάτο»* (σελ. 163).

Σε αυτό το σημείο γίνονται σαφείς οι συνέπειες που έχει αυτή η περιεκτική έννοια για τη θεωρία της επανάστασης και τη θεωρία της οργάνωσης. Στον βαθμό που η προλεταριακή δημόσια σφαίρα αντιπροσωπεύει μια μορφή επικοινωνίας που εκφράζει τα ζωτικά συμφέροντα της εργατικής τάξης με έναν συγκεκριμένο τρόπο ενώ ταυτόχρονα τα συνδέει με το σύνολο της κοινωνίας, αναλαμβάνει την ενεργή λειτουργία της μεσολάβησης μεταξύ κοινωνικού είναι και συνείδησης. Εν συντομία, εκπληρώνει την αποστολή της μεσολάβησης ανάμεσα στην κοινωνία και αυτό που η παράδοση της μαρξιστικής θεωρίας έχει ορίσει –εξαιρετικά ανεπαρκώς– ως «υποκειμενικό παράγοντα». Θα επιστρέψουμε αργότερα σε αυτό το σημείο.

Δίνοντας έναν προσωρινό ορισμό, η δημόσια σφαίρα θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως κεντρική κατηγορία της κοινωνικής θεωρίας, η οποία καθορίζει τη σύνδεση μεταξύ της υλικής παραγωγής και των πολιτισμικών προτύπων και θεσμών κατά τη διαδικασία συγκρότησης της κοινωνικής εμπειρίας. Συγχρόνως, οι Negt και Kluge επιχειρούν να τοποθετήσουν την έννοια της «δημόσιας σφαίρας» σε ένα ιστορικό πλαίσιο ώστε η αναδιατύπωση του κεντρικού προβλήματος της μαρξιστικής θεωρίας της επανάστασης να μπορέσει να προκύψει από τη διαλεκτική μεταξύ αστικής και προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Έτσι, είναι απαραίτητο για εκείνους να εισαγάγουν νέες επιστημολογικές κατηγορίες και σχέσεις, διατυπώνοντας, για παράδειγμα, τα πεδία εκδήλωσης των αντιφάσεων μέσα στα πλαίσια ζωής της αστικής τάξης και του προλεταριάτου («το φράγμα της πραγματικής ζωής» που αντιτίθεται στα συμφέροντα της καπιταλιστικής αξιοποίησης). Αυτές οι κατηγορίες επιτρέπουν τη διεύρυνση της ανάλυσης των συνθηκών του ύστερου καπιταλισμού μέχρι του σημείου όπου μπορούν να εξαχθούν συγκεκριμένα πολιτικά συμπεράσματα για το ζήτημα της οργάνωσης.

Η έννοια της δημόσιας σφαίρας είναι ουσιαδώς συνθετική στη σύλληψή της: η εφαρμογή της δίνει τη δυνατότητα να κινηθούμε πέρα από τους θεωρητικούς και ιστορικούς-εμπειρικούς περιορισμούς στη συζήτηση για την ταξική συνείδηση και την πολιτική οργάνωση, εισάγοντας εκ νέου σε αυτήν αναλυτικό περιεχόμενο. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι τα επίπεδα μεσολάβησης εντός των οποίων πραγματοποιείται η οργάνωση της κοινωνικής συνείδησης και της εμπειρίας μπορούν να διαπιστωθούν εμπειρικά εξετάζοντας τόσο τη συνολική ανάπτυξη της κοινωνίας και τις περιστασιακές εκρήξεις, όπως τις απεργίες, τις καταλήψεις εργοστασίων και τις μαζικές διαμαρτυρίες, όσο και την πολιτική οργάνωση στα εργοστάσια, τα σχολεία και τις τοπικές κοινότητες.

Αυτό το πλαίσιο είναι τόσο σημαντικό για την ανάπτυξη της μαρξιστικής θεωρίας όσο και προκλητικό για την τρέχουσα πολιτική συζήτηση. Οι Negt και Kluge δεν αιτιολογούν τις αξιώσεις αυτής της τόσο ευρείας έννοιας της δημόσιας σφαίρας μόνο μέσα από την επίκληση της αναγκαιότητας της μαρξιστικής διερεύνησης των σχέσεων που αναπτύσσονται κατά την πολιτισμική κοινωνικοποίηση (*Vergesellschaftung*). Υποστηρίζουν επίσης τον πολιτικά επείγοντα

χαρακτήρα μιας τέτοιας έννοιας. «Ο πολιτικός στόχος μας σε αυτό το βιβλίο είναι να δημιουργήσουμε ένα πλαίσιο συζήτησης που θα διευρύνει τις αναλυτικές κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας προς τα κάτω, προς τις πραγματικές εμπειρίες των ανθρώπων.» (σελ. 16).

Φέρνοντας σε άμεση αντιπαράθεση την κριτική της πολιτικής οικονομίας με την έννοια της «πραγματικής εμπειρίας», οι Negt και Kluge θέτουν επί τάπητος ένα σύμπλεγμα προβλημάτων που το εργατικό κίνημα δεν κατάφερε να επιλύσει ούτε σε θεωρητικό ούτε σε πρακτικό επίπεδο. Διότι για τον Μαρξ και τον Ένγκελς δεν ήταν επείγον ζήτημα η ανάπτυξη μιας λεπτομερούς συζήτησης πάνω στο θέμα της συνείδησης και της πολιτικής οργάνωσης, κι αυτό συνέβαινε για δύο λόγους. Από τη μια πλευρά, οι θεωρητικές τους μελέτες απευθύνονταν σε μια εργατική τάξη που οργανωνόταν ταχέως και της οποίας η οργανωτική σταθερότητα και η πολιτική αποτελεσματικότητα δεν σχετιζόταν τόσο με τις υποκειμενικές συνθήκες της οργάνωσης όσο με το πιο βασικό πρόβλημα της επιστημονικής ανάλυσης των νόμων της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Δεύτερον, οι Μαρξ και Ένγκελς μπορούσαν να θεωρούν ότι η εργατική τάξη είχε αναδυθεί μέσα σε μια περίοδο κατά την οποία η αστική τάξη είχε επιβάλει τα συμφέροντά της ενάντια στο φεουδαρχικό σύστημα και είχε υποστηρίξει ένα επαναστατικό κίνημα που ακόμα, φαινόταν, ότι θα μπορούσε να μετασχηματιστεί σε προλεταριακό κίνημα. Ωστόσο, η εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας κατέστησε σαφές ότι τα εν λόγω στοιχεία της αστικής τάξης αναδιοργανώθηκαν γύρω από τα συμφέροντα της καπιταλιστικής αξιοποίησης και σύναψαν συμμαχία με το φεουδαρχικό σύστημα. Την ίδια στιγμή, πλατιά στρώματα της αστικής τάξης είχαν ήδη προλεταριοποιηθεί ή είχαν βυθιστεί στην κατάσταση των μικρών εμπορευματοπαραγωγών.

Αυτό που είχε παραμείνει κρυμμένο από τη ρεβιζιονιστική πρακτική της Β' Διεθνούς, που ήταν ικανοποιημένη με την επιτυχία της ως μαζικού κινήματος, έγινε ζήτημα άμεσου ενδιαφέροντος μόνο με τον επαναστατικό ρόλο του μπολσεβίκικου κόμματος στη Ρώσικη Επανάσταση: το ζήτημα της συνειδητής οργάνωσης των συμφερόντων της τάξης των προλετάρων μέσα σε ένα πειθαρχημένο κόμμα-πρωτοπορία. Η ευρεία υιοθέτηση της μπολσεβίκικης εμπειρίας από το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα μετά την επιτυχημένη Οκτωβριανή Επανάσταση οδήγησε κυρίως στη σημαντική πολιτικά «γενί-

κευση» του «Λενινιστικού Κόμματος των Στελεχών» που προέκυψε μέσα από το ρώσικο επαναστατικό κίνημα και όχι τόσο στην ενσωμάτωση αυτής της εμπειρίας στις εκάστοτε παραδόσεις – οι οποίες είχαν διαμορφωθεί μέσα στις εντελώς διαφορετικές συνθήκες της αναπτυσσόμενης βιομηχανικής κοινωνίας.

Η άμεση εφαρμογή της ρώσικης εμπειρίας στις αναπτυσσόμενες κοινωνικές συνθήκες της Δυτικής Ευρώπης, που είχε ως στόχο τη ρήξη με τις αντικειμενίστικες και οικονομίστικες αντιλήψεις της Β' Διεθνούς, οδήγησε *πολιτικά* στη διάλυση της σχέσης ανάμεσα στις μορφές οργάνωσης που βασιζόνταν στα εργατικά συμβούλια και το Κομμουνιστικό Κόμμα, με αποτέλεσμα την μονόπλευρη πρωτοκαθεδρία της συγκεντρωτικής οργάνωσης. *Θεωρητικά* οδήγησε στη διαίρεση του «υποκειμενικού παράγοντα» και της ταξικής συνείδησης σε πολιτικά και οικονομικά στοιχεία: η ταξική ανάλυση του προλεταριάτου υποβιβάστηκε σε μια θεωρητική συζήτηση γύρω από το κόμμα και την οργάνωση σε σχέση με τον αγώνα για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας.

Μόνο με το κίνημα διαμαρτυρίας που ξέσπασε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 τέθηκαν ξανά αυτά τα ζητήματα, που ο μαρξισμός είτε τα είχε υποτιμήσει είτε τα είχε απορρίψει ως αιρετικά εξοβελίζοντάς τα στο περιθώριο, ως κεντρικά προβλήματα απέναντι σε ένα σύστημα που έμοιαζε απρόσβλητο από την αντίσταση εσωτερικά και εξωτερικά. Η συζήτηση που ξανάρχισε πάνω στο έργο των Ράιχ, Λούξεμπουργκ, Λούκατς, Κορς και άλλων καθώς και οι πολυάριθμες συζητήσεις πάνω στον μαρξισμό και την ψυχανάλυση, την ταξική συνείδηση, τις λανθάνουσες φασιστικές τάσεις του ύστερου καπιταλισμού, τη θεωρία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και την αισθητική συνέπεσαν με πειραματικές μορφές δράσης και διαδήλωσης. Συγχρόνως, αυτές οι εξελίξεις εξέφραζαν μια οξυμένη συνείδηση για τα νέα πλέγματα αντιφάσεων που το παραδοσιακό σχήμα της βάσης και του εποικοδομήματος, του «υποκειμενικού παράγοντα» και της οργάνωσης-πρωτοπορία, δεν μπορούσε πλέον να ερμηνεύσει με έναν πολιτικά ουσιαστικό τρόπο.

Με φόντο αυτές τις εξελίξεις, η επιχειρηματολογία των Negt και Kluge αποκτά μια αδιαμφισβήτητη θεωρητική και πολιτική σημασία. Ακριβώς επειδή η πολυδιάσπαση του φοιτητικού κινήματος έχει οδηγήσει και πάλι στην εγκατάλειψη αυτών των προβλημάτων

ως δευτερευόντων σε σχέση με τα βασικά ζητήματα της μαρξιστικής θεωρίας και της οργάνωσης, η επανεξέτασή τους από τους Negt και Kluge αποκτά πολιτική σημασία.

Στο άρθρο του «Don't Go by Numbers, Organize According to Interests!», ο Negt αποσαφηνίζει το πολιτικό πλαίσιο της επιχειρηματολογίας του: «Όταν λέω ότι είναι απαραίτητο να συνδεθούμε με τη δική μας ιστορία πολιτικής κοινωνικοποίησης στην παρούσα συζήτηση πάνω στο ζήτημα της οργάνωσης, δεν προτείνω την επαναφορά των παλιών μορφών οργάνωσης: αυτές αποτελούσαν σύμπτωμα ενός μαζικού κινήματος που περιοριζόταν σε διανοούμενους και νέους και είχε μόνο έμμεση επίδραση πάνω στην εργατική τάξη. Αντίθετα, το ζήτημα είναι να υιοθετήσουμε αυτές τις χειραφετητικές δυνάμεις και προοπτικές που θέτει σε κίνηση το κίνημα και να τις προωθήσουμε μέσα σε αντικειμενικές συνθήκες και εμπειρίες που έχουν αλλάξει.»¹⁰

Σύμφωνα με τους Negt και Kluge, αυτές οι χειραφετητικές και θεωρητικές προοπτικές μπορούν καλύτερα να τεθούν επί τάπητος από μια μεθοδολογία που ούτε συμμορφώνεται πλήρως με τους επιστημονικούς «κανόνες» ούτε, από την άλλη, αποδέχεται τα πρότυπα της τρέχουσας σεκταριστικής πολιτικής συζήτησης. Αντίθετα, το βιβλίο τους παίρνει σκόπιμα μια μοναδική ενδιάμεση θέση επιτρέποντας τον συνδυασμό ανόμοιων θεωρητικών προσεγγίσεων, καθολικών κοινωνικών ερμηνειών και σύγχρονων πολιτικών θεωρήσεων με τέτοιο τρόπο ώστε να παράγονται πρακτικές αποδείξεις για την αναλυτική σύνδεση μεταξύ δημόσιας σφαίρας και εμπειρίας. Παρ' όλα αυτά, αυτή η μεθοδολογία εμπεριέχει και συγκεκριμένα μειονεκτήματα, για παράδειγμα, μια ασυνέπεια στο πλαίσιο των κατηγοριών καθώς και μια αβεβαιότητα σε ό,τι αφορά τα εμπειρικά δεδομένα και τα πολιτικά συμπεράσματα. Ωστόσο, η ισχύς της έγκειται στην ικανότητά της να απελευθερώνει τα ετερόκλητα στοιχεία της κοινωνικής εμπειρίας από τους μεμονωμένους επιστημονικούς κλάδους που μέχρι τώρα τα διεκδικούσαν και να αναδεικνύει την ευρεία αλληλοσύνδεσή τους.

10 Oskar Negt, *Don't Go by Numbers, Organize According to Interests!: Current Questions of Organization*, New German Critique, No. 1, (Winter, 1974), σ. 46

Αυτή η αλληλοσύνδεση μπορεί να παρατηρηθεί σε τέσσερα κεντρικά βήματα της επιχειρηματολογίας:

1) Οι Negt και Kluge ξεκινούν με τη διαδικασία μέσω της οποίας η κλασική αστική δημόσια σφαίρα μετασχηματίζεται σε νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής¹¹ (*Produktionsöffentlichkeiten*) που σε αυξανόμενο βαθμό μετατρέπουν τα ίδια τα πλαίσια ζωής των ανθρώπων σε αντικείμενο της παραγωγής. Την ίδια στιγμή όμως, απελευθερώνεται ένα δυναμικό για αντίσταση το οποίο θα μπορούσε θεωρητικά να διοχετευτεί σε νέες μορφές της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας.

2) Σύμφωνα με τους συγγραφείς, αυτές οι αντιφατικές τάσεις της πολιτισμικής κοινωνικοποίησης μπορούν να γίνουν κατανοητές προϋποθέτοντας ένα «φράγμα της πραγματικής ζωής», το οποίο υποδεικνύει μια κρίση στην ανθρώπινη ψυχική οργάνωση.

3) Αυτή η κρίση εντείνεται από τις διευρυμένες μορφές της δευτερογενούς εκμετάλλευσης που καθίστανται εφικτές λόγω της ανάπτυξης της εμπορευματικής παραγωγής και των σύγχρονων μέσων μαζικής ενημέρωσης.

11 Η έννοια των δημόσιων σφαιρών της παραγωγής υποδηλώνει μια ποικιλία ετερογενών μεμονωμένων δημοσίων σφαιρών που έχουν αναδυθεί μέσα από την αποσύνθεση της αστικής δημόσιας σφαίρας. Παρόλο που αυτές οι δημόσιες σφαίρες της παραγωγής φαίνεται να ανανεώνουν την εξωτερική ψευδαίσθηση της αστικής δημόσιας σφαίρας, η δομή και το περιεχόμενό τους καθορίζεται από συγκεκριμένα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα που έχουν ως στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Οι δημόσιες σφαίρες της παραγωγής διακρίνονται από την αστική δημόσια σφαίρα ως προς τον βιομηχανικό τρόπο παραγωγής τους και την επέκταση του πεδίου δράσης τους στα πλαίσια ζωής των ανθρώπων. Ο πυρήνας των δημόσιων σφαιρών της παραγωγής είναι η σφαίρα των αισθήσεων που στο παρελθόν ήταν ιδιωτική. Σε αυτή τη δημόσια σφαίρα, η σφαίρα των αισθήσεων έχει συνδυαστεί με τα συμφέροντα της καπιταλιστικής αξιοποίησης. Σύμφωνα με τους Negt και Kluge, υπάρχουν, γενικά μιλώντας, τρεις βασικές διαστάσεις των δημόσιων σφαιρών της παραγωγής: 1) η παρουσία στις αισθήσεις των δημόσιων σφαιρών των εργοστασίων, των τραπεζών, των αστικών κέντρων και των βιομηχανικών ζωνών, 2) η βιομηχανία της συνείδησης, συμπεριλαμβανομένης της κατανάλωσης και της διαφήμισης και 3) οι δημόσιες σχέσεις εταιρειών, ομίλων, κρατών και κομμάτων. [(σ.τ.μ.) Βλ. και την υποσημείωση 20 στην ενότητα «Επιλεγμένα Αποσπάσματα» για περισσότερες λεπτομέρειες.]

4) Ο παράλληλος βιομηχανικός μετασχηματισμός των ανθρώπινων αισθήσεων και χαρακτηριστικών μεταβάλλει τις ίδιες τις μορφές εντός των οποίων τα κατακερματισμένα στοιχεία της κοινωνικής εμπειρίας είναι δυνατόν να οργανωθούν για τον σοσιαλισμό. Ως εκ τούτου, καθίσταται αναγκαίο το να τεθεί με νέους όρους το ζήτημα της οργάνωσης. Οι σοσιαλιστικές οργανώσεις δεν μπορούν πια να συντηρούν στην πολιτική πρακτική τους τον μύθο της συγκρότησης ενός ενιαίου προλεταριάτου πέρα και πάνω από ιδιαίτερα συμφέροντα. Αντίθετα, η προ-επαναστατική στρατηγική οφείλει να εκμεταλλεύεται τις αντιστάσεις που μπορεί δυνητικά να εκδηλωθούν σε διαφορετικές σφαίρες της ανθρώπινης ζωής: στα εργοστάσια, τα ΜΜΕ, την εκπαίδευση, την οικογένεια και τη σφαίρα του λεγόμενου ελεύθερου χρόνου.

3. Τα Πλαίσια Ζωής των Ανθρώπων ως Αντικείμενα της Παραγωγής

Οι Negt και Kluge τοποθετούν τη διαλεκτική ανάμεσα στην αστική και την προλεταριακή δημόσια σφαίρα στο πλαίσιο της συνολικής διαδικασίας κοινωνικοποίησης των ανθρώπων που έγινε ενιαία όταν ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής έγινε κυρίαρχος. Μόνο με τη μετάβαση στον καπιταλισμό γίνεται η παραγωγική διαδικασία κυρίαρχη κοινωνική σχέση που διαπερνά όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης ζωής. Οι προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής, που ο Μαρξ μπορούσε ακόμη να κατατάσσει κάτω από τη γενική έννοια της ιδιοποίησης της φύσης από τον άνθρωπο, χαρακτηρίζονταν, από τη μια μεριά, από διαρκή πισωγυρίσματα λόγω των περιορισμών της φύσης και, από την άλλη μεριά, από την πρόσδεση της εργασιακής διαδικασίας σε τοπικά διαφοροποιημένες πολιτισμικές, οικογενειακές και πολιτικές σχέσεις. Αλλά η εργασιακή διαδικασία ως καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής αποκτά αυτή τη νέα ιδιότητα λόγω του «**χωρισμού των ανόργανων αυτών όρων της ανθρώπινης ύπαρξης απ' αυτήν την ενεργό ύπαρξη· χωρισμός που ολοκληρώνεται για πρώτη φορά στη σχέση μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου**».¹²

12 Καρλ Μαρξ, *Grundrisse: Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας τ. Β'*, εκδ. Στοχαστής, σ. 369.

Όπως εξηγεί ο Μαρξ σε ένα σημείο, οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις διαρρηγνύουν τους «φυσικούς δεσμούς της ανθρωπότητας» καθώς έχουν την τάση να υπάγουν όλες τις πολιτισμικές μορφές της ανθρώπινης ζωής που έχουν αναπτυχθεί ιστορικά στην εμμενής τους λογική σύμφωνα με τη διαδικασία της καπιταλιστικής αξιοποίησης. Από την πλευρά του υποκειμένου, αυτή η άρνηση των κοινωνικών χαρακτηριστικών της ανθρωπότητας αντιστοιχεί στον υποβιβασμό του εργάτη σε παραγωγό ανταλλακτικής αξίας. Ο χωρισμός των εργατών από τα μέσα παραγωγής, τον οποίο ο Μαρξ περιγράφει ως την ιστορική διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης, χωρίζει επίσης την αφηρημένη εργασιακή τους δύναμη από τις συγκεκριμένες συνθήκες της ύπαρξής τους: οτιδήποτε δεν συμβάλλει στην άμεση αναπαραγωγή του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη γίνεται κάτι το περιττό, κάτι το φαινομενικά ιδιωτικό, κάτι που καθορίζεται αρνητικά από τη σχέση του με τις απαιτήσεις του κεφαλαίου. Για τους Negt και Kluge αυτός ο μετασχηματισμός είναι η «καπιταλιστική πολιτιστική επανάσταση» που είναι κάτι το εντελώς διαφορετικό από την προλεταριακή πολιτιστική επανάσταση – δηλαδή, την παραγωγή κομμουνιστικών μορφών συνεργασίας και επικοινωνίας. *«Επίσης, η ανάπτυξη του καπιταλισμού επαναστατικοποίησε τις συνήθειες, τα πολιτισμικά πρότυπα, τη δομή της προσωπικότητας, τις αισθήσεις, τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά και τη συνείδηση. Η συνολική διαδικασία της οικονομικής παραγωγής κατά τη διάρκεια των τελευταίων διακοσίων ή τριακοσίων χρόνων παρήγαγε όλο και πιο κοινωνικοποιημένα ανθρώπινα όντα. Η ίδια η κοινωνικοποίηση έγινε μια θεμελιώδης ανθρώπινη ανάγκη, μια σχεδόν ανθρωπολογική κατηγορία, διότι οι άνθρωποι αρρωσταίνουν όταν εξαναγκάζονται να ζουν απομονωμένοι. Από την άλλη μεριά, η κοινωνικοποίηση αυτή γίνεται υπό αλλοτριωμένες συνθήκες και για αυτό πάντοτε συνοδεύεται από την ταυτόχρονη ανάγκη να απελευθερωθεί κανείς από αυτήν και να καταφύγει σε ιδιωτικές μορφές ζωής»* (σελ. 271).

Όσotόσο σήμερα, η σχέση ανάμεσα στα συμφέροντα της καπιταλιστικής αξιοποίησης και τα πλαίσια ζωής των ανθρώπων υφίσταται μια ιστορική αλλαγή. Το αυξημένο κόστος παραγωγής της εργασιακής δύναμης και οι αλλαγές στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου μετατρέπουν τις ίδιες τις ανθρώπινες ανάγκες και μορφές συνείδησης σε αντικείμενα της καπιταλιστικής παραγωγής: τα

πλαίσια ζωής των ανθρώπων ξεπροβάλλουν μέσα από την καθαρά αρνητική σχέση τους με το κεφάλαιο.

Αυτή η βασική εξέλιξη είναι η αφετηρία της ανάλυσης των Negt και Kluge. Από τη μια μεριά, η περιγραφή που κάνουν για τον μετασχηματισμό των αστικών δημόσιων σφαιρών της παραγωγής και από την άλλη μεριά η σποραδική εμφάνιση της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας μπορούν να γίνουν κατανοητές ως μια περιγραφή της «υποκειμενικής» πολιτισμικής πλευράς της αναπαραγωγής του κεφαλαίου «σε μια συνεχώς διευρυνόμενη κλίμακα». Τόσο στην ιδανική της μορφή όσο και στο υλικό της περιεχόμενο, η αστική δημόσια σφαίρα σχετίζεται με την πρώιμη φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Σε εκείνη τη φάση, τα νεοσχηματιζόμενα καπιταλιστικά συμφέροντα ήταν κυρίως απασχολημένα με την ιδιοποίηση των υλικών συνθηκών της παραγωγής, παρόλο που ταυτόχρονα έκαναν έναν πολιτικό και πολιτισμικό αγώνα ενάντια στο φεουδαρχικό σύστημα. Η αστική τάξη χρησιμοποιούσε τη δημόσια σφαίρα τόσο ως ένα επαναστατικό σύνθημα όσο και ως ένα μέσο για τη διεξαγωγή του πολιτικού αγώνα που έθετε ως στόχο την διευρυμένη ιδιοποίηση του κοινωνικού πλούτου. Αυτή η σύγκλιση συμφερόντων που στην ουσία τους ήταν αντίθετα, και ομογενοποιούνταν μέσω της αστικής δημόσιας σφαίρας, προσέδιδε στην αστική δημόσια σφαίρα τη χαρακτηριστική της αστάθεια και την χαρακτήριζε ως μια έκφραση της μετάβασης σε ένα νέο κοσμοϊστορικό σύστημα παραγωγής.

Η ασταθής αστική δημόσια σφαίρα μπορεί να αναπαράγεται κοινωνικά μόνο στον βαθμό που πετυχαίνει είτε να αποσπά την προσοχή από τα βασικά συμφέροντα της σφαίρας της παραγωγής και της οικογενειακής κοινωνικοποίησης είτε να τους παρέχει μια πολιτική ή πολιτισμική έκφραση. Αλλά η πολιτική και πολιτισμική νίκη της αστικής τάξης και η διείδυση των αρχών της καπιταλιστικής παραγωγής σε πολλά κοινωνικά πεδία κατέστησαν μη αναγκαία την παράκαμψη μέσω των θεσμοποιημένων μορφών της δημόσιας σφαίρας. Ο «βωβός εξαναγκασμός των οικονομικών σχέσεων»¹³ εξασφαλίζει την αστική καπιταλιστική κυριαρχία πολύ αποτελεσματικότερα από ό,τι θα μπορούσε ποτέ να το κάνει η αναπόφευκτα ασταθής δημόσια συναίνεση ή η πολιτική ισχύς.

13 Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*. Τόμος Πρώτος, εκδ. ΚΨΜ, σ. 693.

Ωστόσο, αυτή η διαδικασία παράγει επίσης αλλαγές στη δομή και τη λειτουργία της δημόσιας σφαίρας. Άπαξ και το καπιταλιστικό συμφέρον για μεγιστοποίηση του κέρδους γίνει βασική αρχή της κοινωνικής οργάνωσης, παράγει νέες μορφές της δημόσιας σφαίρας που τυπικά φαίνεται ότι αποτελούν συνέχεια της αστικής δημόσιας σφαίρας αλλά τα χαρακτηριστικά τους καθορίζονται στην πραγματικότητα από ένα πολύ διαφορετικό πλέγμα συμφερόντων. «Οι **βιομηχανοποιημένες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής** που ενσωματώνουν όλο και περισσότερο τις ιδιωτικές σφαίρες, ιδιαίτερα την παραγωγική διαδικασία και τα πλαίσια ζωής, έχουν υπερβεί σήμερα την παραδοσιακή δημόσια σφαίρα, της οποίας η κύρια αδυναμία έγκειται στον μηχανισμό διαχωρισμού του δημόσιου από το ιδιωτικό που τη χαρακτηρίζει» (σ. 35). Οι συγγραφείς απαριθμούν μια σειρά από τάσεις ως υπεύθυνες για την εμφάνιση αυτών των νέων δημόσιων σφαιρών της παραγωγής, οι οποίες συνιστούν από κοινού ένα νέο επίπεδο κοινωνικοποίησης. Οι Negt και Kluge δεν συζητούν, ωστόσο, συστηματικά αυτές τις τάσεις. Αντίθετα, περιορίζονται σε μια περιγραφή των αποτελεσμάτων τους.

Παραπέμποντας στο έργο του Wolfgang Haug για την αισθητική του εμπορεύματος,¹⁴ οι Negt και Kluge θέτουν ως βάση του

14 Στο έργο του για την αισθητική του εμπορεύματος, ο Wolfgang Fritz Haug χρησιμοποιεί την έννοια της «εμφάνισης του εμπορεύματος» για να χαρακτηρίσει την εξαιρετικά ανεπτυγμένη εμπορευματική παραγωγή. Παρόλο που στα κατώτερα στάδια ανάπτυξης της απλής εμπορευματικής παραγωγής η αξία χρήσης του εμπορεύματος πρέπει αρχικά να είναι ορατή στον αγοραστή, στα υψηλότερα στάδια ανάπτυξης της καπιταλιστικής εμπορευματικής παραγωγής η εμφάνιση της αξίας χρήσης αποσπάται από το ατομικό εμπόρευμα και γίνεται ο φορέας γενικών κοινωνικών αναγκών και επιθυμιών. «Όταν η ανταλλακτική αξία εδραιώνεται ως η κινητήρια δύναμη της εμπορευματικής παραγωγής, λαμβάνει χώρα μια διπλή διαδικασία. Δεν παράγεται μόνο μια αξία χρήσης αλλά, μαζί με αυτή, η εμφάνιση της αξίας χρήσης, η αισθητικοποιημένη υπόσχεση της αξίας χρήσης. Επιπλέον αυτή η εμφάνιση παράγεται με τις δικές της τεχνικές και κανόνες. Στόχος της παραγωγής αυτού του τύπου είναι το να προικιστεί το εμπόρευμα με θέλγητρα και με την υπόσχεση της ωφελιμότητας έτσι που δεν θα πουληθεί απλώς αλλά επίσης θα προτιμηθεί και θα αγοραστεί έναντι κάποιων άλλων εμπορευμάτων». Βλ. Wolfgang Fritz Haug, «Die Rolle des Aesthetischen bei der Scheinlösung von Grundwidersprüchen der kapitalistischen Gesellschaft», *Das Argument*, 64 (Ιούλιος, 1971), 196.

συλλογισμού τους το ότι με την επέκταση της εμπορευματικής παραγωγής σε όλες τις κοινωνικές σφαίρες η «εμφάνιση» της αξίας χρήσης αποκτά μια ολοένα αυξανόμενη σημασία. Η εμφάνιση του εμπορεύματος τείνει έτσι να διαχωριστεί από το συγκεκριμένο προϊόν και την αξία χρήσης που αρχικά όφειλε να αναδεικνύει. Αντιθέτως, η εμφάνιση του εμπορεύματος εμπλουτίζεται μέσω της ενσωμάτωσης της γενικής κοινωνικής εμπειρίας. Όταν το εμπόρευμα γίνεται «αισθητό υπεραισθητό πράγμα», γίνεται μέσο για τον μετασχηματισμό των αντικειμένων που προορίζονται για χρήση σε προϊόντα που απευθύνονται στη φαντασία. Μέσα από αυτήν την εξέλιξη τα ίδια τα εμπορεύματα συμμετέχουν στη δημόσια σφαίρα. Γίνονται το αντικείμενο μιας φαντασιακής κατανάλωσης η οποία ιδιοποιείται μαζί με τα εμπορεύματα και κοσμοθεωρήσεις. Αλλά αυτή η οργανωμένη παραγωγή της εμφάνισης των εμπορευμάτων μπορεί να γίνει πραγματικά αποτελεσματική μόνο όταν η ιμπεριαλιστική επέκταση στο εξωτερικό, που στοχεύει στην απόκτηση πρώτων υλών, εξαγωγικών αγορών και εργασιακής δύναμης, συμπέσει με μια εντατικοποίηση του ιμπεριαλισμού στο εσωτερικό, που τώρα κατευθύνεται προς την εκμετάλλευση της ίδιας της κοινωνικής φύσης των ανθρώπινων όντων. Για να διεξάγει αυτόν τον αγώνα για την εγχώρια αγορά, ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί τη βιομηχανική παραγωγή φαντασιακών αξιών και πολιτισμικών εικόνων που ταυτόχρονα εκτρέπουν και εμπλουτίζουν την ανθρώπινη φαντασία.

Αυτό το αναπτυγμένο επίπεδο της εμπορευματικής παραγωγής συνδέεται με ένα αναπτυγμένο σύστημα θεσμών που υπερβαίνει τα πρότερα ιδιωτικά, εν μέρει δημόσια και δημόσια πεδία ζωής και παραγωγής. Η αύξηση της παραγωγικότητας απαιτεί ανάπτυξη της μαζικής εκπαίδευσης και κατάρτισης της εργασιακής δύναμης· το κράτος και οι εν μέρει δημόσιοι θεσμοί επεκτείνονται ραγδαία και αναλαμβάνουν τις οικογενειακές λειτουργίες της πρόνοιας και της οργάνωσης της ζωής και τηςσχόλης. Έτσι, μια σειρά από αυτοτελείς δημόσιες σφαίρες αναδύεται, με την κάθε μία να οργανώνει μια συγκεκριμένη πλευρά της ανθρώπινης ζωής. Οι Negt και Kluge επιχειρούν να περιγράψουν το νέο περιεχόμενο αυτών των δημόσιων σφαιρών εφαρμόζοντας επί των *θεσμών* τις μαρξικές κατηγορίες της τυπικής και της πραγματικής υπαγωγής στο κεφάλαιο. Ένας θεσμός *υπάγεται τυπικά* στο κεφάλαιο όταν βρίσκεται απλώς σε μία

εξωτερική, χαλαρή σχέση με την καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει την εσωτερική λειτουργία του θεσμού μόνο έμμεσα. Ο όρος *πραγματική υπαγωγή* μπορεί να εφαρμοστεί στη δημόσια σφαίρα μόνο όταν οι *«μέχρι πρότινος σχετικά αυτόνομες σφαίρες ενσωματώνονται άμεσα στη διαδικασία αξιοποίησης και οι αξίες χρήσης, οι πληροφορίες και η ιδεολογία που παράγονται σε αυτή τη διαδικασία χρησιμοποιούνται άμεσα για τη σταθεροποίηση του κυρίαρχου συστήματος»* (σ. 297).

Αυτή η γενική περιγραφή του χαρακτήρα της πραγματικής υπαγωγής χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση. Η ανάδυση μικτών μορφών δημόσιας και ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας για τη διαχείριση περιπτώσεων στις οποίες οι ατομικοί καπιταλιστές επιβαρύνονται με κόστη για ενέργειες που υπερβαίνουν τα συμφέροντά τους αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό των κοινωνικών συστημάτων του ύστερου καπιταλισμού. Αυτές οι μικτές μορφές δεν μπορούν ούτε να αποδοθούν πλήρως στα συμφέροντα των ατομικών καπιταλιστών ούτε μπορούν να υπάρχουν εντελώς έξω από τη διαδικασία καπιταλιστικής αξιοποίησης. Παραδείγματα αυτών των μικτών μορφών είναι η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών θεσμών καθώς επίσης και οι κρατικά ρυθμισμένοι ραδιοτηλεοπτικοί σταθμοί. Ωστόσο, το γεγονός ότι η σημασία αυτών των μικτών μορφών αποδεικνύεται εμπειρικά καθιστά αμφίβολο το κατά πόσο μπορούν να εξηγηθούν επαρκώς μέσω ενός γενικού σχήματος μετάβασης από την τυπική στην πραγματική υπαγωγή. Η ίδια η ανάλυση των μικτών μορφών θα πρέπει να είναι το κεντρικό αντικείμενο μιας μαρξιστικής θεωρίας του κράτους που θα εξηγεί τις αντιφατικές τάσεις που παράγονται από τα δομικά χαρακτηριστικά αυτών των θεσμών τα οποία δεν ανταποκρίνονται άμεσα πια στα συμφέροντα των καπιταλιστών. Αποτελεί αδυναμία του βιβλίου των Negt και Kluge το γεγονός ότι λαμβάνουν υπόψη τους τη σχετική δουλειά των Claus Offe, Joachim Hirsch και άλλων μόνο θεματικά και όχι συστηματικά.

Ο οργανωμένος μετασχηματισμός των εμπορευμάτων σε φαντασιακές αξίες και η θεσμικά μεσολαβημένη ενσωμάτωση σφαιρών, οι οποίες δεν ήταν πρωτύτερα άμεσα συνδεδεμένες με τα συμφέροντα της καπιταλιστικής αξιοποίησης, χαρακτηρίζουν το

σύστημα δευτερογενούς εκμετάλλευσης.¹⁵ Αυτό το σύστημα αποκτά το νέο χαρακτήρα του από το γεγονός ότι δεν είναι πια απλώς μια προέκταση των παραδοσιακών σφαιρών της κατανάλωσης και του λεγόμενου δημόσιου τομέα: «ακριβώς επειδή η δευτερογενής εκμετάλλευση καταλαμβάνει την ανθρώπινη συνείδηση, τις επιθυμίες, τις ελπίδες και τις ιδέες των ανθρώπων, μια στενή σχέση εγκαθιδρύεται και πάλι μεταξύ της πρωτογενούς και της δευτερογενούς εκμετάλλευσης. Η δευτερογενής εκμετάλλευση είχε κι αυτή μια συγκεκριμένη λειτουργία στην κλασική φάση του καπιταλισμού. Στον ύστερο καπιταλισμό, όμως, η δευτερογενής εκμετάλλευση αποκτά ένα νέο χαρακτήρα που βασίζεται στο γεγονός ότι παράγεται ένα συγκεκριμένο είδος κοινωνικού πλούτου μέσα στο πλαίσιο της πρωτογενούς εκμετάλλευσης, ένα είδος κοινωνικού πλούτου το οποίο απειλεί να τεθεί ενάντια στα άμεσα συμφέροντα του κεφαλαίου ως ανεξάρτητη δύναμη. **Αυτό το νέο επίπεδο ανάπτυξης χαρακτηρίζεται από την απόπειρα επαναφομοίωσης των φυγόκεντρων τάσεων αυτού του κοινωνικού πλούτου μέσα στις παραγωγικές σχέσεις της πρωτογενούς εκμετάλλευσης και από την απόπειρα άντλησης του**

15 (σ.τ.μ.) Η έννοια της δευτερογενούς εκμετάλλευσης στον Μαρξ αναφέρεται στην εκμετάλλευση που υφίσταται ο εργάτης στη σφαίρα της κατανάλωσης. «Όταν συμπληρωθεί η εκμετάλλευση του εργάτη από τον εργοστασιάρχη ως το σημείο εκείνο που ο εργάτης να έχει εισπράξει το μισθό του σε χρήμα, τότε πέφτουν πάνω του τα άλλα τμήματα της αστικής τάξης: ο σπιτονοικοκύρης, ο μπακάλης, ο ενεχυροδανειστής κλπ.» (Κ. Μαρξ, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*). «Ακόμα πιο ανάρμοστο και ανόητο είναι όταν συμπεριλαμβάνουν εδώ το δάνεισμα σπιτιών κλπ. για ατομική κατανάλωση. Είναι ολοφάνερο γεγονός ότι την εργατική τάξη την εξαπατούν και μ' αυτήν τη μορφή, και μάλιστα σε ανήκουστο βαθμό. Αυτό γίνεται όμως και από την πλευρά του εμπόρου λιανικής, που εφοδιάζει τους εργάτες με μέσα διατροφής. Πρόκειται για **δευτερογενή εκμετάλλευση**, που γίνεται παράλληλα με την πρωταρχική, η οποία συντελείται άμεσα στη διαδικασία της παραγωγής. Η διαφορά ανάμεσα στην πώληση και στο δανεισμό είναι εδώ εντελώς ασήμαντη και τυπική που, όπως δείξαμε ήδη, φαίνεται ουσιαστική μόνο σ' αυτούς που έχουν πλήρη άγνοια της πραγματικής συνάρτησης των φαινομένων» (Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος Τρίτος*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σ. 761, τροποποιημένη μετάφραση, δική μας η έμφαση). Με άλλα λόγια, η δευτερογενής εκμετάλλευση των εργατών συντελείται για τον Μαρξ μέσω του ενοικίου που πληρώνει στον σπιτονοικοκύρη, του τόκου για τις πιστωτικές κάρτες ακόμα και με το φούσκωμα των τιμών στη λιανική αγορά.

ιδίου ή ακόμη και περισσότερου κέρδους από τη δευτερογενή εκμετάλλευση από όσο είναι δυνατό να αντληθεί στην πρωτογενή εκμετάλλευση» (σελ. 300).¹⁶

16 (σ.τ.μ.) Για την καλύτερη κατανόηση του νέου χαρακτήρα της δευτερογενούς εκμετάλλευσης μεταφράζουμε ένα μεγαλύτερο απόσπασμα από το βιβλίο: «Η δευτερογενής εκμετάλλευση δεν περιορίζεται πια στον παραδοσιακό τομέα της κατανάλωσης ούτε στους τομείς της δημόσιας φτώχειας [λόγω της υποχρηματοδότησής τους από το κράτος] (όπως οι μεταφορές, τα νοσοκομεία, τα γηροκομεία, τα σχολεία και οι παιδικοί σταθμοί). Αντίθετα, η ιδιαιτερότητα των τάσεων που περιγράφονται σε αυτό το βιβλίο σχετίζεται με το γεγονός ότι ολόκληρη η σφαίρα του ελεύθερου χρόνου, η ίδια η ανθρώπινη συνείδηση γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης. Ακριβώς επειδή η δευτερογενής εκμετάλλευση καταλαμβάνει την ανθρώπινη συνείδηση, τις επιθυμίες, τις ελπίδες και τις ιδέες των ανθρώπων, μια στενή σχέση εγκαθιδρύεται και πάλι μεταξύ της πρωτογενούς και της δευτερογενούς εκμετάλλευσης. Η δευτερογενής εκμετάλλευση είχε κι αυτή μια συγκεκριμένη λειτουργία στην κλασική φάση του καπιταλισμού. Στον ύστερο καπιταλισμό, όμως, η δευτερογενής εκμετάλλευση αποκτά ένα νέο χαρακτήρα που βασίζεται στο γεγονός ότι παράγεται ένα συγκεκριμένο είδος κοινωνικού πλούτου μέσα στο πλαίσιο της πρωτογενούς εκμετάλλευσης, ένα είδος κοινωνικού πλούτου το οποίο απειλεί να τεθεί ενάντια στα άμεσα συμφέροντα του κεφαλαίου ως ανεξάρτητη δύναμη. **Αυτό το νέο επίπεδο ανάπτυξης χαρακτηρίζεται από την απόπειρα επαναφομοίωσης των φυγόκεντρων τάσεων αυτού του κοινωνικού πλούτου μέσα στις παραγωγικές σχέσεις της πρωτογενούς εκμετάλλευσης και από την απόπειρα άντλησης του ίδιου ή ακόμη και περισσότερου κέρδους από τη δευτερογενή εκμετάλλευση από όσο είναι δυνατό να αντληθεί στην πρωτογενή εκμετάλλευση.** Δεν υπάρχει άμεση σύνδεση των δύο σφαιρών εκμετάλλευσης σε αυτή τη διαδικασία. Αντίθετα, έρχονται σε μια άναρχη, ανταγωνιστική και αντιφατική σχέση μεταξύ τους. Αυτό που είναι κοινό και στις δύο είναι το συμφέρον της μεγιστοποίησης του κέρδους. Αυτό το συμφέρον τις κάνει ανταγωνιστικές. Είναι αδύνατη η γραμμική συσσώρευση, η παράλληλη αύξηση του κέρδους και στις δύο ταυτόχρονα. Αν ενταθεί η δευτερογενής εκμετάλλευση, θα προσελκύσει εργασιακή δύναμη και προσοχή από την πρωταρχική διαδικασία παραγωγής. Αντίστροφα, το μπλοκάρισμα της εργασιακής δύναμης και του πλαισίου ζωής από την εργασιακή διαδικασία είναι το μόνο πραγματικό όριο στην επέκταση της δευτερογενούς εκμετάλλευσης [32]».

Υποσημείωση [32]: «Σε αυτό το σημείο τίθεται το ερώτημα αν μια αμφίπλευρη εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης θα έρθει αντιμέτωπη με τις αυθόρμητες αμυντικές ενέργειες αυτών που θίγονται. Γιατί μέχρι σήμερα, ο ελεύθερος χρόνος ήταν ακριβώς αυτό που λειτουργούσε ως αποζημίωση για την αλλοτρίωση της εργασιακής διαδικασίας. Αν αυτή η αποζημίωση χάσει

Η απόπειρα επαναφομοίωσης τέτοιων αντιθετικών τάσεων μέσα στην εργασιακή πειθαρχία και την επέκταση των ανθρωπινων αναγκών και δυνατοτήτων μπορεί να πετύχει μόνο αν η αντίφαση ανάμεσα στην πειθαρχημένη παραγωγή και την απατηλή ικανοποίηση των ζωτικών συμφερόντων συνεχίσει να αναπτύσσεται με έναν όλο και γρηγορότερο ρυθμό. Μόνο η *συνεχής ανανέωση* αυτής της αντίφασης μπορεί να αποτρέψει τον διαχωρισμό και την αυτονόμηση των ανθρώπινων χαρακτηριστικών ως δυνάμεων αντίστασης. «*Η παραδοσιακή οργάνωση της καπιταλιστικής παραγωγής βασιζόταν στην αξιοποίηση της εργασιακής δύναμης. Καθώς ήταν μόνο μερικώς προσδεδεμένη στα συμφέροντα του κεφαλαίου, η εργασιακή δύναμη ως εμπόρευμα σχετιζόταν με το κεφάλαιο ως κάτι το ξένο, ως κάτι με το οποίο βρισκόταν σε αντίθεση. Επρόκειτο για μία, ας πούμε, εξωτερική σχέση που έδινε στον εργάτη πολλές δυνατότητες να ξεφύγει από τον έλεγχο των καπιταλιστικών συμφερόντων. Στις νέες συνθήκες εμφανίζεται μια νέα αντίφαση: από τη μια μεριά, η σχέση με το κεφάλαιο, με όλες τις απαιτήσεις και τις νόρμες που τη συνοδεύουν, μεταφέρεται απευθείας, και απέξω, στη νοητική οργάνωση του εργάτη και στοχεύει να την καταλάβει πλήρως. Την ίδια στιγμή ο καταπιεστικός χαρακτήρας της εργασιακής διαδικασίας και οι παλιότερες μορφές των καπιταλιστικών σχέσεων συνεχίζουν να υπάρχουν*» (σ. 306). Μέσω της εισαγωγής της έννοιας του «φράγματος της πραγματικής ζωής» τα αντιφατικά αποτελέσματα της δευτερογενούς εκμετάλλευσης πάνω στην ψυχική οργάνωση των ανθρώπων μπορούν να μελετηθούν ως προς τις βασικές πολιτικές τους συνέπειες.

4. Το Φράγμα της Πραγματικής Ζωής

Ο κεντρικός θεωρητικός πυρήνας της επιχειρηματολογίας των Negt και Kluge είναι η έννοια του «φράγματος της πραγματικής ζωής που

την επίφαση ελευθερίας και υπαχθεί ξανά στην οικονομική εκμετάλλευση –και αυτό θα συμβεί ακόμη και αν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης εργαστούν ανεξάρτητα για την καλλιέργεια αυτής της επίφασης ελευθερίας– ο καπιταλισμός θα χάσει ένα βασικό στοιχείο της ιδεολογικής νομιμοποίησής του. Αυτό μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να μεταφερθεί η διεκδίκηση της ελευθερίας μέσα στη διαδικασία παραγωγής.»

αντιτίθεται στην καπιταλιστική αξιοποίηση» (σελ. 107).¹⁷ Αυτό το φράγμα αποτελείται από ένα σύμπλεγμα αντιφατικών τάσεων στην εσωτερική οργάνωση της ψυχικής εμπειρίας των ανθρώπων που ανασυγκροτείται σε κάθε επίπεδο του συστήματος πρωτογενούς και δευτερογενούς εκμετάλλευσης. Δεν πρόκειται για μια ανθρωπολογικά αναλλοίωτη δομή της ανθρώπινης φύσης. Αντίθετα καθορίζεται υλιστικά ως το απομένον δυναμικό για εμπειρία και δράση που δεν μπορεί να ενσωματωθεί μέσα στο σύστημα της καπιταλιστικής αξιοποίησης αλλά που ωστόσο αναπτύσσεται αναγκαία μαζί με την επέκταση της καπιταλιστικής συσσώρευσης και τη μεταβαλλόμενη σύνθεση του κεφαλαίου. Αυτή η έννοια λαμβάνει ως δεδομένο ότι οι ανθρώπινες ανάγκες, που είναι προσδεμένες στην ψυχική δομή και χαρακτηρίζονται από μια ποιοτική σχέση με τη διαδικασία κοινωνικοποίησης, δεν μπορούν να εκτραπούν από τον στόχο τους. Αντίθετα, αυτές οι ανθρώπινες ανάγκες διατηρούν στο εσωτερικό τους μια ρεαλιστική και ενοποιημένη τάση προς την ικανοποίησή τους. «Είναι απίθανο να μείνει μακροπρόθεσμα ικανοποιημένη με υποκατάστατα ή να επιτρέψει στον εαυτό της να απομακρυνθεί από τον δικό της ρεαλισμό, στην αναζήτησή της για ικανοποιητικές σχέσεις, από μια οποιουδήποτε είδους αρχή της πραγματικότητας» (σ. 304). Φυσικά, αυτός ο ρεαλισμός που χαρακτηρίζει τις ανθρώπινες ανάγκες είναι και ο ίδιος προϊόν της ιστορίας. Η ιστορική εξέλιξη αυτής της ρεαλιστικής βάσης συμπίπτει με την αντικειμενική δυνατότητα της πραγματοποίησης της. Είναι ταυτόχρονα το αποτέλεσμα τόσο της επέκτασης και της εντατικοποίησης της εκμετάλλευσης όσο και της χαλάρωσης και υπονόμησης της πειθαρχίας στην εργασία.

Η δωδεκάωρη εργάσιμη ημέρα, η παιδική εργασία και οι άμεσες απαιτήσεις της υλικής επιβίωσης αποτρέπουν τον ίδιο τον σχηματισμό αναγκών που υπερβαίνουν την απλή αναπαραγωγή του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη. Η ανάπτυξη των ατομικών αναγκών προϋποθέτει ένα υψηλό επίπεδο κοινωνικού πλούτου που

17 (σ.τ.μ.) Για την καλύτερη κατανόηση της έννοιας του φράγματος της πραγματικής ζωής η οποία έχει και ψυχαναλυτικές πλευρές μεταφράσαμε ένα μεγαλύτερο απόσπασμα από το βιβλίο των Negt και Kluge που έχει τίτλο: «Η ανθρώπινη διανοητική δραστηριότητα ως σημαντικότερη πρώτη ύλη και ευκαιρία πραγματοποίησης στην αγορά μιας νέας σειράς προϊόντων» (βλ. την ενότητα «Επιλεγμένα Αποσπάσματα» του βιβλίου).

απαλλάσσει τα άτομα από τις πιεστικές ανάγκες της επιβίωσης και επιτρέπει την εμφάνιση μιας μορφής ελεύθερου χρόνου που είναι κάτι παραπάνω από μια απλή αντανάκλαση του εργάσιμου χρόνου. Προϋποτίθεται ένα συγκεκριμένο επίπεδο κοινωνικής ανάπτυξης ώστε να εμφανιστούν ανάγκες που αναδεικνύουν το ξεπέραςμα του υφιστάμενου πλαισίου της υλικής παραγωγής· αυτές οι ανάγκες μπορούν, προφανώς, να γίνουν οι ίδιες αντικείμενα της καπιταλιστικής αξιοποίησης. Η διευρυμένη εμπορευματική παραγωγή και οι δημόσιες σφαίρες της παραγωγής αντιπροσωπεύουν νέες ιστορικές μορφές της παραγωγής που αφομοιώνουν και αναδομούν αυτές τις ανάγκες σύμφωνα με τα συμφέροντα του κεφαλαίου. Αυτοί οι παραγωγικοί μηχανισμοί είναι αποτελεσματικοί απέναντι στις μάζες ακριβώς γιατί δεν αποτελούν αφηρημένα σχήματα σε σχέση με τις πραγματικές εμπειρίες και επιθυμίες. Παρεμβαίνουν στο επίπεδο των συγκεκριμένων συμφερόντων. Από τη άλλη μεριά, δεν μπορούν να συλλάβουν αυτές τις ανάγκες ως προς τις συγκεκριμένες καθορισμένες ιδιότητές τους, ως προς τη μοναδικότητά τους, χωρίς να τις προσαρμόσουν στα δικά τους συμφέροντα εντός της διαδικασίας παραγωγής. Η αφομοίωση των ζωτικών ανθρώπινων συμφερόντων μέσα στο περιεχόμενο της δημόσιας σφαίρας της παραγωγής έχει ως αποτέλεσμα αυτή η σφαίρα, λόγω του περιεχομένου της, να βρεθεί σε αντίφαση με τη γενική τάση του κεφαλαίου. Η γενική τάση του κεφαλαίου προς την επέκταση της πραγματοποίησης του κέρδους κινείται προς την κατεύθυνση της εντεινόμενης αφαίρεσης σε σχέση με τις συγκεκριμένες συνθήκες. Την ίδια στιγμή το κεφάλαιο πρέπει, «προκειμένου να ακολουθήσει αυτόν τον δρόμο, να αφομοιώσει πλαίσια ζωής, ζωντανή ανθρώπινη εργασία και ανθρώπινο υλικό σε έναν όλο και μεγαλύτερο βαθμό. Ο καπιταλισμός πρέπει να 'λερώσει τα χέρια του' με τους ανθρώπους. Αυτός είναι ο λόγος της ακραίας του αστάθειας» (σελ. 309).

Έτσι ο ίδιος ο καπιταλισμός θέτει σε κίνηση μια αντίρροπη κίνηση των συγκεκριμένων συμφερόντων. Αναπτύσσοντας μεμονωμένα συγκεκριμένες ανθρώπινες ιδιότητες, διαχωρίζοντας τη μία από την άλλη ή και απωθώντας τις ολοσχερώς, ο καπιταλισμός συγκροτεί αρνητικά ένα σύνολο συμφερόντων και ιδιοτήτων που βρίσκονται σε μια διαρκή φυγή από την τάση της καπιταλιστικής αξιοποίησης η οποία απειλεί να τις αφομοιώσει. Αυτές οι ιδιότητες υπάρχουν

κάτω από το κατώφλι της αστικής εξουσίας και έχουν τη μορφή των τάσεων φυγής και των φαντασιακών δραστηριοτήτων, τις οποίες ο καπιταλισμός δεν μπορεί να ενσωματώσει πλήρως μέσα στη διαδικασία της αξιοποίησης. *«Ο χαρακτήρας αυτής της φαντασιακής δραστηριότητας είναι πολυδιάστατος. Αναδύεται ως μια αναγκαία αντιστάθμιση της εμπειρίας της αλλοτριωμένης εργασίας»*, ως *«ένα λιμπιντικό αντίβαρο στις αφόρητες, αλλοτριωμένες σχέσεις»* (σελ. 67). *«Αν [οι ανάγκες και τα συμφέροντα των εργατών] υφίστανται άμεση καταπίεση, δηλαδή αν δεν χρησιμοποιούνται στην κοινωνική διαδικασία αξιοποίησης, επιβιώνουν ως ζωντανή εργασιακή δύναμη, ως πρώτη ύλη. Σε αυτή τους την ιδιότητα ως εξωοικονομικά συμφέροντα, υπάρχουν στις απαγορευμένες ζώνες της φαντασίας, κάτω από την επιφάνεια των ταμπού, ως στερεότυπα ενός υποτυπωδώς οργανωμένου προλεταριακού πλαισίου ζωής. Ως τέτοια δεν μπορούν να καταπιεστούν περαιτέρω. Δεν μπορούν επίσης να υποστούν αφομοίωση. Από αυτήν την άποψη έχουν δύο χαρακτηριστικά: στην αμυντική στάση τους απέναντι στην κοινωνία, στον συντηρητισμό τους και τον υποπολιτισμικό χαρακτήρα τους είναι και πάλι απλώς αντικείμενα. Την ίδια στιγμή όμως συγκροτούν το φράγμα της πραγματικής ζωής που αντιτίθεται στην καπιταλιστική αξιοποίηση»* (σελ. 107). Αυτή η αρνητική, διαλεκτική σχέση του φράγματος της πραγματικής ζωής με την καπιταλιστική διαδικασία αξιοποίησης θα συνεχιστεί όσο το κεφάλαιο παραμένει εξαρτημένο από τη ζωντανή εργασία ως πηγή της αξίας. *«Όπου γίνονται προσπάθειες ενσωμάτωσης αυτού του φράγματος στα καπιταλιστικά συμφέροντα, π.χ. μέσω της υπαγωγής του πλαισίου ζωής στη βιομηχανία της συνείδησης και τη βιομηχανία προγραμμάτων ή τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής, η διαδικασία καταπίεσης και αποκλεισμού παράγει ένα νέο, πιο διαφοροποιημένο φράγμα αναλόγως»* (σ. 107).

Η τηλεόραση και τα πολυμέσα αντιστοιχούν ωστόσο σε ένα νέο στάδιο της κοινωνικής παραγωγής που απειλεί να αφομοιώσει την ίδια την πρώτη ύλη που συνιστά το φράγμα της πραγματικής ζωής.

Αν αυτό είναι επιτυχημένο θα φανεί μέσα από την εξέταση της παραγωγικής δομής των μέσων που έχουν αναπτυχθεί.

5. Τηλεόραση και πολυμέσα

Η εξέταση των λειτουργικών σχέσεων των προηγμένων ΜΜΕ έχει σημαντική θέση στην ανάλυση των Negt και Kluge. Θα πρέπει να προσδιοριστεί μέσα από την ανάλυση αυτών των μέσων κατά πόσο μπορεί κανείς πραγματικά να μιλά για ένα νέο χαρακτήρα της πολιτισμικής κοινωνικοποίησης. Μια τέτοια ανάλυση θα πρέπει να ορίσει κριτήρια βάσει των οποίων μπορούν να διαφοροποιηθούν τα νέα μέσα από τα μέσα της παραδοσιακής αστικής δημόσιας σφαίρας. Ταυτόχρονα, η ανάλυση θα πρέπει να οδηγήσει στη διατύπωση μιας εύλογης ερμηνείας των αλλαγών στην παραγωγική δομή των μέσων που τους επιτρέπουν να αναλάβουν αυτές τις νέες λειτουργίες.

α) Κρατικά ρυθμισμένη τηλεόραση

Οι Negt και Kluge περιγράφουν την κρατικά ρυθμισμένη τηλεόραση ως έναν «*θεσμό που χαρακτηρίζει μια μεταβατική φάση ... κατά την οποία δεν ανατίθεται η κάλυψη των αναγκών επικοινωνίας αποκλειστικά στον μηχανισμό του κεφαλαίου, χωρίς όμως να υπάρχουν ακόμη νέες αποτελεσματικές μορφές κρατικής ρύθμισης*» (σ. 217). Η τηλεόραση βρίσκεται σε μια αντιφατική ενδιάμεση θέση ανάμεσα στην αστική δημόσια σφαίρα και τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής. Επιπλέον, η τηλεόραση διακρίνεται από την αστική δημόσια σφαίρα και τα μέσα της από την πλήρη βιομηχανοποίηση της παραγωγικής δομής της και από την πλήρη ενσωμάτωση των πλαίσίων ζωής από την πλευρά της, η οποία αποδεικνύεται από την πληθώρα των προγραμμάτων που προσφέρει. Η τηλεόραση διακρίνεται από τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής, π.χ. τα πολυμέσα, λόγω της θεσμοποιημένης κρατικής της ρύθμισης. Η κρατική ρύθμιση αποτρέπει την απόλυτη κυριαρχία των συμφερόντων των ατομικών καπιταλιστών επί της τηλεόρασης¹⁸ και επιβάλλει κανόνες με τη

18 Το γεγονός ότι η τηλεόραση δεν είναι μόνο ένα μέσο για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των ατομικών καπιταλιστών έχει πάψει από καιρό να σημαίνει ότι αυτά τα συμφέροντα δεν επηρεάζουν τους πραγματικούς σχεδιασμούς και την παραγωγή. Η αυξανόμενη διασπορά της παραγωγής σε επιχειρήσεις που είτε είναι ιδιωτικές είτε περιλαμβάνουν ένα τηλεοπτικό τμήμα που χρηματοδοτείται ιδιωτικά καθιστά αδύνατη την οποιαδήποτε πραγματική κρατική ρύθμιση και έλεγχο της τηλεοπτικής παραγωγής.

μορφή συγκεκριμένων υποχρεώσεων για τη διαμόρφωση του προγράμματος το οποίο θα πρέπει να υπηρετεί το «δημόσιο συμφέρον». Έτσι αποτρέπεται η άμεση ικανοποίηση των συγκεκριμένων αναγκών της μίας ή της άλλης κοινωνικής ομάδας. Τυπικά, η τηλεόραση εντάσσεται στην παράδοση της αστικής δημόσιας σφαίρας. Η κρατική ρύθμισή της είναι σχεδιασμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτρέπει την κυριαρχία ειδικών κοινωνικών συμφερόντων επί του μέσου. Ωστόσο, ο έλεγχος της τηλεόρασης από κοινωνικές ομάδες «ειδικών», που εξασφαλίζει ότι το πρόγραμμα είναι ισορροπημένο και ότι υπηρετεί την «κοινωνική ευημερία», στην πραγματικότητα απλώς δημιουργεί μια ασταθή ισορροπία ανάμεσα σε κοινωνικά συμφέροντα που είναι αδύνατο να συμπέσουν και επιτρέπει μόνο έναν αφηρημένο συμβιβασμό των αξιών της αστικής δημόσιας σφαίρας. Η αυξανόμενη πίεση για νομιμοποίηση του προγράμματος που παράγεται από αυτήν την κατάσταση οδηγεί σε μισές λύσεις, που αναπαράγονται σε όλα τα επίπεδα της ιεραρχίας της παραγωγής. Στην αστική δημόσια σφαίρα η *κοινή γνώμη* (*opinio communis*) ήταν μια σχέση το περιεχόμενο της οποίας θα μπορούσε θεωρητικά να προσδιοριστεί. Αλλά ο τηλεοπτικός προγραμματισμός στη βάση κάποιας φανταστικής κοινωνικής ευημερίας, την οποία ακόμη και τα συγκεκριμένα μεμονωμένα προγράμματα θα πρέπει να υπηρετούν, είναι το αποτέλεσμα ενός συμβιβασμού συμφερόντων που καθίσταται εφικτός μόνο μέσα από τη συσκότιση των συγκεκριμένων περιεχομένων τους. Η σχέση ανάμεσα στην αυξημένη πίεση για νομιμοποίηση και τον αφηρημένο συμβιβασμό συμφερόντων περιορίζει την τηλεόραση στην «*προβολή προγραμμάτων γενικού περιεχομένου*» (σ. 176) που αντιστοιχεί σε μια «αφηρημένη δεκτικότητα» από την πλευρά των θεατών.

Προκύπτει ότι στο επίπεδο του σχεδιασμού του προγράμματος, οι υποχρεώσεις και οι κατευθυντήριες γραμμές για την κατάρτισή του στις οποίες –κατ’ αναλογία με την εμπορευματική παραγωγή– εκφράζονται τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του κεφαλαίου, έρχονται σε αντίθεση με τα βραχυπρόθεσμα συμφέροντα των μεμονωμένων προγραμμάτων που χρησιμοποιούν μια σειρά από *ad hoc* κριτήρια νομιμοποίησης: βαθμολογίες αξιολόγησης, τοπικότητα, οικονομία στην παραγωγή, τεχνική ποιότητα, αισθητική καινοτομία, πρωτοτυπία, ψυχαγωγική αξία, κλπ. Αυτές οι αντιφατικές σχέσεις

ανάμεσα σε διαφορετικές μορφές νομιμοποίησης πηγάζουν από μια παραγωγική δομή στην οποία συγκλίνουν διάφορα επίπεδα της παραγωγής: στο επίπεδο των μεμονωμένων τηλεοπτικών προγραμμάτων και ταινιών, η συγκεκριμένη εργασία έρχεται αντιμέτωπη με μια εξαιρετικά σύνθετη τεχνολογία που χαρακτηρίζεται από σχετική ουδετερότητα απέναντι στο περιεχόμενο. Και τα δύο προηγούμενα στοιχεία συμπεριλαμβάνονται με τη σειρά τους στις αφηρημένες δραστηριότητες σχεδιασμού που έχουν ως προϋπόθεση έναν υψηλό βαθμό καταμερισμού της εργασίας. Από την πλευρά του προϊόντος, αυτή η αντίφαση εκφράζεται στην απόκλιση των μεμονωμένων στοιχείων του: η ψυχαγωγική αξία του προγράμματος αποκτά μια ανεξαρτησία απέναντι στην εκπαιδευτική του αξία, η οποία με τη σειρά της έρχεται σε αντίφαση με την ειδησεογραφική αξία του προγράμματος. *«Αυτή η αντίφαση ανάμεσα στα μακροπρόθεσμα και τα βραχυπρόθεσμα συμφέροντα ξεπροβάλλει σε κάθε πρόγραμμα, ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για ειδησεογραφικό πρόγραμμα, για ντοκιμαντέρ κριτικής ή για ψυχαγωγικό πρόγραμμα. Αυτή η αντίφαση οξύνεται από την αμφιθυμία που χαρακτηρίζει την κριτική στάση των περισσότερων σταθμών απέναντι στην κουλτούρα και την πραγματική λειτουργία τους ως παραγωγών ψυχαγωγίας»* (σ. 187).

Από την υποκειμενική πλευρά, αυτή η αντίφαση εκφράζεται στη σύγκρουση των διαφορετικών συμπεριφορών απέναντι στην εργασία. Πιο εύκολα ξεσπάνε συγκρούσεις όταν η συγκεκριμένη δραστηριότητα των παραγωγών των προγραμμάτων έρχεται σε αντίθεση με τις αφηρημένες κατευθυντήριες γραμμές και τους άκαμπτους περιορισμούς κόστους και χρόνου που καθορίζουν τον *«αγώνα του προγράμματος για την επιβίωσή του»*. Ο διακεκομμένος αγώνας των προηγούμενων χρόνων για μια κωδικοποιημένη πολιτική διαμόρφωσης του προγράμματος διεξήχθη από ακριβώς εκείνες τις ομάδες που μπορούσαν να συνδέσουν τα αιτήματά τους για συνδιαχείριση, για εκδημοκρατισμό του τρόπου λήψης αποφάσεων με το περιεχόμενο της δουλειάς τους. Εν μέρει οργανωμένο ακόμη γύρω από το επάγγελμα, αλλά όντας ήδη σε μια πορεία προς το να πάρει συνδικαλιστική μορφή, το κίνημα των επιμελητών και των συντελεστών παραγωγής γρήγορα υιοθέτησε αιτήματα που υπερβαίνουν τα στενά οικονομικά τους συμφέροντα και στοχεύουν αντίθετα σε μια αυτοκριτική των ραδιοφωνικών και των τηλεοπτικών σταθμών.

Οι Negt και Kluge δεν εκτιμούν σωστά την κατεύθυνση που πήρε αυτό το κίνημα, που πήγαινε πολύ μακρύτερα από το θεσμικό πλαίσιο των τηλεοπτικών σταθμών. Καθώς κατανοούν τον αγώνα για μια κωδικοποιημένη πολιτική διαμόρφωσης του προγράμματος μόνο ως προσπάθεια των παραγωγών που οργανώνονται γύρω από τα οικονομικά τους συμφέροντα να αποκτήσουν ρόλο στο σχεδιασμό του προγράμματος, υποτιμούν το εύρος των συγκρούσεων που μπορεί να ξεσπάσουν γύρω από το αίτημα για το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του περιεχομένου της εργασίας. Οι συγγραφείς αντιλαμβάνονται ορθά ότι τα ποιοτικά ζητήματα δεν μπορούν να τεθούν από τη σκοπιά του μεμονωμένου τηλεοπτικού παραγωγού. Ωστόσο, όταν οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η «ολότητα των αναγκών των θεατών» (σ. 218) και η «βασική ανάγκη για άμεση επικοινωνία» (σ. 180) θα πρέπει να ενσωματωθούν στον θεσμό της τηλεόρασης, ότι οι «αμοιβαίες σχέσεις επικοινωνίας» θα πρέπει να συνάπτονται με οριζόντιο τρόπο, προσεγγίζουν μοιραία τη νεορομαντική θεωρία των δομικών στοιχείων του Χανς Μάγκνους Εντσενσμπέργκερ, η οποία τοποθετούσε μια τεχνολογική ουτοπία πάνω από την πραγματική οργάνωση της εργατικής τάξης και παράβλεπε την αναγκαιότητα αλλαγής των θεσμών μέσα στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Όταν οι Negt και Kluge καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι: «η υποβολή της κρατικά ρυθμισμένης τηλεόρασης σε μια συνολική δημόσια κριτική μπορεί να γίνει μόνο απέξω» (σ. 219) εγκαταλείπουν το πεδίο της πολιτικής χωρίς να προσφέρουν μια εύλογη εναλλακτική. Λόγω της αυξημένης ανάγκης της για νομιμοποίηση, η τηλεόραση έχει ένα ισχυρό κίνητρο να κάνει χρήση της συλλογικής κοινωνικής εμπειρίας όπως αυτή παράγεται μέσα στους πολιτικούς αγώνες. Επομένως είναι σημαντική η οργάνωση των παραγωγών τηλεοπτικών προγραμμάτων ώστε να αλλάξουν, έστω και εν μέρει, οι θεσμικές συνθήκες της πρόσληψης και της αφομοίωσης της τηλεόρασης από τους θεατές.¹⁹

19 (σ.τ.μ.) Ο Eberhard Knödler-Bunte δεν παρουσιάζει σωστά τις θέσεις των Negt και Kluge λόγω της εμφανώς ρεφορμιστικής συνδικαλιστικής πολιτικής του τοποθέτησης. Για αυτό το λόγο επιλέξαμε να μεταφράσουμε ορισμένα αποσπάσματα από το βιβλίο: «Οι απόψεις [των πολιτισμικών κριτικών] κυμαίνονται από τη θέση ότι η τηλεόραση, ως προσωποποίηση της σύγχρονης τεχνολογίας, είναι προοδευτική και έχει ένα γενικά απελευθερωτικό δυναμικό, την πεποίθηση ότι, υπό τις υφιστάμενες συνθήκες, η

Γιατί εάν είναι σωστό να υποστηρίζουν ότι η πολιτισμική κριτική, που είτε ασκεί συνολική κριτική στη βιομηχανία της συνείδησης είτε αναλύει απλά το ιδεολογικό περιεχόμενο συγκεκριμένων προγραμμάτων, είναι ανεπαρκής σε σχέση με την τηλεόραση ως μηχανισμό της βιομηχανικής παραγωγής, εξυπηρετώντας μόνο τη «νέα διευθέτηση της νομιμοποίησης μέσα στον μηχανισμό» (σελ. 219) θα πρέπει απαραίτητα να αναφερθούν συγκεκριμένα στις οργανωτικές, τις τεχνολογικές και τις υλικές συνθήκες που θα έκαναν δυνατή την ανάπτυξη αντι-παραγωγών. Προφανώς, η κριτική των ΜΜΕ δεν μπορεί να ξεκινά από την κατάσταση του θεατή που είναι κολλημένος μπροστά στον τηλεοπτικό του δέκτη. Ούτε όμως μπορεί να παραβλέπει τις εσωτερικά αντιφατικές θεσμικές σχέσεις του μέσου ή της δομής της πρόσληψής του χωρίς ταυτόχρονα να εξετάζει αντι-μοντέλα που να μπορούν να εφαρμοστούν. Όσο ο πολιτικά και υλικά απρόσβλητος θεσμός της τηλεόρασης δεν αλλάζει θεμελιακά από μια

τηλεόραση δεν επιτρέπει την ικανοποίηση καμίας ανάγκης των θεατών (με άλλα λόγια, ότι η τηλεόραση θα μπορούσε να έχει απελευθερωτικό δυναμικό μόνο σε μια σοσιαλιστική κοινωνία), μέχρι τη θεωρία της χειραγώγησης, σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να μπαίνει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην απελευθερωμένη τηλεοπτική επικοινωνία και τις απόπειρες επιβολής των κυρίαρχων συμφερόντων μέσα από την τηλεόραση. Αυτό το εύρος των απόψεων πηγάζει από το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία αλληλεπίδραση ανάμεσα στην κριτική των μεμονωμένων προγραμμάτων, την ανάλυση των αναγκών των θεατών και την κριτική της τηλεόρασης ως θεσμού. Αν υπήρχε μια τέτοια αλληλεπίδραση, σύντομα θα γινόταν φανερό ότι η 'αναπόδραστη ιστορική εμπειρία των συγκρούσεων και της καταπίεσης που συγκροτεί το αντικείμενο της αντίληψης δεν μπορεί και πάλι να αποσιωπηθεί'. Επίσης, θα γινόταν σύντομα φανερό ότι η αποκέντρωση που υποστηρίζει ο Εντσενσμπέργκερ ... θα οδηγούσε, υπό τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες, σε μια αύξηση της επιρροής της βιομηχανίας της συνείδησης. Με άλλα λόγια, αυτοί που έχουν την κοινωνική ισχύ θα έκαναν χρήση αυτής της θεωρίας ανάθεσης και αποκέντρωσης για να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα» (σελ. 220). Η τελευταία παρατήρηση των Negt και Kluge είναι αξιοσημείωτη και προφητική σε σχέση με τα νέα μέσα επικοινωνίας στο Internet. **«Το πρόβλημα είναι ότι η κριτική της τηλεόρασης δεν μπορεί να γίνει με μια λογοτεχνική ή δημοσιογραφική μορφή δηλαδή με τα μέσα της αστικής δημόσιας σφαίρας. Ένα είδος παραγωγής τόσο αυτόαρκες όπως η τηλεόραση μπορεί να δεχτεί κριτική μόνο από ένα άλλο είδος παραγωγής»** (σ. 220). Δηλαδή, πραγματική κριτική στην τηλεόραση μπορεί να ασκηθεί μόνο από την παραγωγή της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας.

πολιτική πρακτική που δημιουργεί νέους θεσμούς, η έμπρακτη κριτική περιορίζεται στην ακριβή μελέτη και αξιολόγηση του δυναμικού για αντίσταση που μπορεί να εκφραστεί στο μέσο. Η «*επικοινωνία ανάμεσα στον τηλεοπτικό σταθμό και τους θεατές που θα καθιστούσε δυνατή την ύπαρξη μιας ποικιλίας τηλεοπτικών καναλιών, τη γραπτή και τηλεφωνική επικοινωνία και την οργάνωση των θεατών*» (σ. 223) θα μπορούσε να είναι γονιμότερη – μόνο όμως σε σοσιαλιστικές συνθήκες. Στην παρούσα κατάσταση είναι ακόμη αναγκαίο να εκμεταλλευτούμε τις αντιφάσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και να υποστηρίξουμε τον αγώνα για συνδιαχείριση ως στοιχείο της επαναστατικής στρατηγικής.²⁰

Αντιθέτως, ο αγώνας για τη δημιουργία και την επιτυχία των αντι-παραγωγών που θέτουν *αυτόνομους στόχους* συνεχίζεται σε ένα άλλο επίπεδο. Όσοι συμμετέχουν στους αγώνες για συνδιαχείριση στοχεύουν κυρίως στην εξασφάλιση αιτημάτων γύρω από τη νομοθεσία, τους μισθούς και το περιεχόμενο του προγράμματος μέσα στους ιδιωτικούς ή δημόσιους οργανισμούς όπου εργάζονται. Αλλά αυτοί που οργανώνουν αντι-παραγωγές έχουν κατά νου έναν διαφορετικό στόχο – που εκφράζεται στη διευρυνόμενη συνεργασία ανάμεσα σε σοσιαλιστικούς εκδοτικούς οίκους, εφημερίδες και περιοδικά, ανάμεσα σε σοσιαλιστές σκηνοθέτες και συνεργατικές διανομής κινηματογραφικών ταινιών. Την ίδια στιγμή που οι αγώνες για συνδιαχείριση στοχεύουν στη βελτίωση των συνθηκών

20 (σ.τ.μ.) Η κριτική του Knödler-Bunte είναι και πάλι εξαιρετικά προβληματική πολιτικά αφού εντάσσει στην επαναστατική στρατηγική το αίτημα της συνδιαχείρισης των τηλεοπτικών μέσων χωρίς να θέτει το ζήτημα του περιεχομένου των προγραμμάτων αλλά και της σχέσης των εργαζομένων με τους υπόλοιπους προλετάριους. Στον αγώνα που ξέσπασε το 2013 όταν η κυβέρνηση Σαμαρά έκλεισε την ΕΡΤ είδαμε στην πράξη τα όρια της ιδεολογίας της αυτοδιαχείρισης που προωθούσαν οι θιασώτες της άμεσης δημοκρατίας, η οποία δεν θέτει ζητήματα περιεχομένου. Όταν τέθηκε το ζήτημα της από κοινού οικειοποίησης των μέσων παραγωγής από εργαζομένους και αλληλέγγυους και του κοινού καθορισμού του προγράμματος της κατελυμένης ΕΡΤ προς την κατεύθυνση της προώθησης των ταξικών και κοινωνικών αγώνων ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος του, οι θιασώτες της αυτοδιαχείρισης επέμεναν ότι τον έλεγχο θα πρέπει να τον έχουν τα σωματεία των εργαζομένων, τα οποία φυσικά ήταν ανοιχτά εχθρικά απέναντι σε οποιαδήποτε τέτοιου είδους πρόταση.

παραγωγής, αυτοί οι ευρύτεροι αγώνες προσπαθούν να προσδιορίσουν και να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τις ανάγκες που ξεπηδούν από τις συνθήκες της σοσιαλιστικής πρακτικής. Ξεκάθαρα, η οργάνωση των αντι-παραγωγών από συνεργαζόμενες αριστερές ομάδες μπορεί μόνο να προκύψει μέσα από την ενοποίηση της σοσιαλιστικής πρακτικής. Υπό τις παρούσες συνθήκες θα ήταν ψευδαίσθηση αν οι αριστερές ομάδες φαντάζονταν ότι ένας μαζικός αριστερός τύπος θα είχε οποιαδήποτε τύχη απέναντι στην καπιταλιστική πολιτισμική βιομηχανία όπως είχαν οι παραγωγές του Willi Münzenberg στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Παρότι ήταν σχετικά αυτόνομες, οι επιχειρήσεις του Münzenberg ήταν εξαρτημένες τόσο ως προς την οργάνωση όσο και ως προς το περιεχόμενο από ένα σχετικά ισχυρό Κομμουνιστικό Κόμμα και από ένα ευρύ επαναστατικό κίνημα μέσα στην εργατική τάξη. Η ανάπτυξη ενός τέτοιου πλατιού κινήματος που αποτελείται τόσο από τους παραγωγούς όσο και από το κοινό είναι η αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη των σοσιαλιστικών αντι-παραγωγών.

Ακόμη και αν κάποιος πιστεύει ότι η παρούσα σοσιαλιστική πρακτική έχει φτάσει σε ένα σημείο όπου θα μπορούσε να θέσει το ζήτημα της δημιουργίας αντι-παραγωγών, παραμένει το ερώτημα αν, όπως προτείνουν οι Negt και Kluge, η δημιουργία ενός συνδικάτου στα ΜΜΕ στα πρότυπα του συνδικάτου *IG Druck und Papier* (συνδικάτο εργαζομένων Τύπου και Χάρτου) θα ήταν σε θέση να δημιουργήσει μια πολιτικά αποτελεσματική συμμαχία μεταξύ των δημοσιογράφων, των συγγραφέων και των καλλιτεχνών που επιδιώκουν τη συνδιαχείριση στα μέσα. Η ριζοσπαστική κριτική των συγγραφέων στις προσπάθειες οργάνωσης των εργαζόμενων στα μέσα που δεν περιλαμβάνουν αιτήματα για έλεγχο των μέσων παραγωγής γίνεται στην πραγματικότητα πολιτική αδιαφορία, ενώ θα πρέπει να αναλυθούν οι παρούσες οργανωτικές δυνατότητες για τη δημιουργία αντι-παραγωγών. Η απλή «ένταξη των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στο χώρο των ριζοσπαστικών / απελευθερωτικών εφημερίδων, εκδόσεων ή άλλων μέσων» (σ. 433) σε ένα συνδικάτο στα ΜΜΕ απέχει πολύ από την αλλαγή της μορφής της παραγωγής. Αντίθετα, η μορφή της παραγωγής εξαρτάται άμεσα από τη δυνατότητα για πολιτική δράση μέσα στα συνδικάτα. Το αίτημα ένταξης των αριστερών μέσων στο συνδικάτο *IG Druck und Papier*

θα είχε πολιτικό νόημα μόνο αν μπορούσαμε να αξιολογήσουμε τις πολιτικές τάσεις μέσα στα συνδικάτα – και ειδικά αυτές που υποστηρίζουν έναν θεμελιακό αναπροσανατολισμό της πολιτικής των συνδικάτων απέναντι στα ΜΜΕ.²¹

21 (σ.τ.μ.) Για να γίνει κατανοητή αυτή η παράγραφος πρέπει να μεταφραστεί ένα μεγαλύτερο απόσπασμα από το βιβλίο: «Μέσα στις συνθήκες της βιομηχανίας των ΜΜΕ όπως αυτές είναι διαρθρωμένες στον ύστερο καπιταλισμό, είναι σημαντικό για τους υποστηρικτές μιας αντιτιθέμενης δημόσιας σφαίρας να έχουν στη διάθεσή τους ένα πρώιμο αστικό μέσο παραγωγής όπως ο τύπος ή οι εκδόσεις. Το να έχουν τα δικά τους περιοδικά και τυπογραφεία είχε ζωτική σημασία για το φοιτητικό κίνημα· αντιστρόφως, ο μερικός αποκλεισμός του φοιτητικού κινήματος από τις ειδήσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης σήμαινε μια απώλεια πρόσβασης στη δημόσια σφαίρα. Παρόμοια, η συζήτηση γύρω από την ελευθερία του τύπου δεν μπορεί να τίθεται μόνο σε σχέση με τα δικαιώματα των παραγωγών και τη συνδιαχείριση των μεμονωμένων εκδοτικών επιχειρήσεων και μέσων από τους δημοσιογράφους και τους επιμελητές. Η συνδιαχείριση αλλάζει απλά τις εργασιακές συνθήκες της υφιστάμενης παραγωγής στον τύπο και τα μέσα επικοινωνίας. Δεν οδηγεί στην αυτόνομη δημιουργία αντι-προϊόντων, τα οποία συγκροτούν μια αντιτιθέμενη δημόσια σφαίρα. Για να γίνει αυτό, απαιτείται ένας στοιχειώδης έλεγχος από την πλευρά των άμεσων παραγωγών της βιομηχανίας των επικοινωνιών των δικών τους μέσων παραγωγής. [5] Δεν επαρκεί η κριτική. Χρειάζεται μια αποτελεσματική αντι-παραγωγή» (σ. 432).

Υποσημείωση [5]: «Στον βαθμό που παραμένουν απόλυτα εξαρτημένοι και δεν ασκούν έλεγχο στα δικά τους μέσα παραγωγής, οι απόπειρες οργάνωσης των συγγραφέων, των επιμελητών και των σκηνοθετών οδηγούν σε ένα αδιέξοδο. Π.χ., αυτό γίνεται σήμερα φανερό στην περίπτωση των συνδικάτων των Ιταλών συγγραφέων και σκηνοθετών που συνδυάζουν ένα υψηλό επίπεδο πολιτικής συνείδησης και νομιμοποίησης με μια αντίστοιχα μεγάλη αδυναμία πρακτικής δράσης. Οι συγκρούσεις με τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, τους πιστωτές, τους παραγωγούς ή την κρατική τηλεόραση, καταλήγουν συνήθως σε τέλμα, από το οποίο αρχικά καμιά πλευρά δεν βγαίνει κερδισμένη. Το κεφάλαιο, ωστόσο, μπορεί να εκμεταλλευτεί παραθυράκια και έχει τη δυνατότητα να κατευθύνει αλλού τις επενδύσεις. Η επιμονή σε αυτόν τον τρόπο οργάνωσης οδηγεί, ιδιαίτερα μέσα στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όπου η βιομηχανία των επικοινωνιών συγκεντρώνεται, σε ένα οριστικό αδιέξοδο για τις απελευθερωτικές δυνάμεις. Το πρόβλημα εμφανίζεται με τον ίδιο τρόπο στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας όπου γίνεται μια προσπάθεια ενοποίησης των συγγραφέων και των καλλιτεχνών σε ένα συνδικάτο στα ΜΜΕ στη βάση του προτύπου του συνδικάτου των εργαζόμενων στον τύπο (*Industriegewerkschaft Druck*

β) Το ολικό εμπόρευμα των πολυμέσων (*Medienverbund*)

Σε αντίθεση τόσο με την κρατικά ρυθμισμένη τηλεόραση όσο και με τα παραδοσιακά μέσα όπως οι εφημερίδες, οι εκδόσεις, ο κινηματογράφος κ.λπ. τα πολυμέσα αποτελούν ένα στάδιο που αντιστοιχεί στις συνθήκες της αναπτυσσόμενης διεθνούς καπιταλιστικής παραγωγής. Ο συνδυασμός επιμέρους εμπορευμάτων, όπως της εκπαίδευσης, της ψυχαγωγίας και της πληροφόρησης, το καθιστά ολικό εμπόρευμα που αντικρίζει τον ατομικό αγοραστή ως ένα κλειστό σύστημα. Αυτό το χαρακτηριστικό τοποθετεί τα πολυμέσα στο ίδιο επίπεδο με τη διευρυμένη εμπορευματική παραγωγή.

Στις προϋποθέσεις για να εμφανιστούν τα πολυμέσα περιλαμβάνονται τόσο η συγκέντρωση διαφορετικών επιχειρήσεων και μια σειρά οργανωτικών και τεχνολογικών καινοτομιών όσον αφορά τη μετάδοση της πληροφορίας, όσο και η εγκατάσταση συστημάτων διανομής και σχεδιασμού σε μια μεγάλη βιομηχανική κλίμακα. Μόνο

und Papier). Αν αυτό το οργανωτικό εγχείρημα δεν συμπεριλάβει τον έλεγχο των μέσων παραγωγής (και αυτό περιλαμβάνει την ένταξη των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον χώρο των απελευθερωτικών εφημερίδων, εκδόσεων ή άλλων μέσων), δεν θα μπορέσει να πάει πέρα από μια αντίθεση στην υπάρχουσα παραγωγή που θα περιορίζεται στο επίπεδο των ιδεών, των αιτημάτων νομιμοποίησης και των οικονομικών διεκδικήσεων. Τίποτε δεν αλλάζει έτσι ως προς τη μορφή ή τα μέσα της παραγωγής. Η ζωντανή εργασία των παραγωγών που οργανώνονται με τέτοιο τρόπο δεν μπορεί να αντιπαρατεθεί με αυτές τις οργανωτικές μεθόδους στα συμφέροντα του κεφαλαίου, ειδικά όπως αυτά εκπροσωπούνται από τις επιχειρήσεις των ΜΜΕ. Εγχειρήματα τέτοιου είδους έχουν συχνά την αίγλη του κοινωνικού και, από καιρό σε καιρό, του ριζοσπαστικού αγώνα. Μακροπρόθεσμα όμως δεν δίνουν καμιά ριζοσπαστική ή κοινωνική προοπτική στον αγώνα». Παρόλο που η κριτική που κάνουν οι Negt και Kluge στα συνδικάτα είναι οξυδερκής, η αντιπρότασή τους για ένταξη σε αυτά των ριζοσπαστικών εκδοτικών οίκων και μέσων ως επιχειρήσεων είναι **εξίσου** αν όχι περισσότερο προβληματική, αφού δεν είναι καθόλου απίθανο αυτά τα ριζοσπαστικά μέσα να μετατραπούν σε κανονικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις, όπως έγινε π.χ. με τη Liberation ή την TAZ. Η εμπειρία του κινήματος στα χρόνια που μεσολάβησαν από το 1972 όταν εκδόθηκε το βιβλίο έδειξε ότι η δημιουργία αντι-μέσων μπορεί να γίνει από πρωτοβουλίες προλεταριακών ομάδων και συλλογικοτήτων χωρίς αυτές να λαμβάνουν τη μορφή της επιχείρησης.

όταν όλες αυτές οι προϋποθέσεις εκπληρώνονται, μπορούν να εμφανιστούν πολυμέσα τα οποία περικλείουν τα πλαίσια ζωής στην ολότητά τους, υπάγοντας έτσι με πραγματικούς όρους τα ανθρώπινα όντα στο κεφάλαιο. Αυτός ο νέος χαρακτήρας των πολυμέσων δεν οφείλεται τόσο στην ανάπτυξη των μεμονωμένων μέσων που στη συνέχεια συνδυάζονται όσο στην ενότητα των επιμέρους μέσων εντός ενός «ολικού συστήματος».

Παρόλο που μέχρι στιγμής δεν υπάρχουν πλήρως ανεπτυγμένα πολυμέσα, οι Negt και Kluge θεωρούν ότι μπορούν να προβλέψουν τα νέα χαρακτηριστικά τους από τις τάσεις που ήδη υπάρχουν. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό των πολυμέσων είναι η ικανότητά τους να προσαρμόζουν τα προσφερόμενα προϊόντα ώστε να ικανοποιούν τόσο τα γενικά ενδιαφέροντα όσο και τις συγκεκριμένες ανάγκες μεμονωμένων ομάδων. *«Δεν προσφέρει απλώς ένα αφηρημένο πακέτο για κάθε χρήση (‘προς κάθε ενδιαφερόμενο’) αλλά αντίθετα είναι σε θέση να μετατρέψει τις εξατομικευμένες ανάγκες των ανθρώπων, τις ανάγκες του ενός ή του άλλου target group και επομένως ολόκληρα πλαίσια ζωής σε αντικείμενα στοχευμένης εκμετάλλευσης»* (σ. 240).

Λόγω της αυξημένης εξειδίκευσης στη διαμόρφωση του προγράμματος, τα πολυμέσα ανταποκρίνονται στην αλλαγμένη δομή της αντίληψης του θεατή, την οποία επέφεραν οι αλλαγές στη σφαίρα της παραγωγής. Ακολουθώντας τον Βάλτερ Μπένγιαμιν, οι Negt και Kluge αναγνωρίζουν ότι η ανάπτυξη των μέσων συνοδεύεται από μεγάλες αλλαγές στη δομή της ανθρώπινης αντίληψης. Ενώ τα παραδοσιακά μέσα αναπτύσσουν τις ανθρώπινες αισθήσεις αυτόνομα τη μία από την άλλη –κατ’ αναλογία με την εξειδίκευση και τον καταμερισμό της εργασίας που επέβαλε ο Τηλορισμός– τα πολυμέσα βασίζονται σε μια μορφή αντίληψης που διαμορφώνεται από την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εξειδίκευση και τη σύνθεση. Αυτή η νέα μορφή αντίληψης αντιστοιχεί σε παρόμοιες αλλαγές στην παραγωγή. Εκεί, οι τεχνικές αλλαγές απαιτούν έναν νέο τύπο συνεργασίας ανάμεσα στα άτομα (σ. 241f.). Αυτές οι αλλαγές έχουν την υλική βάση τους σε μια κατάσταση στην οποία οι εργάτες θα πρέπει ταυτόχρονα να εκτελούν ακριβείς μεμονωμένες τεχνικές εργασίες και την ίδια στιγμή να επιβλέπουν και να επιτηρούν έναν ολόκληρο μηχανισμό.

Αυτές οι μεταβολές στη δομή της αντίληψης συνοδεύονται από αλλαγές στην ψυχική δομή: η νομιμοποίηση της αρχής της αποδοτικότητας και της εργασιακής πειθαρχίας αρχίζει να χάνει την παραδοσιακή ψυχική της θεμελίωση και αντικαθίσταται από την αρχή μιας νέας αμεσότητας. Η συνεχής επίκληση των αναγκών των αισθήσεων σπάει τους φραγμούς της άρνησης ή της αναβολής των ενορμήσεων, θέτοντας σε κίνηση μια δυναμική ανάπτυξης αναγκών που κατευθύνεται προς την αναζήτηση μιας νοηματικής συνοχής. «Μόλις καλυφθούν οι βασικές υλικές ανάγκες (πείνα, δίψα, καταφύγιο), οι εμπειρικές ανάγκες έχουν επίσης την τάση να παράγουν την ενότητα που τις χαρακτηρίζει στις αντικειμενικές μορφές ικανοποίησής τους. **Αναζητούν μια νοηματική συνοχή και επομένως ανταποκρίνονται σε προϊόντα που δεν παρέχουν μια μεμονωμένη ικανοποίηση ή αξία χρήσης αλλά που προσφέρουν έναν ολόκληρο κύκλο ικανοποιήσεων με τη μορφή ενός πλαισίου ζωής. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες εμφανίζονται τα πολυμέσα από την πλευρά των αντικειμένων. Συγκεντρώνουν όλες αυτές τις τάσεις και τις οργανώνουν απέξω.** Σε μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα, η σύνδεση ανάμεσα στις ανάγκες και τις αισθήσεις θα πρέπει να οργανωθεί μέσα από τη δραστηριότητα των ίδιων των ανθρώπων» (σ.244).²²

22 (σ.τ.μ.) Μεταφράζουμε ένα μεγαλύτερο απόσπασμα από το βιβλίο (σ.: «Μόλις καλυφθούν οι βασικές υλικές ανάγκες (πείνα, δίψα, καταφύγιο), οι εμπειρικές ανάγκες έχουν επίσης την τάση να παράγουν την ενότητα που τις χαρακτηρίζει στις αντικειμενικές μορφές ικανοποίησής τους. **Αναζητούν μια νοηματική συνοχή και επομένως ανταποκρίνονται σε προϊόντα που δεν παρέχουν μια μεμονωμένη ικανοποίηση ή αξία χρήσης αλλά που προσφέρουν έναν ολόκληρο κύκλο ικανοποιήσεων με τη μορφή ενός πλαισίου ζωής. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες εμφανίζονται τα πολυμέσα από την πλευρά των αντικειμένων. Συγκεντρώνουν όλες αυτές τις τάσεις και τις οργανώνουν απέξω.** [17] Σε μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα, η σύνδεση ανάμεσα στις ανάγκες και τις αισθήσεις θα πρέπει να οργανωθεί μέσα από τη δραστηριότητα των ίδιων των ανθρώπων. Αντιθέτως, τα πολυμέσα οργανώνουν την ενότητα των αναγκών και των αισθήσεων πάνω στη βάση μιας αλλοτριωμένης πραγματικότητας, πάνω σε αυτό που δεν είναι οι άνθρωποι, πάνω σε αυτό που τους κλείνει το δρόμο, που αποτελεί την αιτία της καθαρά αφηρημένης ενότητάς τους ως άτομα [18] και κομματιάζει τις ανάγκες τους. Οι άνθρωποι ενοποιούνται ως άτομα αλλά έχουν την εμπειρία αυτής της ενοποίησης μέσω του κεφαλαίου. Μπορούν να αναγνωρίσουν ο ένας τον άλλον μόνο μέσα από αυτόν τον μηχανισμό. Σχηματίζονται συλλογικότη-

τες χωρίς όμως να αυτοκαθορίζονται οι διαπροσωπικές σχέσεις. Δημιουργούνται μορφές ικανοποίησης, που είναι ωστόσο παθητικές. Οργανώνεται ό,τι υπάρχει αλλά χωρίς αυτόνομη δραστηριότητα. Για να είμαστε πιο ακριβείς: η επίφαση της αυτόνομης δραστηριότητας προσαρτάται αναδρομικά.

Το παραγωγικό δυναμικό της συνείδησης που μέχρι τώρα είχε χρησιμοποιηθεί μόνο επιλεκτικά στην εργασιακή διαδικασία, εντάσσεται μέσα στο συνολικό πλαίσιο της διαδικασίας παραγωγής. Δεν οργανώνεται μόνο η εργασιακή συμπεριφορά σύμφωνα με τα καπιταλιστικά κριτήρια απόδοσης αλλά θα πρέπει οι άνθρωποι να ακολουθούν τα ίδια κριτήρια στη συνολική συμπεριφορά τους έξω από την εργασιακή διαδικασία. Οι γενικές δυνατότητες των ανθρώπων, που καθορίζονται μέσα στην εργασιακή διαδικασία, μετατρέπονται σε αντικείμενο της καπιταλιστικής αξιοποίησης σε ένα άλλο επίπεδο. [19] Αυτός είναι ο λόγος που τα πολυμέσα αποτελούν μια ακραία απειλή σε κάθε αυτο-οργάνωση της ανθρωπίνης εμπειρίας με τη μορφή των αυτόνομων προλεταριακών δημόσιων σφαιρών. **Η πρώτη ύλη, από την οποία μπορεί να σχηματισθεί η δημόσια σφαίρα, είναι ακριβώς το αντικείμενο το οποίο υφίσταται επεξεργασία από τα πολυμέσα».**

Υποσημείωση [17]: «Αν αυτές οι ανάγκες για μια αμεσότητα μεστή νοήματος αφομοιώνονται από τις υφιστάμενες σχέσεις κυριαρχίας, το αποτέλεσμα είναι ένα είδος ζωής χωρίς ιστορία. Είμαι σε θέση να διαμορφώσω τη ζωή μου με τον ακόλουθο τρόπο: αν συναντήσω δυσκολίες στην πραγματική μου ζωή, θα αλλάξω μέσο. Με αυτόν τον τρόπο, εμφανίζομαι ως αφέντης της μοίρας μου. Αντί να 'αρπάξω τη μοίρα από τον λαιμό', όπως ακόμη και ο Μπετόβεν πρότεινε, αν κάποιος πάει να με αρπάξει εμένα από τον λαιμό, θα ψάξω να βρω με τη σειρά μου κάποιον άλλον να αρπάξω. Υπό αυτήν την έννοια είμαι επίσης αφέντης του χρόνου. Ως ήρωας στα Γούστερν ή τις γκανγκστερικές ταινίες, έχω προκαπιταλιστικά αρπακτικά ένστικτα. Ως πολιτικός στην τηλεόραση, σχολιαστής και ειδικός παίρνω μέρος στη βιομηχανική πειθάρχηση του παρόντος χρόνου. Ως εξωγήινος πηγαίνω στο μέλλον. Έχω –με μια διαφορετική έννοια από την ανθρώπινη σεξουαλική διεγερσιμότητα καθ' όλη τη διάρκεια του έτους– σεξουαλικές επαφές ανά πάσα στιγμή κ.ο.κ. Το ζήτημα που τίθεται εδώ δεν είναι μόνο η εναλλαγή ανάμεσα στην πραγματική ζωή και τα μέσα. Αντίθετα, μέσα στην ίδια την πραγματική ζωή έχω τη δυνατότητα να μεταπίπτω από τη μια κατάσταση στην άλλη, έτσι που μπορώ να ξεκινάω μια σχέση με μια γυναίκα την άνοιξη, να βιώνω την κορύφωση της ίδιας σχέσης με μια άλλη γυναίκα το καλοκαίρι, να χωρίζω με μια τρίτη γυναίκα το φθινόπωρο (σε περίπτωση που η σχέση γίνει εξαιρετικά περίπλοκη) και να συμφιλιωθώ με μια τέταρτη γυναίκα το χειμώνα (αλλά θρισκόμενος ακόμη μέσα στον κύκλο των συναισθημάτων μου). Έχω ο ίδιος βιώσει αυτά τα τέσσερα στάδια της **ίδιας** σχέσης – μόνο οι φορείς της σχέσης είναι διαφορετικοί. Αυτός ο νέος Δονζουανισμός δεν έχει τις ρίζες του στη λιμπιντική οικονομία που περιγράφει ο Βίλχελμ Ράιχ.

6. Ζητήματα Οργάνωσης

Αν έχει δίκιο ο Μάο Τσε Τουνγκ ότι οι συνεπείς υλιστές δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα,²³ μια εξέταση των νέων τάσεων κοινωνικοποίησης που χαρακτηρίζονται από την ανάπτυξη της βιομηχανίας της

Αντίθετα, η κοινωνική βάση του είναι η επιλογή καναλιών που χαρακτηρίζει την αίσθηση των προγραμμάτων στα μέσα που έχει αναπτυχθεί. Πρόκειται για μια περίπτωση περαιτέρω ανάπτυξης των ανθρωπίνων ιδιοτήτων που περιγράφει ο Ρόμπερτ Μούζιλ στο βιβλίο **Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες**, οι οποίες βρίσκονται ακόμη στο αρχικό τους στάδιο. Από τη σκοπιά του παραδοσιακού κύκλου της ζωής του 19^{ου} αιώνα, αυτή η νέα ανθρωπίνη ιδιότητα φαίνεται «άμορφη», αρνητική. Στην πραγματικότητα, είναι μια **θετικότητα με εναλλασσόμενο περιεχόμενο**. Είναι φανερό ότι αυτό το σύνδρομο ιδιοτήτων ανταποκρίνεται πολύ περισσότερο στο αφηρημένο σύστημα σχέσεων του καπιταλισμού από την 'αισθητικότητα του 'έχειν' που ωθεί τους κλασικούς αστούς προς τη διαδικασία αξιοποίησης».

Υποσημείωση [18]: «Ένας άνθρωπος μαστορεύει, αράζει στο γωνιακό μπαρ, κάθεται με τη γυναίκα του, κάνει σεξ με σκοπό την ευχαρίστηση, παίζει με τα παιδιά του, πάει διακοπές, κάνει χρήση των τοπικών δημόσιων συγκοινωνιών. Όλες αυτές οι δραστηριότητες συνδέονται μεταξύ τους μόνο από το γεγονός ότι τις κάνει το ίδιο μοναδικό άτομο. Κάθε άτομο έχει αυτές τις μεμονωμένες, πλήρως ετερογενείς και επιμέρους ανάγκες, χωρίς, όμως, να σχηματίζουν ένα συγκεκριμένο πλαίσιο έκφρασης.

Υποσημείωση [19]: «Οι δομές που περιγράφουν ή θεωρούν δεδομένες οι Adorno και Horkheimer, στο κεφάλαιο για την πολιτισμική βιομηχανία του βιβλίου τους **Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού**, (και ιδιαίτερα το ραδιόφωνο και το Χόλυγουντ) χαρακτηρίζουν ακόμη από αυτήν την άποψη μια προβιομηχανική φάση της βιομηχανίας της συνειδησης».

23 (σ.τ.μ.) Η χρήση αυτής της φράσης του Μάο τόσο από τον Knödler-Bunte όσο και από τους Negt και Kluge στην τελευταία ενότητα αυτού του βιβλίου είναι πραγματικά ανατριχιαστική. Πέραν του όποιου νοήματος της δίνουν τόσο ο πρώτος όσο και οι δεύτεροι, δεν είναι δυνατόν να μην αναρωτηθεί κανείς γιατί την χρησιμοποίησαν, παρόλο που αφήνει ανοιχτά το υπονοούμενο εκκαθάρισης όσων δεν καταφέρουν να είναι «συνεπείς υλιστές». Κι αυτό παρόλο που κάτι τέτοιο βρίσκεται σε απόλυτη αντίθεση με την πολιτική τους τοποθέτηση υπέρ της συγκρότησης της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, μιας ανοιχτής διαδικασίας προλεταριακής οργάνωσης, που αντιπαράτίθεται στο κλειστό, αδιαφανές και εξουσιαστικό μοντέλο του κόμματος-πρωτοπορία που δεν οργανώνει τη δικτατορία του προλεταριάτου αλλά την καπιταλιστική δικτατορία επί του προλεταριάτου.

συνείδησης και της βιομηχανίας προγραμμάτων μπορεί να αποκαλύψει την κατεύθυνση προς την οποία κινούνται οι αντιφάσεις που είναι εγγενείς μέσα σε αυτές τις τάσεις. Μέσα από μια σύνθετη επιχειρηματολογία, οι Negt και Kluge έδειξαν την ύπαρξη αυτών των αντιφάσεων, πρώτα από όλα στην αστική δημόσια σφαίρα που αποσυντίθεται και στις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής όπως τα πολυμέσα. Η έννοια του «φράγματος της πραγματικής ζωής» που εισήγαγαν τους επιτρέπει να καθορίσουν τα όρια που συναντούν ακόμη και τα πιο προηγμένα καπιταλιστικά συμφέροντα όταν προσπαθούν να αφομοιώσουν τα προλεταριακά χαρακτηριστικά και συμφέροντα. Αυτή η προσέγγιση είναι ανώτερη από την κριτική της κουλτούρας από τους Adorno και Horkheimer στον βαθμό που, από τη μια μεριά, επιβεβαιώνει τον συστημικό χαρακτήρα της πολιτισμικής βιομηχανίας που αναπτύσσεται στη *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* –κάνοντας όμως διάκριση ανάμεσα σε βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα συμφέροντα όσον αφορά την εμπορευματική παραγωγή– ενώ, από την άλλη μεριά, ανασκευάζει τις θέσεις περί πολιτισμικής βιομηχανίας που παραβλέπουν τις νέες αντιφάσεις που διαπερνούν την κοινωνική παραγωγή της ανθρώπινης εμπειρίας.

Η θεμελιώδης αντίφαση ανάμεσα στη μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο, ανάμεσα στην κοινωνική παραγωγή και την ατομική ιδιοποίηση, δεν έχουν ακόμη επιλυθεί μονομερώς υπέρ ενός καπιταλιστικού υπερσυστήματος που έχει πια ανοσία σε κάθε αντίφαση. Ο καπιταλισμός απλώς άλλαξε τις μορφές του συγκεκριμένου κοινωνικού του φαίνεσθαι, αν και αυτή η αλλαγή είναι ποιοτική. Είναι επομένως αναγκαίο να θέσουμε το ερώτημα αν οι αλλαγές που διαβλέπουν οι Negt και Kluge στις κοινωνικές εμπειρίες και τα συμφέροντα των μαζών επιβάλλουν μια νέα διατύπωση του ζητήματος της οργάνωσης.

Σε αυτό το ερώτημα απαντούν με δύο τρόπους. Από τη μια μεριά, η ανάλυση που κάνουν σε αυτές τις νέες αντιφατικές τάσεις θέτει τη βάση για μια θεμελιώδη κριτική των παραδοσιακών οργανωτικών μορφών της εργατικής τάξης. Από την άλλη μεριά, ξεκινούν από την υπόθεση ότι η τροποποιημένη δομή της εμπειρίας των μαζών καθιστά αναγκαία τη διατύπωση ενός πλαισίου της θεωρίας για την οργάνωση, που κατευθύνεται προς την κατάστρωση μιας σοσιαλιστικής στρατηγικής σε μια *προεπαναστατική κατάσταση*.

Η κριτική των παραδοσιακών μορφών οργάνωσης της εργατικής τάξης βασίζεται στη θέση ότι οι επανειλημμένες ιστορικές απόπειρες του κινήματος της εργατικής τάξης να συγκροτήσει τα συμφέροντά του σε αυτόνομα πολιτικά κόμματα ή την προλεταριακή κουλτούρα μέσα στην αστική κοινωνία απέτυχαν γιατί πήραν ως αφετηρία μια λανθασμένη έννοια για τον «ολοκληρωμένο προλετάριο». «*Η ιστορία του εργατικού κινήματος σε όλες τις βιομηχανικές χώρες αποδεικνύει ότι ήταν καταστροφικό για τα προλεταριακά κόμματα, τόσο τους Σοσιαλδημοκράτες όσο και τους Κομμουνιστές, να χαρακτηρίζουν συνεχώς τα μέλη τους (για να μην αναφερθούμε στους ψηφοφόρους που συχνά αλλάζουν κόμμα) ως Σοσιαλδημοκράτες, Κομμουνιστές ή ταξικά συνειδητούς προλετάρους, την ίδια στιγμή που οι συγκεκριμένες ανάγκες τους, όπως οι συνθήκες ζωής, η φροντίδα των παιδιών, η σεξουαλικότητα, ο ελεύθερος χρόνος παρέμειναν υπανάπτυκτες και στάσιμες ή οργανώθηκαν από τα πάνω με τέτοιο τρόπο που τα συμφέροντα και οι ανάγκες τους, ως υποπροϊόντα του καπιταλισμού, δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν την ελεύθερη έκφρασή τους*».²⁴

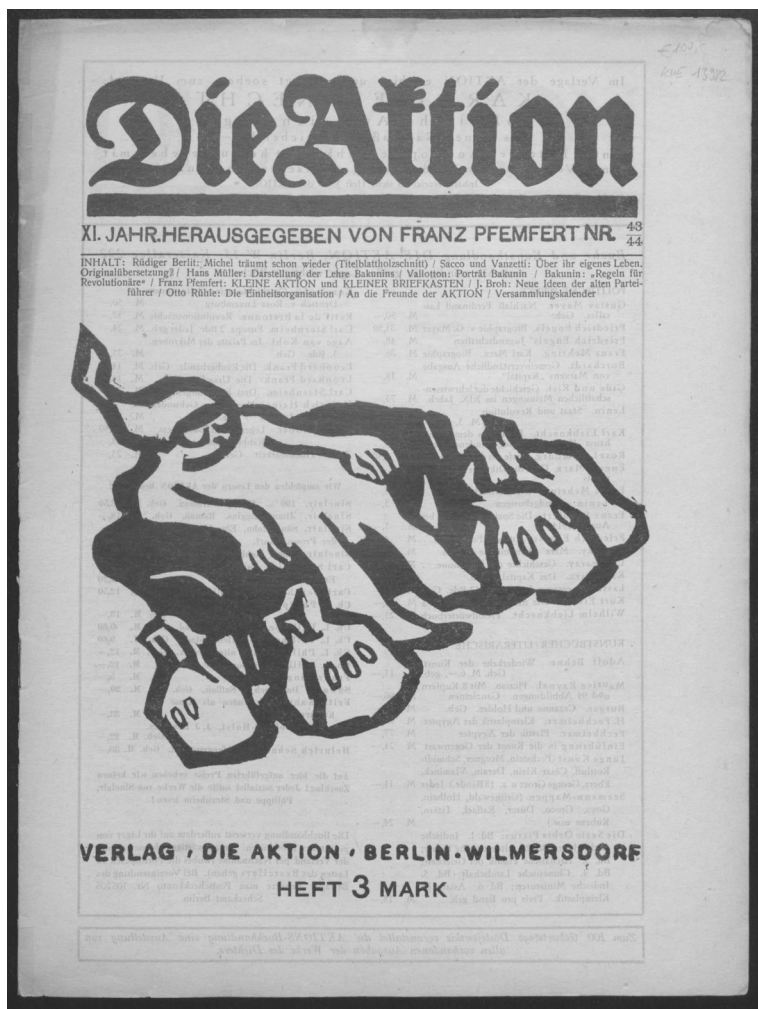
Είναι χαρακτηριστικό αυτών των μορφών οργάνωσης ότι έχουν παράγει μια «νοοτροπία πολιορκίας» (σ. 384 ff.), που οδηγεί στην υιοθεσία των ιδανικών και της οργανωτικής δομής των αστικών εταιρειών. Τα αποτελέσματα αυτής της προσκόλλησης στις αστικές μορφές γίνονται ιδιαίτερα εμφανή στις μεγάλες ήττες του κινήματος της εργατικής τάξης. Π.χ. το κίνημα του Μαξιμαλισμού στην Ιταλία και το κίνημα του Αυστρομαρξισμού. Ο αντιφατικός χαρακτήρας αυτών των οργανωτικών δομών προέρχεται για τους Negt και Kluge από την αμφισημία του «φράγματος της πραγματικής ζωής»: «*Το κεφάλαιο δεν μπορεί να καταστρέψει αυτό το φράγμα και το προλεταριάτο δεν μπορεί να επιτεθεί στην κοινωνία μέσα από αυτό*» (σ. 108). Η βιομηχανική ανάπτυξη των ανθρώπινων αισθήσεων και ιδιοτήτων οδηγεί τους Negt και Kluge στη θέση ότι μόνο η σκόπιμη πολιτικοποίηση των θεμελιωδών ζωτικών συμφερόντων μπορεί να δημιουργήσει ένα σταθερό πλαίσιο για την πρακτική, μέσα από το οποίο θα μπορούσε να καταστρωθεί μια μακροπρόθεσμη σοσιαλιστική στρατηγική. Σύμφωνα με τον Negt: «*αν, όπως ήδη σημείωσα, οι κατεστημένες*

24 Oskar Negt, *ό.π.*, 48.

οργανώσεις προϋποθέτουν ένα 'ολοκληρωμένο' ανθρώπινο ον που συνδέεται με αυτές μέσω της δέσμευσής του ως μέλος τους, η πρώτη πολιτική πράξη μιας επαναστατικής οργάνωσης πρέπει να είναι η αποκάλυψη αυτής της απατηλής ολότητας. Ο ολοκληρωμένος άνθρωπος ξεπροβάλλει στο τέλος της επαναστατικής διαδικασίας και όχι στην αρχή της, εφόσον είναι κατακερματισμένος από την καπιταλιστική παραγωγή και κατανάλωση ως προς τα χαρακτηριστικά, τις ικανότητες, τα συμφέροντα και τις ανάγκες του».²⁵ Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα είναι το συστατικό στοιχείο μιας ιδιαίτερα σύνθετης διαδικασίας οργάνωσης που έχει ως στόχο «να απελευθερώσει και να ανακατευθύνει (Aufhebung) την εμπειρία που είναι μπλοκαρισμένη στο προλεταριακό πλαίσιο ζωής» (σ. 60).

Αναλύοντας τις νέες ιστορικές μορφές της σφαίρας της διαδικασίας κοινωνικοποίησης, οι Negt και Kluge ανέπτυξαν μια πολιτική θέση που μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στη μελλοντική συζήτηση γύρω από την οργάνωση, καθώς υποβάλλει την παραδοσιακή μυωπική αντίληψη της μαρξιστικής θεωρίας για την οργάνωση και την ταξική συνείδηση σε μια ριζοσπαστική κριτική. Η θεωρία τους θα είναι πολύτιμη ως εναλλακτική μόνο αν αυτή η γραμμή επιστημολογικής επιχειρηματολογίας εφαρμοστεί στην πολιτική ανάλυση των σημερινών ταξικών αγώνων. Όσο το ζήτημα της οργάνωσης δεν συζητείται στο πλαίσιο μιας θεωρίας για τον ύστερο καπιταλισμό – γιατί μια τέτοια θεωρία δεν υπάρχει ακόμα– προσπάθειες σαν αυτή των Negt και Kluge θα συνεχίσουν να έχουν κρίσιμη σημασία, ακριβώς λόγω του διερευνητικού χαρακτήρα τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, προβλήματα που έχουν μέχρι σήμερα αγνοηθεί θα μπορέσουν πάλι να τεθούν και να συζητηθούν.

25 Ό.π., 49.

Εξώφυλλο του διτλού τεύχους 43/44 του γερμανικού περιοδικού *Die Aktion* που εκδόθηκε το 1921 σε μια περίοδο άνθισης της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Τα περιεχόμενα του *Die Aktion* περιλάμβαναν τόσο εξπρεσιονιστικά σκίτσα, όπως το παραπάνω (*Ο Μισέλ ονειρεύεται πάλι*, έργο του εξπρεσιονιστή ζωγράφου Rudiger Berlit) όσο και πολιτικά κείμενα αναρχικών και συμβουλιακών κομμουνιστών.

Επιλεγμένα αποσπάσματα από το βιβλίο των Oskar Negt και Alexander Kluge:

Δημόσια σφαίρα και Εμπειρία. Μια ανάλυση της αστικής και της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας

Πρόλογος των συγγραφέων στη δεύτερη αγγλική έκδοση (2016): Για τις Νέες Δημόσιες Σφαίρες

Έχουν περάσει σαράντα οχτώ χρόνια από τότε που βρεθήκαμε για να γράψουμε αυτό το βιβλίο. Από τότε, οι δημόσιες σφαίρες της δεκαετίας του εβδομήντα, που αποτελούσαν την αφετηρία του βιβλίου του Habermas *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας* καθώς και του δικού μας βιβλίου, έχουν αλλάξει μορφή σε πολύ μεγάλο βαθμό. Το ίδιο ισχύει και για τις «αντιτιθέμενες δημόσιες σφαίρες», που για εμάς έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αλλά και για την κατηγορία του «προλεταριακού πλαισίου ζωής».

Πέρσι συναντηθήκαμε στη Βιέννη και ξαναρχίσαμε τη συνεργασία μας. Στρέψαμε την προσοχή μας στις τελευταίες εξελίξεις, συμπεριλαμβανομένου του Διαδικτύου ως μιας δεσπόζουσας σύγχρονης δημόσιας σφαίρας. Καταλήξαμε, ωστόσο, στο συμπέρασμα ότι τα θεμελιώδη στοιχεία και οι θεμελιώδεις δυνάμεις, οι ανταγωνισμοί, δεν έχουν αλλάξει κατά τη διάρκεια των πρόσφατων δεκαετιών στο πλαίσιο εννοιών όπως η «εμπειρία», η «δημόσια σφαίρα» και η «αλλοτρίωση». Η αλλοτρίωση του ατόμου από τις παραγωγικές του δυνάμεις και η ανθρώπινη αντίσταση απέναντι σε αυτή την αλλοτρίωση –και τα δύο τόσο σημαντικά για τη συγκρότηση αυτόνομων δημοσίων σφαιρών και, συνεπώς, για τη διαύγηση του κόσμου και τη χειραφέτηση– έχουν μετατοπιστεί από τις πάλαι ποτέ συμπαγείς βιομηχανικές ζώνες σε διάφορα σημεία του κόσμου, και έχουν ειςχωρήσει ακόμα περισσότερο μέσα στον μύχιο κόσμο του ατόμου. Οι κίνδυνοι που απορρέουν από αυτές τις εξελίξεις είναι ασύγκριτα πιο μεγάλοι από ό,τι ήταν το 1972, αλλά και οι αντίθετες δυνάμεις είναι επίσης έκδηλες.

Η βιομηχανία της συνείδησης και οι ελκτικές δυνάμεις που ασκούνται από το χρηματιστήριο και την οικονομία τις οποίες είχαμε σκιαγραφήσει, για παράδειγμα, στα Κεφάλαια 4 και 5, έχουν περάσει προ πολλού από το στάδιο της «πολυμεσικότητας» (multimediality). Τα ευρωπαϊκά ολιγοπώλια των μέσων μαζικής ενημέρωσης, στα οποία είχαμε επιτεθεί τότε, προσπαθούν σήμερα απεγνωσμένα να αμυνθούν ενάντια στις καινοτομίες της Silicon Valley. Δομές που θεμελιώθηκαν πάνω στην αντίφαση κατέληξαν να περιστρέφονται σαν καρουζέλ. Οι κοινωνικοί αγώνες και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά μεταφέρονται στον μύχιο κόσμο του ατόμου ή, διαφορετικά, αναδύονται –στην άλλη, αντικειμενοποιημένη σφαίρα– ως απολιθωμένες δομές του πλούτου και της φτώχειας που εκτείνονται σε ολόκληρες ηπείρους. Επομένως, τα ερωτήματα και τα αντικείμενα της έρευνας που αποτελούσαν τη βάση του βιβλίου μας –θέτοντας υπό διερεύνηση τη συγκρότηση της εμπειρίας και την έκφρασή της εντός μιας αυτόνομης δημόσιας σφαίρας– απλώς ριζοσπαστικοποιούνται. Η ριζοσπαστική (radical) αμφισβήτηση αποτελεί απόδειξη ενός ευρύτερου «ριζικού συστήματος» (η λέξη *radical* προέρχεται από το λατινικό *radix* που σημαίνει ρίζα).

Κανείς μας δεν πιστεύει ότι η ανθρώπινη κοινότητα, η υποκειμενικότητά μας, τόσο παλιά όσο η ίδια η εξέλιξη [του ανθρώπινου είδους], μπορεί να συντριβεί ή να απονεκρωθεί, ακόμα κι αν σε πολλά μέρη του κόσμου βλέπουμε την κατάρρευση των κλασικών δημοσίων σφαιρών, ακόμα και όπου οι αλώβητες δημόσιες και αντιτιθέμενες δημόσιες σφαίρες κινδυνεύουν να επισκιαστούν από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τη διαφήμιση. Κάποιες από αυτές τις τάσεις είναι σίγουρα εξαιρετικά επικίνδυνες διότι οι δυνάμεις της αγοράς έχουν μάθει στο μεταξύ να λεηλατούν το «εσωτερικό περιβάλλον των μύχιων σκέψεων», τις λιμπιντικές δυνάμεις που είναι αναγκαίες για τη διαμόρφωση του χειραφετημένου ατόμου, τα εργαστήρια του εγώ, και να σφετερίζονται συστηματικά τις δυνητικές επιθυμίες και ελπίδες του ατόμου καθώς και την ικανότητά του για εργασία. Για να υιοθετήσουμε το εννοιολογικό πλαίσιο του Μαρξ: οι πνευματικές δυνάμεις που μέχρι τώρα είχαν μόνο τυπικά υπαχθεί στο κεφάλαιο υφίστανται πλέον «πραγματική υπαγωγή» σε μεγάλη κλίμακα. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας, αυτή ακριβώς είναι η αφετηρία για την ανάπτυξη ενός κινήματος αντίστασης.

Είναι χαρακτηριστικό των λιμπιντικών δυνάμεων το ότι μαθαίνουν από την εμπειρία της εκμετάλλευσης. Πάνω από όλα, αποδεικνύονται αλλεργικές σε κάθε μορφή ετερονομίας. Η ανταρσία είναι στη φύση τους.

Αντί για περισσότερα λόγια, παραθέτουμε μια ιστορία (που γράφτηκε μετά τη συνάντησή μας στη Βιέννη):

Οι Σειρήνες την Εποχή της Μηχανικής Αναπαραγωγής

Προέρχονται από το πνεύμα του επονομαζόμενου φετιχισμού του εμπορεύματος, τα μικροσκοπικά θραύσματα της ψυχής που έχουν ενσωματωθεί στο εμπόρευμα. Δεν μπορεί να τις δει κανείς. Σε καμία περίπτωση δεν υπακούουν τους ανθρώπους της διαφήμισης, τους εκδότες ή τις επιχειρήσεις start-up που θα ήθελαν να τις χρησιμοποιήσουν για να διεγείρουν την επιθυμία των καταναλωτών να αγοράζουν πράγματα. Δεν μπορείς να ξελογιάσεις τις ξελογιάστρες. Περιγελούν τους ερασιτέχνες που το προσπαθούν.

Παρόλα αυτά, ο *τομέας εμπορευμάτων και υπηρεσιών* δεν είναι ηλίθιος. Τροφοδοτείται από εκατομμύρια ιδανικά. Κονιορτοποιεί μόρια ψυχής ακριβώς όπως ο άνεμος συνθλίβει την πέτρα για να σχηματίσει την άμμο της ερήμου Νεφούντ. Σε ένα τέτοιο πετρώδες τοπίο –εάν κάποιος τολμούσε να αποκαλέσει τη φαντασία πέτρα– μπορεί κανείς να βρει την *άμμο της δεύτερης φύσης*. Κόκκοι επιθυμίας, μαγνήτες. Αντλούν φωτιά από την καρδιά μας. Είναι οι νέες σειρήνες. Γεννιούνται αυθόρμητα. Δεν μπορεί να τις γεννήσει μόνο η τεχνολογία. Εκ φύσεως, είναι «μη αναπαραγώγιμες μηχανικά». Ανήκουν, εντούτοις, στην εποχή της μηχανικής αναπαραγωγής. Εν μέσω της θύελλας της νεωτερικότητας, αυτές οι ξελογιάστρες πλάθονται από τα θραύσματα των επιθυμιών που βρίσκονται εντός μας, πέρα όμως από τον έλεγχό μας, σε έναν κόσμο δίπλα στον κόσμο.

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα

Η χειραφέτηση προϋποθέτει την απόκτηση εμπειρίας. Για να το πετύχουν οι άνθρωποι αυτό με αυτοπεποίθηση, δεν χρειάζονται τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αλλά μια αυτόνομη δημόσια σφαίρα που έχουν παραγάγει οι ίδιοι. Αυτό είναι το θέμα του βιβλίου μας.

Oskar Negt και Alexander Kluge, 2016

Πρόλογος

Οι ομοσπονδιακές εκλογές, οι τελετές των Ολυμπιακών Αγώνων, η δράση μιας μονάδας καταδρομών, η πρεμιέρα μιας θεατρικής παράστασης – όλα θεωρούνται δημόσια γεγονότα. Άλλα γεγονότα τεράστιας δημόσιας σημασίας, όπως η ανατροφή των παιδιών, η δουλειά στο εργοστάσιο, η παρακολούθηση τηλεόρασης μέσα στους τέσσερις τοίχους του σπιτιού, θεωρούνται ιδιωτικά. Οι πραγματικές συλλογικές κοινωνικές εμπειρίες των ανθρώπων, που παράγονται στην καθημερινή ζωή και την εργασία, διαπερνούν διαιρέσεις τέτοιου είδους.

Αρχικά σκοπεύαμε να γράψουμε ένα βιβλίο για τη *δημόσια σφαίρα* και τα *μέσα μαζικής ενημέρωσης* (ΜΜΕ). Αυτό το βιβλίο θα εξέταζε τις πιο προχωρημένες δομικές αλλαγές μέσα στη δημόσια σφαίρα και τα ΜΜΕ, και συγκεκριμένα τα πολυμέσα. Η απώλεια της δημόσιας σφαίρας που συγκροτούνταν από τα διαφορετικά κομμάτια της αριστεράς σε συνδυασμό με τις περιορισμένες δυνατότητες έκφρασης των εργατών μέσα στις υφιστάμενες μαζικές οργανώσεις τους, μας έφερε γρήγορα μπροστά στο ερώτημα αν μπορούν να υπάρξουν αποτελεσματικές μορφές μιας δημόσιας σφαίρας, αντιτιθέμενης στην αστική δημόσια σφαίρα. Έτσι φτάσαμε στην έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, που αποτελεί έκφραση απολύτως διακριτών συμφερόντων σε ό,τι αφορά την εμπειρία. Η διαλεκτική της αστικής και της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας είναι το αντικείμενο του βιβλίου μας.

Οι ιστορικές ρήξεις – κρίσεις, πόλεμος, συνθηκολόγηση, επανάσταση, αντεπανάσταση – σηματοδοτούν συγκεκριμένες διατάξεις των κοινωνικών δυνάμεων μέσα στις οποίες αναπτύσσεται η προλεταριακή δημόσια σφαίρα. Καθώς δεν έχει γίνει κυρίαρχη μέσα στην ιστορία, πρέπει να ανακατασκευαστεί μέσα από τέτοιες ρήξεις, ορισμένες καταστάσεις, μεμονωμένες πρωτοβουλίες. **Το να μελετήσουμε τις πραγματικές απόπειρες για τη δημιουργία μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας είναι, ωστόσο, μόνο ένας από τους στόχους μας. Ένας άλλος στόχος είναι η διερεύνηση των αντιφάσεων που εκδηλώνονται μέσα στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές κοινωνίες σε σχέση με τη δυνατότητα σχηματισμού μιας αντιτιθέμενης δημόσιας σφαίρας.** Έχουμε συνείδηση ότι υπάρχει ο κίνδυνος να

υποβαθμιστούν οι έννοιες της «προλεταριακής εμπειρίας» και της «προλεταριακής δημόσιας σφαίρας» σε ιδεαλιστικές κοινοτοπίες. Ο Jürgen Habermas αναφέρεται με πολύ μεγαλύτερη επιφύλαξη σε μια «*τρόπον τινά καταπνιγμένη μέσα στην ιστορική πορεία εκδοχή μιας πληθειακής δημόσιας σφαίρας*».¹ Κατά τη διάρκεια των τελευταίων

1 Jürgen Habermas, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Εκδόσεις Νήσος, 1997, σ. 50. Η επιλογή της έννοιας της «πληθειακής» δημόσιας σφαίρας από τον Habermas μπορεί να δικαιολογηθεί βάσει του γεγονότος ότι το προλεταριάτο δεν αποπειράθηκε ποτέ μέσα στην ιστορία του να συγκροτήσει από μόνο του μια δημόσια σφαίρα χωρίς να συμπεριλάβει σε αυτήν τμήματα της αστικής τάξης ή του λούμπεν προλεταριάτου. Ήταν η δημόσια σφαίρα που δημιούργησαν οι ανομοιογενείς κατώτερες τάξεις της πόλης κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης και την περίοδο των ταξικών αγώνων του 19^{ου} αιώνα στη Γαλλία, η οποία μπορεί να ονομαστεί «πληθειακή» δημόσια σφαίρα. Επιπλέον, η έννοια της «πληθειακής» δημόσιας σφαίρας χαρακτηρίζεται κατεχοχήν από μια έλλειψη ακρίβειας, που είναι ιδιαίτερα βολική για την ιστορική ανάλυση (καθώς θα πρέπει να μπορεί να συμπυκνώνει εντελώς ετερογενείς ιστορικές συνθήκες) απ' ό,τι η «προλεταριακή» δημόσια σφαίρα, η οποία έχει μια πιο συγκεκριμένη αναλυτική σημασία. Επιλέξαμε ωστόσο να χρησιμοποιήσουμε την έννοια της *προλεταριακής* δημόσιας σφαίρας γιατί θεωρούμε ότι δεν μιλάμε για μια άλλη εκδοχή της αστικής δημόσιας σφαίρας, αλλά αντίθετα για μια εντελώς διαφορετική εννοιολογική σύλληψη του συνολικού κοινωνικού πλαισίου που έχει διαμορφωθεί μέσα στην ιστορία, που διαφορετικά δεν λαμβάνεται υπόψη. Επομένως, μια επιχείρηση όπου γίνεται απεργία ή ένα κατελιγμένο εργοστάσιο δεν θα πρέπει να γίνουν κατανοητά ως εκδοχές της πληθειακής δημόσιας σφαίρας, αλλά αντίθετα ως πυρήνας μιας *έννοιας της δημόσιας σφαίρας που είναι ριζωμένη στη διαδικασία παραγωγής*. Την ίδια δυσκολία θα συναντούσαμε αν μιλούσαμε για τον «λαό» (*Volk*) (έναν όρο που ο Habermas χρησιμοποιεί πάντοτε εντός εισαγωγικών), καθώς αυτός ο όρος είναι ανεπαρκής για να εκφράσει την ιδιότητα των εργαζόμενων ανθρώπων ως παραγωγών. Η διαλεκτική ανάμεσα στην ιστορική και τη συστηματική μέθοδο ανάλυσης έχει κεντρική σημασία για τη μέθοδο ανάλυσης που εφαρμόζουμε σε αυτό το βιβλίο. Η συστηματική μέθοδος αναζητά ακριβείς έννοιες και όρους που είναι αναλυτικά σαφείς και παρέχουν τη δυνατότητα αναλυτικών διακρίσεων ανάμεσα στα φαινόμενα. Η ιστορική μέθοδος ανάλυσης πρέπει, ωστόσο, να ανακρίνει επανειλημμένα τη φαινομενική ακρίβεια των συστηματικών εννοιών και, ιδιαίτερα, την τάση τους προς τον αποκλεισμό, προκειμένου να συλλάβει την πραγματική ιστορική κίνηση. Επομένως, η χρήση που κάνουμε στην έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο στο πλαίσιο αυτής της διαλεκτικής, και δεν έχει αξιώσεις μεγαλύτερης ακρίβειας, λ.χ. από την έννοια της «πληθειακής

πενήντα ετών, η έννοια της «αστικής τάξης» έχει επανειλημμένως απαξιωθεί: δεν είναι όμως δυνατό να καταργηθεί ενόσω η **επίφαση νομιμοποίησης**, την οποία δημιούργησε η επαναστατική αστική τάξη, συνεχίζει να καθορίζει τις μετα-αστικές μορφές της δημόσιας σφαίρας που αποσυντίθενται. Χρησιμοποιούμε τον όρο «αστική» για να ωθήσουμε τον αναγνώστη να σκεφτεί κριτικά πάνω στην κοινωνική προέλευση της κυρίαρχης έννοιας της δημόσιας σφαίρας. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος να γίνει αντιληπτός ο φετιχιστικός χαρακτήρας της δημόσιας σφαίρας και να αναπτυχθεί μια υλιστική έννοια για αυτήν.

Ξεκινάμε από την παραδοχή ότι η έννοια του **προλεταριάτου** δεν είναι λιγότερο αμφιλεγόμενη από την έννοια της **αστικής τάξης**. Εντούτοις, αναφέρεται σε μια στρατηγική τοποθέτηση που είναι ουσιαστικά συνδεδεμένη με την ιστορία της χειραφέτησης της εργατικής τάξης. Επιλέξαμε αυτήν την έννοια για τον επιπρόσθετο λόγο ότι, προς το παρόν, δεν είναι πρόσφορη για αφομοίωση από τον κυρίαρχο λόγο. Αντιστέκεται στην κατηγοριοποίησή της εντός του συμβολικού φάσματος της αστικής δημόσιας σφαίρας, το οποίο με περισσή ευκολία ενσωματώνει την έννοια της κριτικής δημόσιας σφαίρας. Υπάρχουν αντικειμενικοί λόγοι για αυτό. Πενήντα χρόνια αντεπανάστασης και παλινόρθωσης έχουν εξαντλήσει τον γλωσσικό πλούτο του εργατικού κινήματος. Στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, η λέξη προλετάριος έχει αποκτήσει μια στενή, πραγματικά αναχρονιστική σημασία. Ωστόσο, οι πραγματικές συνθήκες τις οποίες υποδηλώνει ανήκουν στο παρόν, και δεν υπάρχει καμία άλλη λέξη για αυτές. Θεωρούμε ότι είναι λάθος να καθίστανται παρωχημένες οι λέξεις προτού αλλάξουν τα αντικείμενα στα οποία αναφέρονται.²

δημόσιας σφαίρας» – *παρόλο που η επιλογή ενός διαφορετικού όρου είναι ενδεικτική του γεγονότος ότι η ανάλυσή μας κινείται προς μια άλλη κατεύθυνση λόγω των διαφορετικών ενδιαφερόντων μας.*

2 Δεν είναι στις προθέσεις μας να αντικαταστήσουμε ως μεμονωμένοι συγγραφείς βασικές ιστορικές έννοιες που, ως πραγματικές έννοιες, αναφέρονται σε πραγματικές σχέσεις που δεν έχουν αρθεί. Οι έννοιες αυτές καθόλου δεν έχουν έναν χαρακτήρα τυπικού ορισμού. Η δημιουργία νέων εννοιών αποτελεί έργο που απαιτεί συλλογική προσπάθεια. Αν αλλάξουν οι ιστορικές συνθήκες, θα γεννηθούν επίσης και νέες λέξεις.

Ενώ είναι αυτονόητο ότι η αστική δημόσια σφαίρα δεν αποτελεί σημείο αναφοράς μόνο για τα συμφέροντα της αστικής τάξης, δεν θεωρείται από την άλλη μεριά αυτονόητο ότι η προλεταριακή εμπειρία και οργάνωση αποκρυσταλλώνονται σε κάποια αντίστοιχη μορφή: με άλλα λόγια, σε μια δημόσια σφαίρα που να εκφράζει τα συμφέροντα και τις εμπειρίες της τεράστιας πλειοψηφίας του πληθυσμού, εφόσον αυτές οι εμπειρίες και τα συμφέροντα είναι πραγματικά.³ Η ζωή του προλεταριάτου δεν αποτελεί ένα

3 Δεν επινοήσαμε εμείς την έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Έχει χρησιμοποιηθεί σε διάφορες στιγμές της ιστορίας του εργατικού κινήματος, καίτοι συχνά με έναν μη προσδιορισμένο τρόπο. Σε ό,τι αφορά την περίοδο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι αξιοσημείωτη μια ιδιομορφία, η οποία είναι σημαντική για τον τρόπο χρήσης αυτής της έννοιας, ειδικότερα σε σχέση με τα κομμουνιστικά κόμματα. Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν ταυτίζεται ακριβώς με αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως δημόσια σφαίρα του κόμματος. Καθένας που απευθύνεται στην προλεταριακή δημόσια σφαίρα, μπορεί μεν να απευθύνεται καταρχάς στο κόμμα, στην πραγματικότητα όμως απευθύνεται στις μάζες. Είναι αξιοπρόσεκτο εδώ ότι όταν χρησιμοποιείται η έννοια της δημόσιας σφαίρας πάντοτε τίθεται το ζήτημα της κινητοποίησης των μαζών ή των μελών του κόμματος για συγκεκριμένες αποφάσεις που δεν μπορούν να υλοποιηθούν από τον μηχανισμό της οργάνωσης ή είναι αμφιλεγόμενες. Για παράδειγμα, ένα στέλεχος του KPD αναφερόταν σε ενέργειες που «μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο το κύρος του κόμματός μας στην προλεταριακή δημόσια σφαίρα» (Hermann Weber, *Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, παράρτημα τεκμηρίωσης, Rote Texte, Reihe Arbeiterbewegung, σ. 416). Γίνονται εκκλήσεις στην προλεταριακή δημόσια σφαίρα όποτε μπαίνει θέμα υλοποίησης των αποφάσεων και των αναλύσεων μιας συγκεκριμένης φράξιας μέσα στην κομματική ηγεσία ή όταν ασκείται κάποια κριτική που δεν συνάδει με τα συμφέροντα του προλεταριάτου ως ολότητας. Ωστόσο, αυτή η εργαλειακή επίκληση των μαζών και η επιδίωξη της επιδοκμασίας τους αντιστοιχεί ακριβώς στις αρχές λειτουργίας της αστικής δημόσιας σφαίρας.

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο. Στις προηγούμενες αναφορές, η έννοια έχει έναν αποσπασματικό, ad hoc χαρακτήρα, που αποδίδεται στις μάζες απέξω. Πρόκειται για μια κατάσταση πραγμάτων στην οποία η κομματική οργάνωση και οι μάζες δεν είναι πια ενοποιημένες στη βάση ενός κοινού πλαισίου εμπειρίας. Ένα ακόμη χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποιείται η έννοια της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας είναι η δράση που οργανώθηκε από τον Τρότσκι και τους υποστηρικτές του παράλληλα με την επίσημη παρέλαση για την Οκτωβριανή Επανάσταση σε μια φάση ανάπτυξης της

ενιαίο σύνολο, αλλά χαρακτηρίζεται από το μπλοκάρισμα των πραγματικών σχέσεων της. Η μορφή του ορίζοντα της κοινωνικής εμπειρίας, που δεν αναιρεί το μπλοκάρισμα αυτών των κοινωνικών σχέσεων αλλά το ενισχύει είναι η αστική δημόσια σφαίρα.

Αυτό που κάνει εντύπωση σε σχέση με τις κυρίαρχες ερμηνείες της έννοιας της δημόσιας σφαίρας είναι το ότι προσπαθούν να συνδυάσουν μια πληθώρα φαινομένων εξαιρώντας, ωστόσο, τους δύο πιο σημαντικούς τομείς της ζωής: **το σύνολο της βιομηχανίας και την κοινωνικοποίηση μέσα στην οικογένεια.** Σύμφωνα με αυτές τις ερμηνείες, η δημόσια σφαίρα αντλεί το περιεχόμενό της από έναν ενδιαμέσο χώρο που δεν εκφράζει συγκεκριμένα κανένα ιδιαίτερο κοινωνικό πλαίσιο ζωής [*gesellschaftliche Lebenszusammenhang*], παρόλο που αυτή η δημόσια σφαίρα υποτίθεται ότι εκπροσωπεί την ολότητα της κοινωνίας.

Η χαρακτηριστική αδυναμία όλων σχεδόν των μορφών της αστικής δημόσιας σφαίρας πηγάζει από αυτήν την αντίφαση: από το γεγονός ότι η αστική δημόσια σφαίρα αποκλείει τα πραγματικά

Σοβιετικής κοινωνίας κατά την οποία η Αριστερή Αντιπολίτευση του Τρότσκι δεν είχε πρακτικά καμία τύχη. Ο Λένιν την επικαλείται επίσης με διάφορους τρόπους για να απευθυνθεί στο κόμμα, προκειμένου να περάσει συγκεκριμένες αποφάσεις με τις οποίες η πλειοψηφία της ηγεσίας του κόμματος ήταν αντίθετη. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το προλεταριάτο θεωρείται ολότητα, ο υλικός φορέας μιας συγκεκριμένης δημόσιας σφαίρας. Για τον Μαρξ, η έννοια του «προλεταριάτου» έχει ένα περιεχόμενο που δεν προκύπτει από τον κοινωνιολογικό ορισμό της εργατικής τάξης ή τον ορισμό της στα πλαίσια της πολιτικής οικονομίας, παρότι συγκροτεί το υλικό τους θεμέλιο. Το προλεταριάτο συνοψίζει την πρακτική άρνηση του υπάρχοντος κόσμου, η οποία πρέπει να εκφραστεί ρητά για να γίνει κομμάτι της ιστορίας της πολιτικής χειραφέτησης της εργατικής τάξης. Στην *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, ο Μαρξ σημειώνει ότι όλες οι διεκδικήσεις της εργατικής τάξης είναι μορφές έκφρασης του τρόπου ύπαρξής της. «Αναγγέλλοντας τη διάλυση της προγενέστερης τάξης του κόσμου, το προλεταριάτο δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να εκφράζει το μυστικό της ίδιας του της ύπαρξης, γιατί είναι η ντε φάκτο διάλυση της τάξης αυτής. Ζητώντας την άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας, το προλεταριάτο ανυψώνει σε αρχή της κοινωνίας εκείνο που η κοινωνία έθεσε σαν αρχή για αυτό, αυτό το οποίο αθέλητα προσωποποιεί ως αρνητικό αποτέλεσμα της κοινωνίας». [Καρλ Μαρξ, *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1978, σ. 30, τροποποιημένη μετάφραση].

συμφέροντα της ζωής και, παρόλα αυτά, απαιτεί να εκπροσωπεί την κοινωνία συνολικά. Για να μπορέσει να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις που η ίδια θέτει θα πρέπει να αντιμετωπιστεί όπως η δάφνη στις *Ιστορίες του Ημερολογίου* του Μπρεχτ, για την οποία ο Κύριος Κ. λέει: την κλαδεύουν για να την κάνουν όλο και πιο σφαιρική, όλο και πιο τέλεια, μέχρι να μη μείνει τίποτα από αυτή. Καθώς η αστική δημόσια σφαίρα δεν είναι επαρκώς θεμελιωμένη στα πραγματικά συμφέροντα της ζωής, είναι υποχρεωμένη να συμμαχεί με τα πιο απτά συμφέροντα της καπιταλιστικής παραγωγής. Για την αστική δημόσια σφαίρα, η ζωή των προλετάρων παραμένει ένα «πράγμα καθαυτό», ασκεί μεν επιρροή στην αστική δημόσια σφαίρα χωρίς, όμως, να γίνεται κατανοητή.

Η βιομηχανία της συνείδησης και η βιομηχανία [(σ.τ.μ.) τηλεοπτικών, κινηματογραφικών, ραδιοφωνικών] προγραμμάτων, η διαφήμιση, οι δημόσιες σχέσεις των επιχειρήσεων και οι διοικητικοί μηχανισμοί έχουν εντελώς διαφορετικές ρίζες από την κλασική αστική δημόσια σφαίρα. Τόσο τα παραπάνω όσο και η προηγμένη διαδικασία παραγωγής (που είναι και η ίδια μια ψευδο-δημόσια σφαίρα) επικαλύπτουν σήμερα –ως νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής– την κλασική δημόσια σφαίρα. Οι νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής εδράζονται σε πράγματα που δεν είναι δημόσια: σε αντίθεση με την παραδοσιακή μορφή της δημόσιας σφαίρας, επεξεργάζονται την πρώτη ύλη της καθημερινής ζωής και αντλούν άμεσα τη διεισδυτική δύναμή τους από την καπιταλιστική παραγωγή. Παρακάμπτοντας το ενδιάμεσο επίπεδο της παραδοσιακής δημόσιας σφαίρας (της δημόσιας σφαίρας των περιοδικών εκλογών, του σχηματισμού της κοινής γνώμης), επιδιώκουν την άμεση σύνδεση με την ιδιωτική σφαίρα των ατόμων. Είναι απαραίτητο να αντιμετωπίσει η προλεταριακή αντιτιθέμενη δημόσια σφαίρα αυτές τις δημόσιες σφαίρες, που είναι διαποτισμένες με τα συμφέροντα του κεφαλαίου, και να μην θεωρεί απλώς τον εαυτό της ως το αντίθετο της κλασικής δημόσιας σφαίρας.

Το διακύβευμα είναι η πρακτική, πολιτική εμπειρία της εργατικής τάξης: η εργατική τάξη πρέπει να ξέρει πώς θα αντιμετωπίσει την αστική δημόσια σφαίρα και πρέπει να γνωρίζει την απειλή που αυτή συνιστά, χωρίς να επιτρέπει τον καθορισμό της δικής της εμπειρίας από τους στενούς ορίζοντες της αστικής δημόσιας

σφαίρας. Η αστική δημόσια σφαίρα είναι άχρηστη ως μέσο αποκρυστάλλωσης της συγκεκριμένης εμπειρίας της εργατικής τάξης – δεν είναι καν ο πραγματικός εχθρός. Από τη στιγμή που εμφανίστηκε, στόχος του εργατικού κινήματος ήταν να εκφράσει πολιτικά τα προλεταριακά συμφέροντα με τις δικές του μορφές δημόσιας σφαίρας. Την ίδια στιγμή, στόχος ήταν η αμφισβήτηση του κράτους όπως χρησιμοποιείτο από την άρχουσα τάξη. Αυτό αναγνωρίζεται από τον Μαρξ όταν υποστηρίζει ότι ο νόμος για την κλοπή της ξυλείας είναι ανάλογος με τον σφετερισμό της δημόσιας σφαίρας από την τάξη των γαιοκτημόνων με την ιδιοποίηση της δημόσιας εκτελεστικής εξουσίας και τη χρησιμοποίηση χιλιάδων χωροφυλάκων, δασοφυλάκων και στρατιωτών για τα δικά της συμφέροντα χωρίς να πληρώσει για αυτό. **Αν οι μάζες προσπαθήσουν να αγωνιστούν ενάντια σε μια άρχουσα τάξη που είναι εξοπλισμένη με την ισχύ της δημόσιας σφαίρας, ο αγώνας τους είναι καταδικασμένος να αποτύχει, διότι ταυτόχρονα θα αγωνίζονται ενάντια στον ίδιο τους τον εαυτό, καθώς οι ίδιες συγκροτούν τη δημόσια σφαίρα.** Αυτό είναι πολύ δύσκολο να γίνει αντιληπτό γιατί η ιδέα της αστικής δημόσιας σφαίρας –ως «*τοληρηή μυθοπλασία της εξάρτησης όλων των σημαντικών πολιτικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων από το νομικά κατοχυρωμένο δικαίωμα των πολιτών να διαμορφώνουν τη βούλησή τους*»⁴– ήταν από την αρχή αμφιλεγόμενη. Η επαναστατική αστική τάξη αποπειράθηκε, μέσω της ισχυρής έννοιας της κοινής γνώμης, να συγκολλήσει ολόκληρη την κοινωνία σε μια ενότητα. Αυτό παρέμεινε στόχος της. Στην πραγματικότητα, παρότι δεν εκφράστηκε με πολιτικούς όρους, ήταν η αφαίρεση της αξίας που προκύπτει από την εμπορευματική παραγωγή αυτό που εκβίασε τη συνοχή της κοινωνίας. Επομένως, δεν μετρήθηκε ποτέ ο βαθμός συμβολής της δημόσιας σφαίρας στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Φαινόταν, ωστόσο, πιθανό ότι η κοινωνία θα μπορούσε να θεμελιωθεί σε κάτι διαφορετικό από την εμπορευματική ανταλλαγή και την ατομική ιδιοκτησία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ιδέα της αστικής δημόσιας σφαίρας διαμόρφωσε, μέσα στις μάζες που οργάνωσε, τη συνείδηση ότι υπάρχει η δυνατότητα των μεταρρυθμίσεων και των αλλαγών. Αυτή η ψευδαίσθηση επανεμφανίζεται σε οποιαδήποτε απόπειρα πολιτικού απολογισμού

4 Jürgen Habermas, Εισαγωγή στο βιβλίο *Theorie und Praxis*, 1971, σ. 32.

και μαζικής κινητοποίησης γίνεται μέσα στις κατηγορίες της αστικής δημόσιας σφαίρας.

Τον δέκατο έβδομο και τον δέκατο όγδοο αιώνα, μετά από αιώνες προετοιμασίας της κοινής γνώμης, η αστική κοινωνία δημιούργησε την αστική πολιτική δημόσια σφαίρα ως αποκρυστάλλωση των εμπειριών και των ιδεολογιών της. Η «δικτατορία της αστικής τάξης» εκφράζεται μέσα στις διαιρέσεις, τις *μορφές* αυτής της δημόσιας σφαίρας. Ενώ αρχικά κατά την αστική επανάσταση γίνεται μια απόπειρα να ξεπεραστούν τα όρια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, οι μορφές της αστικής δημόσιας σφαίρας –λ.χ. η διάκριση των εξουσιών, ο διαχωρισμός ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική ζωή, ανάμεσα στην πολιτική και την παραγωγή, ανάμεσα στην καθημερινή γλώσσα και την αυθεντική κοινωνική έκφραση, ο διαχωρισμός μεταξύ της εκπαίδευσης, της επιστήμης και της τέχνης, από τη μια μεριά, και των συμφερόντων και των εμπειριών των μαζών από την άλλη– δεν επιτρέπουν καν την απλή έκφραση της κοινωνικής κριτικής, της αντιτιθέμενης δημόσιας σφαίρας και της χειραφέτησης της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Είναι αδύνατη η οργάνωση των εμπειριών και των συμφερόντων του προλεταριάτου, υπό την ευρύτερη έννοια, εντός αυτού του κατακερματισμού όλων των αλληλοσυσχετιζόμενων ποιοτικών στοιχείων της εμπειρίας και της κοινωνικής πρακτικής.

Στο βιβλίο αυτό, δεν υποστηρίζουμε ότι μπορούμε να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο της προλεταριακής εμπειρίας. Ωστόσο, έχουμε ως πολιτικό στόχο την αποσύνδεση της έρευνας για τη δημόσια σφαίρα και τα ΜΜΕ από το πρωτόγονο πλαίσιό της. Το μόνο πράγμα που προσφέρει η έρευνα σε αυτό το πλαίσιο είναι ένας τεράστιος αριθμός δημοσιεύσεων οι οποίες δεν αποτελούν τίποτε παραπάνω από παραλλαγές της ίδιας προσέγγισης που εφαρμόζεται πάνω στα διαφορετικά κομμάτια της αστικής δημόσιας σφαίρας. Αυτό που εννοούμε όταν χρησιμοποιούμε τον χαρακτηρισμό «πρωτόγονο πλαίσιο της έρευνας» γίνεται έκδηλο στην αμφισημία –η οποία ποτέ δεν έχει εξεταστεί– των πιο σημαντικών εννοιών που σχετίζονται με τη λέξη-κλειδί «δημόσια σφαίρα»: τις έννοιες της κοινής γνώμης, της κρατικής εξουσίας, της ελευθερίας της πληροφόρησης, της παραγωγής της δημόσιας σφαίρας, των ΜΜΕ κ.ο.κ. Όλες αυτές οι έννοιες έχουν διαμορφωθεί ιστορικά και εκφράζουν

συγκεκριμένα συμφέροντα. Η αντιφατική φύση της κοινωνικής ανάπτυξης αντανakλάται στην αντιφατική φύση αυτών των εννοιών. Η έρευνα πάνω στην **προέλευση αυτών των εννοιών και σε αυτούς που τις χρησιμοποιούν** μπορεί να μας πει περισσότερα για το περιεχόμενό τους απ' ό,τι οποιαδήποτε φιλολογική μελέτη ή ενασχόληση με την ιστορία των ιδεών.

Η αστική δημόσια σφαίρα στηρίζεται στα τυπικά χαρακτηριστικά της επικοινωνίας: μπορεί να περιγραφεί μέσω ενός σχήματος συνεχούς ιστορικής προόδου, στο βαθμό που εστιάζει κανείς στις ιδέες που αποκτούν υλική υπόσταση εντός της. **Αλλά αν, αντιθέτως, πάρει κανείς σαν αφετηρία το πραγματικό της περιεχόμενο, δεν είναι καθόλου ενοποιημένη, αλλά αντίθετα αποτελεί το άθροισμα μεμονωμένων σφαιρών που είναι μόνο αφηρημένα συσχετιζόμενες μεταξύ τους.** Η τηλεόραση, ο τύπος, η δημόσια σφαίρα των ομάδων συμφερόντων και των πολιτικών κομμάτων, το κοινοβούλιο, ο στρατός, η δημόσια εκπαίδευση, οι δημόσιες έδρες στα πανεπιστήμια, το νομικό σύστημα, οι εκκλησίες, η βιομηχανία κ.ο.κ. μόνο φαινομενικά συγχωνεύονται στη γενική έννοια της δημόσιας σφαίρας. Στην πραγματικότητα, αυτή η γενική υπερκείμενη δημόσια σφαίρα λειτουργεί ως ιδέα παράλληλα με κάθε ένα από τα παραπάνω πεδία και αξιοποιείται από τα συμφέροντα που εντοπίζονται σε κάθε μια από αυτές τις σφαίρες, και ιδιαίτερα από τα οργανωμένα συμφέροντα στη σφαίρα της παραγωγής. Ωστόσο, από τη μια μεριά, οι σφαίρες που προέρχονται από την παραγωγή, η οποία συγκροτείται ως μη-δημόσια, έχουν πρωτεύουσα σημασία ενώ, από την άλλη μεριά, υπάρχει μια γενικευμένη συλλογική αμφισβήτηση –ένα υποπροϊόν του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής– όσον αφορά τη νομιμοποίηση των παραγωγικών σχέσεων. Αυτές οι δύο τάσεις συναντώνται και συνδυάζονται με τις μορφές της κλασικής δημόσιας σφαίρας, όπως αυτές ενοποιούνται στο κράτος και το κοινοβούλιο. Για αυτόν τον λόγο, παρά την κατάσταση αποσύνθεσής της, η κλασική δημόσια σφαίρα κάθε άλλο παρά είναι απλή ψευδαίσθηση, την οποία μπορεί κανείς να διαλύσει και να βρει από πίσω τα καπιταλιστικά συμφέροντα. Αυτή η υπόθεση είναι τόσο λανθασμένη όσο και η αντίθετή της σύμφωνα με την οποία θα μπορούσαν να ληφθούν πολιτικές αποφάσεις που θα ήταν αντίθετες με τα συμφέροντα του κεφαλαίου μέσα σε αυτή τη δημόσια σφαίρα.

Για να κάνουμε απλούστερη την παρουσίαση, περιορίστηκα σε δύο μόνο σχετικά πρόσφατα συγκεκριμένα παραδείγματα: την τηλεόραση και τα πολυμέσα. Δεν εξετάζουμε με λεπτομέρεια άλλα παραδείγματα όπως τον τύπο, το κοινοβούλιο, τη δημόσια σφαίρα των ομάδων συμφερόντων και των πολιτικών κομμάτων, τα συνδικάτα ή την επιστήμη και την έρευνα. Μεμονωμένες πλευρές της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας εξετάζονται σε μια σειρά από παραρτήματα, τα οποία ακολουθούν μετά από τα κύρια κεφάλαια του βιβλίου.

Ο πολιτικός στόχος μας σε αυτό το βιβλίο είναι να δημιουργήσουμε ένα πλαίσιο συζήτησης που θα διευρύνει τις αναλυτικές κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας προς τα κάτω, προς τις πραγματικές εμπειρίες των ανθρώπων. Μια τέτοια συζήτηση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με τις μορφές της αστικής ή της παραδοσιακής ακαδημαϊκής δημόσιας σφαίρας. Θα πρέπει να προσφύγουμε σε ένα **ερευνητικό έργο** που θα συνδυάσει τις υπάρχουσες με νέες κοινωνικές εμπειρίες. Είναι εύλογο ότι ένα τέτοιο ερευνητικό έργο θα πρέπει, πάνω από όλα, να ασχοληθεί με τις δικές του παραγωγικές βάσεις, τις δομές της δημόσιας σφαίρας και των ΜΜΕ.

Φρανκφούρτη, Καλοκαίρι 1972

Oskar Negt, Alexander Kluge

Η δημόσια σφαίρα ως μορφή οργάνωσης της συλλογικής κοινωνικής εμπειρίας [σ. 17–20]

Η αξία χρήσης της δημόσιας σφαίρας βρίσκεται στο επίκεντρο της έρευνάς μας. Σε ποιο βαθμό μπορεί η εργατική τάξη να χρησιμοποιήσει αυτή τη σφαίρα; Ποια συμφέροντα προωθεί η άρχουσα τάξη μέσα από αυτή; Κάθε μορφή της δημόσιας σφαίρας θα πρέπει να εξεταστεί στη βάση αυτών των ερωτημάτων.

Είναι δύσκολο να καθοριστεί η αξία χρήσης της δημόσιας σφαίρας γιατί αποτελεί μια ιστορική έννοια εξαιρετικής ρευστότητας. «Στην κοινή χρήση της γλώσσας οι εκφράσεις **‘δημόσιος’** και **‘δημόσια σφαίρα’** έχουν ποικίλες παράλληλες σημασίες, οι οποίες προέρχονται από διαφορετικές ιστορικές περιόδους και, όταν χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα στις συνθήκες μιας βιομηχανικά προηγμένης αστικής κοινωνίας με κοινωνικό κράτος, γίνονται προβληματικές και ασαφείς».⁵

Καταρχάς, υπάρχει ένας περιορισμός όσον αφορά τη χρήση του όρου. Η δημόσια σφαίρα γίνεται κατανοητή ως αστική δημόσια σφαίρα, μια «κατηγορία που σημάδεψε μια εποχή».⁶ Αυτός ο ορισμός προκύπτει με τη σειρά του από τις **σχέσεις διανομής** της δημόσιας σφαίρας. Έτσι, η δημόσια σφαίρα εμφανίζεται σαν κάτι αμετάβλητο. Οι μορφές με τις οποίες **εκδηλώνεται** κρύβουν την πραγματική κοινωνική **δομή της παραγωγής** και, προπαντός, την ιστορία της ανάπτυξης των θεσμών της.

Μέσα σε αυτούς τους περιορισμούς, η «δημόσια σφαίρα» ως πλαίσιο αναφοράς μεταβάλλεται με τρόπο που δημιουργεί σύγχυση. Η δημόσια σφαίρα αναφέρεται σε συγκεκριμένους **θεσμούς**, υπηρεσίες, δραστηριότητες (π.χ. κρατική εξουσία, τύπος, κοινή γνώμη, το κοινό, δημόσιες σχέσεις, δρόμοι και πλατείες). Ωστόσο, είναι επίσης και ένας γενικός **κοινωνικός ορίζοντας της εμπειρίας** στον οποίο περιλαμβάνεται οτιδήποτε αφορά πραγματικά ή φαινομενικά όλα τα μέλη της κοινωνίας. Υπό αυτήν την έννοια, παρόλο που από τη μια μεριά η δημόσια σφαίρα αφορά μια χούφτα επαγγελματίες

5 Jürgen Habermas, *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Εκδόσεις Νήσος, 1997, σ. 53.

6 Ό.π., σ. 49.

(π.χ. πολιτικούς, συντάκτες, συνδικαλιστικά στελέχη), από την άλλη μεριά είναι κάτι που απασχολεί τους πάντες και αποκτά πραγματική ύπαρξη μόνο στα μυαλά των ανθρώπων, σε μια διάσταση της συνείδησής τους.⁷ Η δημόσια σφαίρα, όπως συγχωνεύεται με τον σχηματισμό των υλικών συμφερόντων στη «μετα-αστική» κοινωνία μας, ταλαντώνεται ανάμεσα σε ένα πέπλο νομιμότητας που μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ποικίλους τρόπους και σε έναν μηχανισμό για τον έλεγχο της αντίληψης του τι έχει σημασία για την κοινωνία. Και στις δύο αυτές εκδοχές της, η αστική δημόσια σφαίρα φαίνεται απαιτηλή. Δεν μπορεί ωστόσο να ταυτιστεί με αυτήν την οφθαλμαπάτη. **Όσο συνεχίζει να υπάρχει η αντίφαση ανάμεσα στην αυξανόμενη κοινωνικοποίηση των ανθρώπων και τις περιορισμένες μορφές της ιδιωτικής τους ζωής, η δημόσια σφαίρα είναι ταυτόχρονα γνήσια έκφραση μιας θεμελιώδους κοινωνικής ανάγκης.** Είναι η μοναδική μορφή έκφρασης που μέσω της διαδικασίας παραγωγής συνδέει μεταξύ τους τα ιδιωτικώς συσχετιζόμενα μέλη της κοινωνίας μέσα από τη διασύνδεση των αναπτυσσόμενων κοινωνικών ιδιοτήτων τους.⁸

7 Στην κοινωνική πρακτική γίνεται μια συνεχής εναλλαγή ανάμεσα στις δύο χρήσεις της έννοιας της «δημόσιας σφαίρας». Κάτι που είναι καθαρά ιδιωτικό ζήτημα μπορεί να θεωρηθεί δημόσιο μόνο και μόνο επειδή συμβαίνει εντός ενός δημόσιου θεσμού ή γιατί του δίνεται η επίσημη σφραγίδα έγκρισης από μια δημόσια αρχή. Κάτι που χαρακτηρίζεται ως ιδιωτικό ζήτημα, όπως η προσχολική εκπαίδευση, μπορεί να είναι στην πραγματικότητα ένα ζήτημα μεγάλου δημόσιου ενδιαφέροντος.

8 Στο κείμενο *Για το Εβραϊκό Ζήτημα* ο Μαρξ αναλύει το κράτος του 19^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Μαρξ: «με την πολιτική κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, η ατομική ιδιοκτησία όχι μόνο δεν έχει αρθεί, αλλά μάλλον προϋποτίθεται» (Καρλ Μαρξ, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840*, Εκδόσεις ΚΨΜ). Ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι το κράτος ανακηρύσσει τις διαφορές καταγωγής, κοινωνικής θέσης και μόρφωσης ως μη πολιτικές, δεν τις αίρει (aufheben) καθαυτές, αλλά αντιθέτως τις επιβεβαιώνει ως τα υλικά στοιχεία πάνω στα οποία είναι θεμελιωμένο. Το ζήτημα δεν είναι ότι το κράτος αίρει αυτές τις διαφορές αλλά, αντίθετα, ότι καθιστά ισχύουσα τη γενικότητά του μόνο σε αντίθεση με αυτές: αυτός είναι ο τρόπος της συγκρότησής του. Όπως το θέτει ο Μαρξ, αυτό που συμβαίνει εδώ είναι ένα είδος αναδιπλασιασμού της κοινωνίας σε: «έναν διπλό, έναν ουράνιο και έναν επίγειο βίο, τον βίο στην **πολιτική κοινότητα**, όπου ισχύει ο [άνθρωπος] ως **κοινοτικό στοιχείο**, και τον βίο στην **αστική κοινωνία**, όπου είναι δραστήριος ως ιδιώτης... Το πολιτικό κράτος συμπεριφέρεται με τον ίδιο

Αυτή η ασάφεια δεν μπορεί να απαλειφθεί μόνο μέσω της διατύπωσης ορισμών. Κάτι τέτοιο δεν θα είχε ως αποτέλεσμα την πραγματική «χρήση της δημόσιας σφαίρας» από τις μάζες που είναι οργανωμένες εντός της. **Αυτή η ασάφεια έχει τις ρίζες της στην εσωτερική δομή και την ιστορική λειτουργία της δημόσιας σφαίρας.** Είναι ωστόσο δυνατό να αποκλείσουμε εξ αρχής μια λανθασμένη χρήση αυτής της έννοιας: την παλινδρόμηση ανάμεσα σε μια ερμηνεία του περιεχομένου των ιδεών ή της πραγματικής θεμελιώδους ανάγκης για δημόσια, κοινωνική οργάνωση και την πραγματικότητα της αστικής δημόσιας σφαίρας. Οι μορφές της αστικής δημόσιας σφαίρας που αποσυντίθενται δεν μπορούν ούτε να διασωθούν ούτε να ερμηνευθούν μέσω της αναφοράς στη συγκεκριμένη έννοια της δημόσιας σφαίρας της πρώιμης αστικής τάξης. Η ανάγκη των μαζών να προσανατολιστούν μέσα στον δημόσιο ορίζοντα της εμπειρίας δεν αλλάζει σε τίποτα το γεγονός ότι η δημόσια σφαίρα λειτουργεί απλώς ως ένα σύστημα κανόνων, εάν αυτή η ανάγκη δεν εκφραστεί πραγματικά μέσα σε αυτόν τον ορίζοντα. Η εναλλαγή ανάμεσα σε μια εξιδανικευμένη και μια κριτική θεώρηση της δημόσιας σφαίρας δεν οδηγεί σε ένα διαλεκτικό αλλά σε ένα αμφίσημο αποτέλεσμα: τη μια στιγμή η δημόσια σφαίρα εμφανίζεται σαν κάτι που μπορεί να χρησιμοποιηθεί, την επόμενη σαν κάτι που δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί. Αντίθετα, αυτό που πρέπει να κάνουμε

πνευματοκρατικό τρόπο στην αστική κοινωνία, όπως ο ουρανός στη γη» (Ό.π). Για το κράτος του 19^{ου} αιώνα, η δημόσια σφαίρα αντιστοιχεί σε αυτόν τον ουράνιο κόσμο των ιδεών. Η έννοια της δημόσιας σφαίρας είναι αμφίσημη. Από τη μια μεριά, τείνει να προσκολλάται σε αυτόν τον παραλληλισμό με το κράτος και την αστική κοινωνία και αντλεί την ισχύ της από την κρατική εξουσία. Από την άλλη μεριά, τείνει να διαχωρίζεται από το κράτος σαν ένα είδος «μηχανισμού ελέγχου και συνειδησής του». Σε αυτή τη λειτουργία της μπορεί να συνδέσει, σε ένα συνθετικό επίπεδο, τις κοινωνικοποιημένες ιδιότητες της ανθρωπότητας που είναι συσσωρευμένες μέσα στην ιδιωτική σφαίρα και τη διαδικασία της αλλοτριωμένης εργασίας. Η «δημόσια σφαίρα» μπορεί υπό αυτήν την έννοια να διακριθεί τόσο από την κοινωνικοποιημένη εργασιακή διαδικασία όσο και από την ιδιωτική ζωή και το κράτος. Η αμφισημία της έννοιας της δημόσιας σφαίρας καθιστά αδύνατο το να καθοριστεί αντικειμενικά αυτό που είναι πραγματικά δημόσιο συμφέρον. Δεν πρόκειται για ένα ανεπεξέργαστο υλικό αλλά για κάτι το κατασκευασμένο.

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα

είναι να μελετήσουμε την εξιδανικευμένη ιστορία της δημόσιας σφαίρας σε συνδυασμό με την ιστορία της αποσύνθεσής της ώστε να αναδείξουμε τους ταυτόσημους μηχανισμούς τους.

Η έννοια της εμπειρίας και η δημόσια σφαίρα [σ. 20–28]

Η δημόσια σφαίρα διαθέτει αξία χρήσης όταν η κοινωνική εμπειρία οργανώνεται στο εσωτερικό της.⁹ Στις πρακτικές του αστικού τρόπου ζωής και παραγωγής, η εμπειρία και η οργάνωση δεν έχουν κάποια συγκεκριμένη σχέση με την ολότητα της κοινωνίας. Αυτές οι έννοιες χρησιμοποιούνται κατά βάση με έναν τεχνικό τρόπο. Οι πιο σημαντικές αποφάσεις σχετικά με τους τρόπους οργάνωσης και συγκρότησης της εμπειρίας *προηγούνται χρονικά* της επικράτησης του αστικού τρόπου παραγωγής. *«Ό,τι ονομάζουμε ιδιωτικό είναι τέτοιο μόνο στο βαθμό που είναι δημόσιο. Είναι δημόσιο και θα πρέπει να παραμείνει δημόσιο προκειμένου να μπορεί να είναι, για μια στιγμή ή για πολλές χιλιάδες χρόνια, ιδιωτικό».*¹⁰ *«Για να είναι κανείς σε θέση να απομονώσει το κεφάλαιο ως κάτι το ιδιωτικό θα πρέπει να είναι σε θέση να ελέγχει τον πλούτο ως κάτι δημόσιο, εφόσον οι πρώτες ύλες και τα εργαλεία, το χρήμα και οι εργάτες στην πραγματι-*

9 Αυτή η έννοια χρησιμοποιείται αρχικά εδώ με έναν γενικό τρόπο: θα οριστεί πιο συγκεκριμένα στην πορεία. Η οργάνωση της κοινωνικής εμπειρίας μπορεί να γίνει είτε προς όφελος συγκεκριμένων κυρίαρχων συμφερόντων ή για το σκοπό της χειραφέτησης. Για παράδειγμα, οι επιστήμονες μπορεί να ενδιαφέρονται για την παγκόσμια ανταλλαγή και επομένως την οργάνωση, με συγκεκριμένο και αυτόνομο τρόπο, της επιστημονικής εμπειρίας τους, η οποία έχει ως αντικείμενο την κυριαρχία επί της φύσης, με τη χρήση των μορφών της επιστημονικής δημόσιας σφαίρας. Μια τέτοια περιορισμένη συλλογική εμπειρία κατά κανόνα δεν έχει την τάση να συμπυκνώνεται σε μια συλλογική πολιτική βούληση που να αναφέρεται σε ολόκληρη την κοινωνία. Ένα άλλο παράδειγμα είναι το συμφέρον της άρχουσας τάξης να συνδέει την πραγματική κοινωνική και συλλογική εμπειρία της πλειοψηφίας του πληθυσμού με την ψευδαίσθηση μιας δημόσιας σφαίρας και μιας υποτιθέμενης συλλογικής πολιτικής βούλησης, οργανώνοντας με αυτόν τον τρόπο την ακινητοποίηση αυτής της εμπειρίας. Ενώ στην περίπτωση πολλών βιομηχανικών προϊόντων όπως τα ποδήλατα ή τα τραπέζια τα χαρακτηριστικά της αξίας χρήσης τους είναι σχεδόν για όλους ίδια, ο καθορισμός των χαρακτηριστικών της αξίας χρήσης της δημόσιας σφαίρας είναι θεμελιωδώς εξαρτημένος από τα ταξικά συμφέροντα, από τη συγκεκριμένη σχέση των ιδιαίτερων συμφερόντων, που είναι συνδεδεμένα με μια συγκεκριμένη δημόσια σφαίρα, και με ολόκληρη την κοινωνία.

10 Ferruccio Rossi-Landi, *Kapital und Privateigentum in der Sprache*, Ästhetik und Kommunikation, τ. 7, 1972, σ. 44.

*κότητα ανήκουν στη δημόσια σφαίρα. Μπορεί κανείς να δρα ατομικά μέσα στην αγορά, π.χ. να κάνει μια αγορά, ακριβώς γιατί αυτό είναι κοινωνικά δεδομένο».*¹¹

Η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα καθορίζει επίσης και τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνται η γλώσσα, οι τρόποι κοινωνικής επικοινωνίας και το ίδιο το πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας. Ακριβώς για τον λόγο ότι οι σημαντικές αποφάσεις σχετικά με τον ορίζοντα και την οργάνωση της εμπειρίας έχουν ληφθεί εκ των προτέρων, είναι δυνατή η επιβολή κοινωνικού ελέγχου με έναν καθαρά τεχνικό τρόπο.¹² Επιπρόσθετα, η συνείδηση της αστικής κοινωνίας για την ίδια της την εμπειρία και την οργάνωση αυτής της εμπειρίας είναι σχεδόν πάντοτε **σε αντιστοίχιση με την πραγματική λειτουργία της παγκόσμιας εμπορευματικής παραγωγής**. Η αφαίρεση της αξίας (και πάνω από όλα η διαίρεση ανάμεσα σε συγκεκριμένη και αφηρημένη εργασία) που

11 Ο.π.

12 Η πραγματική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εμπειρία, την οργάνωση της και τον ορίζοντα της δημόσιας σφαίρας είναι διαλεκτική, πραγματοποιείται μέσα στις αστικές σχέσεις παραγωγής και δεν έχει μόνο μια τεχνική λειτουργία. Αυτό δεν είναι άμεσα προφανές μέσα στο πλαίσιο της καθημερινής συνείδησης, διότι η ιστορική παραγωγή της εμπειρίας, της οργάνωσης και της δημόσιας σφαίρας εξαφανίζεται μέσα στο προϊόν της, τη δημόσια σφαίρα που καθορίζει το παρόν. Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι ο μηχανισμός διανομής αυτής της δημόσιας σφαίρας, από τον οποίο με τη σειρά της απορρέει η εμπειρία. Ωστόσο, αυτή η δημόσια σφαίρα διανομής καθορίζεται όπως και πριν από τη *δομή της παραγωγής*, η οποία είναι ο καθοριστικός παράγοντας. Δεν βασίζεται μόνο στην παλαιότερη παραγωγή, αλλά αντίθετα αναπαράγεται διαρκώς εκ νέου από την καθημερινή εμπειρία των ανθρώπων που υπάγονται σε αυτή. Αν καταλάβει κανείς τις ουσιαστικές σχέσεις, τότε φτάνει στο συμπέρασμα ότι η παραγωγή είναι αυτό που υπερκαθορίζει τη δημόσια σφαίρα. Ωστόσο, δεν εμφανίζεται απλώς ως διαχωρισμένη από αυτές τις σχέσεις παραγωγής, αλλά επίσης και ως κάτι το εξωτερικό σε σχέση με αυτήν την παραγωγή, ως μια ανεξάρτητη σφαίρα. Στην πραγματικότητα, όμως, οι υλικές σχέσεις είναι τέτοιες που η παραγωγή της δημόσιας σφαίρας προηγείται της παραγωγής των εμπορευμάτων, όπως ακριβώς η παραγωγή των σφαιρών κυκλοφορίας και διανομής μέσα στο πλαίσιο της εμπορευματικής παραγωγής αποτελεί προϋπόθεση της παραγωγής, αλλά η *παραγωγή αυτού του διαχωρισμού* δεν είναι πια ορατή μέσα σε αυτόν.

αποτελεί τη βάση της εμπορευματικής παραγωγής και έχει ολόκληρο τον κόσμο υπό τον έλεγχό της, αποτελεί το μοντέλο και μπορεί να αναγνωριστεί στις γενικές δραστηριότητες του κράτους και της δημόσιας σφαίρας, στο δίκαιο. Παρότι η αναρχία της εμπορευματικής παραγωγής υπαγορεύεται από το ιδιωτικό συμφέρον, με άλλα λόγια από το αντίθετο της συλλογικής βούλησης της κοινωνίας, δημιουργεί πρότυπα γενικής ισχύος. **Αυτά τα πρότυπα εκλαμβάνονται εσφαλμένα και ερμηνεύονται ως προϊόντα της συλλογικής βούλησης, λες και οι πραγματικές σχέσεις που αναγνωρίζονται μόνο αναδρομικά να βασίζονται σε αυτή τη συλλογική βούληση.**

Οι δομές αυτής της αστικής παράδοσης καθορίζουν επίσης τον τρόπο ζωής και τις παραγωγικές πρακτικές στη σημερινή εποχή, κατά την οποία οι τάξεις και τα άτομα δεν είναι πια πολίτες υπό την έννοια της εν λόγω παράδοσης. Τα σημερινά μεσαία στρώματα, εκείνα τα κομμάτια της εργατικής τάξης που είναι επηρεασμένα από τον αστικό τρόπο ζωής, όπως οι φοιτητές και το στρώμα της τεχνικής διανοητικής εργασίας, τα οποία διαδέχονται το στρώμα των μικροϊδιοκτητών και των μορφωμένων αστών του 19^{ου} αιώνα, επαναφέρουν μεμονωμένα στοιχεία των προτύπων εμπειρίας και οργάνωσης αυτού του στρώματος στις συνθήκες του ύστερου καπιταλισμού. Μια καθαρά τεχνική εφαρμογή αυτών των προτύπων στο πλαίσιο της κυριαρχίας πάνω στη φύση και στο πλαίσιο της κοινωνικής λειτουργίας δεν είναι πιο εύκολη από ό,τι ήταν στην εποχή της αστικής τάξης. Ενδεχομένως, η δυνατότητα μιας καθαρά τεχνικής λειτουργίας να εξαρτάται από την ύπαρξη διαδικασιών μάθησης υψηλού επιπέδου, από την κοινωνικοποίηση που απαιτούν αυτές οι διαδικασίες μάθησης και από τις προειλημμένες αποφάσεις που έχουν ληφθεί μέσα σε ένα κοινωνικό και δημόσιο πλαίσιο αλλά βιώνονται υποκειμενικά ως δεύτερη φύση. **Ο πραγματικός διαλεκτικός χαρακτήρας όλων αυτών των προϋποθέσεων γίνεται καθαρός μόνο αν κανείς εξετάσει εκ νέου αυτήν την προϊστορία.**

Στην κλασική θεωρία της αστικής τάξης, αυτή η πολυπλοκότητα αντανακλάται στην αντίθεση ανάμεσα στην έννοια της εμπειρίας που προέρχεται από την παράδοση του Χιουμ¹³ και την κριτική

13 Η έννοια της εμπειρίας στον εμπειρισμό, στη δεκτικότητα, στην αναγνώριση του δεδομένου, στον «απλώς εποπτικό υλισμό» επιχειρεί να απαλ-

αυτής της έννοιας στη Χεγκελιανή φιλοσοφία. «Αυτή η **διαλεκτική κίνηση**, την οποία η συνείδηση ακολουθεί στην περίπτωση του ίδιου του εαυτού της και η οποία επηρεάζει τόσο τη γνώση της όσο και το αντικείμενό της, **καθότι το νέο αληθινό αντικείμενο εκπορεύεται απ' αυτή, είναι για την ακρίβεια εκείνο που ονομάζουμε εμπειρία**». ¹⁴ Αυτή η διαλεκτική έννοια της εμπειρίας περιγράφει την πραγματική λειτουργία τόσο της αστικής κοινωνίας όσο και οποιασδήποτε άλλης κοινωνίας και της εμπειρίας της, ανεξάρτητα από το αν τα εμπειρικά υποκείμενα αυτής της κοινωνίας έχουν επίγνωση αυτής της

λαχθεί από το υποκείμενο ως ένα διαστρεβλωτικό μεσολαβητικό στοιχείο. Έτσι αυτή η έννοια της εμπειρίας φαίνεται να ικανοποιεί το αίτημα μιας αυξημένης αντικειμενικότητας της γνώσης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η έννοια της εμπειρίας στην αστική φιλοσοφία διαφοροποιείται από αυτό· αυτό το δεύτερο επίπεδο συνδέεται με την έννοια της παραγωγής της εμπειρίας. Για τον Καντ, το μόνο αντικείμενο της εμπειρίας είναι το προϊόν του υποκειμένου. Το ίδιο το υποκείμενο παράγει τους κανόνες και τους νόμους της δομής του κόσμου των φαινομένων [αισθητός κόσμος]. Μπορεί να έχει μόνο την εμπειρία αυτού που το ίδιο έχει ήδη παραγάγει. Γιατί μόνο με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατό να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο της εμπειρίας που να είναι διακριτό από την απλή φαντασία. Αυτό το πλαίσιο της εμπειρίας είναι η λειτουργία του υποκειμένου, το οποίο μπορεί, ωστόσο, να λειτουργήσει μόνο όταν έχει το αντίθετό του, ένα φράγμα (Adorno), ένα πράγμα καθ'αυτό (*Ding an sich*), ενάντια στο οποίο θα πρέπει να εργαστεί και το οποίο δεν μπορεί να διαλυθεί μέσα στον λειτουργικό μηχανισμό της εμπειρίας που παράγεται από το υποκείμενο. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η παραγωγή της εμπειρίας από το υποκείμενο δεν μπορεί ποτέ να ιδιοποιηθεί πλήρως το υλικό της. Οτιδήποτε ανήκει στις πραγματικές εμπειρίες, το οποίο μπορεί επίσης να επικυρωθεί και να επαναληφθεί από άλλα έλλογα υποκείμενα, αποτελεί έκφραση μιας διαδικασίας παραγωγής που δεν βασίζεται στα απομονωμένα άτομα, αλλά αντίθετα χαρακτηρίζει τη δραστηριότητα ενός συλλογικού κοινωνικού ολικού υποκειμένου (*Gesamtsubjekt*) εντός του οποίου περικλείονται όλες οι δραστηριότητες αντιπαράθεσης με την εξωτερική και την εσωτερική φύση. Με την αυστηρή έννοια του όρου, η εμπειρία είναι ταυτόχρονα διαδικασία παραγωγής και πρόσληψη των κοινωνικών συμβάσεων που σχετίζονται με τις φαινομενικές μορφές των αντικειμένων ή με τη συμμόρφωσή τους προς τους νόμους του κόσμου των φαινομένων.

14 Γκέοργκ Χέγκελ, *Φαινομενολογία του Πνεύματος, Τόμος Πρώτος (Εισαγωγή)*, Εκδ. Δωδώνη, 1993, σ. 215. Επίσης βλ. το κείμενο *Εμπειρικό Περιεχόμενο* του Theodor W. Adorno που περιλαμβάνεται στο βιβλίο *Τρεις μελέτες για τον Χέγκελ*, Εκδ. Κριτική, 1992.

διαλεκτικής. Σε ό,τι ακολουθεί, η έννοια της οργανωμένης κοινωνικής εμπειρίας βασίζεται στις διατυπώσεις του Χέγκελ, που επιπλέον αποτελούν τη βάση του έργου του Μαρξ. Λέγοντας αυτό δεν αρνούμαστε ότι οι έννοιες της εμπειρίας και της οργανωμένης εμπειρίας (με την έννοια της διαλεκτικής κοινωνικής μεσολάβησης αυτής της εμπειρίας) παίζουν μόνο έναν δευτερεύοντα ρόλο στον ορθόδοξο Μαρξισμό.

Ένας μεμονωμένος εργάτης –ανεξάρτητα από τον κλάδο της εργατικής τάξης στο οποίο ανήκει και τον βαθμό στον οποίο η συγκεκριμένη εργασία του διαφοροποιείται από την εργασία σε άλλους κλάδους– δημιουργεί τις «δικές του εμπειρίες».¹⁵ **Ο ορίζοντας αυτών των εμπειριών είναι η ενότητα του προλεταριακού πλαισίου ζωής.**¹⁶ Αυτό το πλαίσιο περικλείει τόσο τα διαφορετικά επίπεδα στα οποία παράγονται τα χαρακτηριστικά της εργασιακής δύναμης ως προς την ανταλλακτική αξία και την αξία χρήσης της (κοινωνικοποίηση, ψυχική δομή του ατόμου, σχολείο, απόκτηση εργασιακής εμπειρίας, σχόλη, ΜΜΕ) όσο και –αδιαχώριστα από αυτό– τη στρατολόγηση της εργασιακής του δύναμης στη διαδικασία παραγωγής. Μέσα από αυτό το ενοποιημένο πλαίσιο, του οποίου έχει την «εμπειρία» δημόσια και ιδιωτικά, αφομοιώνει «την κοινωνία ως σύνολο», την ολότητα του πλαισίου της μυστικοποίησης.¹⁷ Ο εργάτης θα έπρεπε να είναι φιλόσοφος για να κατανοήσει πώς παράγεται η εμπειρία του, μια εμπειρία που είναι την ίδια στιγμή οργανωμένη εκ των προτέρων και ανοργάνωτη, που ταυτόχρονα διαμορφώνει και απλώς συνοδεύει την εμπειρική του ζωή. Εμποδίζεται από το να κατανοήσει αυτό που συμβαίνει μέσω αυτού του ιδίου, διότι τα μέσα δια των οποίων συγκροτείται η εμπειρία (δηλαδή, η γλώσσα, η ψυχική οργάνωση, οι μορφές κοινωνικής επικοινωνίας και η δημόσια σφαίρα) βρίσκονται όλα εντός του μυστικοποιητικού πλαισίου

15 Για τη διαφοροποίηση της βιομηχανικής εργασίας βλ. Horst Kern και Michael Schumann, *Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein*, Μέρος 1^ο, 1970 μαζί με τις βιβλιογραφικές αναφορές που δίνονται εκεί.

16 Reimut Rieche, *Proletarischer Lebenszusammenhang*, χειρόγραφο, 1971 και *Die proletarische Familie*, 1971.

17 Για την έννοια του πλαισίου της μυστικοποίησης, βλ. Adorno, *Τρεις μελέτες για τον Χέγκελ*.

του φετιχισμού του εμπορεύματος. Αλλά ακόμη κι αν κατανοούσε τι συμβαίνει, δεν θα είχε καμία εμπειρία αυτής της παραγωγής, αλλά τουλάχιστον θα μπορούσε να αναλύσει τους λόγους για αυτό. Ακόμη και οι φιλόσοφοι δεν μπορούν να παράγουν κοινωνική εμπειρία σε ατομική βάση. Προτού ο εργάτης κατανοήσει αυτήν την έλλειψη, έρχεται αντιμέτωπος με μια έννοια για την εμπειρία που προέρχεται από τις φυσικές επιστήμες, η οποία, μέσα στα στενά πλαίσια του κλάδου της κοινωνικής πρακτικής που έχει ως αντικείμενο την κυριαρχία πάνω στη φύση, έχει μια πραγματική λειτουργία και μια δύναμη υποβολής. Θα πάρει αυτό το σώμα της επιστημονικής εμπειρίας, που δεν είναι κοινωνικά αλλά τεχνικά προγραμματισμένο, σαν τη μορφή καθαυτή με την οποία παράγεται η εμπειρία. Αυτό θα τον κάνει να «καταλάβει» ότι δεν μπορεί να κάνει τίποτα με την «εμπειρία», ότι δεν μπορεί να αλλάξει τη μοίρα του με τη βοήθειά της. Είναι ένα ζήτημα το οποίο αφορά τους ανώτερους του/της στον χώρο εργασίας και τους ειδικούς.

Τίποτα δεν θα άλλαζε σε αυτήν την κατάσταση ακόμα κι αν ο εργάτης ανέβαινε στην ιεραρχία της εταιρείας ή αν εκλεγόταν στη διοίκηση του συνδικάτου ή σε κάποιο δημόσιο αξίωμα. Αυτή η δημόσια σφαίρα (π.χ. η οπτική γωνία της κεντρικής επιτροπής ενός πολιτικού κόμματος ή της ηγεσίας ενός συνδικάτου) βρίσκεται, χωρίς αμφιβολία, πολύ πέρα από το προλεταριακό πλαίσιο ζωής. Προσφέρει μια νέα, σε μεγάλο βαθμό τεχνική εμπειρία, η οποία σχετίζεται με τη λειτουργία μεμονωμένων κοινωνικών δυνάμεων. Ο εργάτης μπορεί εδώ να αποκτήσει νέες ατομικές εμπειρίες. Ωστόσο, κανένα φράγμα δεν θα γκρεμιστεί: ούτε η λιμπιντική του δομή, ούτε η γλώσσα, ούτε οι κοινωνικά αναγνωρισμένες μορφές επικοινωνίας. Απομακρύνθηκε όλο και περισσότερο από την παραγωγική διαδικασία, ωστόσο, ούτε μόνος του ούτε με τη βοήθεια της οργάνωσης που είναι στη διάθεσή του, δεν είναι ικανός να θέσει επαρκώς σε κίνηση νέες διαδικασίες παραγωγής, που θα είχαν ως αντικείμενο την παραγωγή νέων κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους. Παραπέρα, μετά από ένα διάστημα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι σέρνει μέσα του και μαζί του το προλεταριακό πλαίσιο ζωής, **στο οποίο είναι συνδεδεμένα τόσο οι εμπειρίες του όσο και το μπλοκάρισμα των εμπειριών του.** Έτσι προετοιμάζεται να έλθει αντιμέτωπος με ένα γεγονός που είναι καθολικό στην εμπειρία του εργατικού κινήματος: μόλις ο

εργάτης συμμετάσχει στην αστική δημόσια σφαίρα, όταν εκλεγεί ή όταν αναλάβει τη συγκρότηση συνδικαλιστικών πρωτοβουλιών έρχεται μπροστά σε ένα δίλημμα. Μπορεί να κάνει μόνο «ιδιωτική» χρήση μιας δημόσιας σφαίρας που έχει εκφυλιστεί σε μια σφαίρα μεσολάβησης και τίποτα παραπάνω. Η δημόσια σφαίρα λειτουργεί σύμφωνα με αυτήν την αρχή της ιδιωτικής χρήσης και όχι σύμφωνα με τις αρχές δια των οποίων οργανώνονται οι εμπειρίες και τα ταξικά συμφέροντα των εργατών. Τα εργατικά συμφέροντα εμφανίζονται μέσα στην αστική δημόσια σφαίρα σαν τίποτα παραπάνω από ένα γιγάντιο, αθροιστικό «ιδιωτικό συμφέρον» και όχι ως ένας συλλογικός τρόπος παραγωγής ποιοτικά νέων μορφών της δημόσιας σφαίρας και της δημόσιας συνείδησης. Στον βαθμό που τα συμφέροντα της εργατικής τάξης δεν διατυπώνονται και δεν εκπροσωπούνται ως γνώσια και αυτόνομα συμφέροντα απέναντι στην αστική δημόσια σφαίρα, η προδοσία από τους μεμονωμένους εκπροσώπους του εργατικού κινήματος παύει να είναι ένα ατομικό ζήτημα. Δεν πρόκειται για το ζήτημα της δύναμης του χαρακτήρα ενός ατόμου. **Θέλοντας να χρησιμοποιήσουν τους μηχανισμούς της δημόσιας σφαίρας για τον αγώνα, οι συνδικαλιστικοί εκπρόσωποι γίνονται, αντικειμενικά, προδότες του αγώνα που εκπροσωπούν.**

Θα οδηγείτο κανείς σε διαφορετικό αποτέλεσμα μόνο αν κατέφευγε στη μυθοπλασία: αν ο συλλογικός εργάτης υπήρχε ως ένα πραγματικό, σκεπτόμενο υποκείμενο, η κατάσταση θα ήταν διαφορετική.¹⁸ Είναι αλήθεια ότι αρχικά η κατάσταση θα παρέμενε ίδια: το

18 Η κατηγορία του συλλογικού εργάτη κατέχει κεντρική θέση στο ζήτημα της οργάνωσης της εργατικής τάξης. Ενώ ο συλλογικός καπιταλιστής έχει πραγματικά οργανωθεί με τη μορφή μιας αντικειμενικής σχέσης, με τη μορφή του «τεράστιου σωρού εμπορευμάτων», το προλεταριάτο ως υποκειμενική σχέση παραμένει ανοργάνωτο και συνενώνεται μόνο μέσω της καπιταλιστικής εργασιακής και εκμεταλλευτικής διαδικασίας σύμφωνα με αρχές που είναι ξένες σε αυτό. Η κατηγορία του συλλογικού εργάτη δεν είναι ωστόσο μια ουτοπική κατηγορία. Ακόμα και η καπιταλιστική αρχή οργάνωσης, η ανταλλαγή, αρχικά ξεκινά μόνο από την εξής *αρχή οργάνωσης*: την ακράδαντη πίστη των καπιταλιστών στην καθολική ανταλλαξιμότητα των εμπορευμάτων τους, παρόλο που, λ.χ. από τον 15° μέχρι και τον 19° αιώνα, συγκρούονταν στην πράξη με μια κοινωνία στην οποία οι προκαπιταλιστικές, μη ανταλλακτικές σχέσεις ιδιοκτησίας και κοινωνικής θέσης καθόριζαν την εικόνα που είχε η κοινωνία για τον εαυτό της. Αντίστοιχα, είναι δυνατό

προλεταριακό πλαίσιο ζωής, τα εργαλεία και τα μέσα της διαδικασίας του κοινωνικού μετασχηματισμού, η ίδια η εμπειρία, όλα αυτά θα αποτελούσαν ένα πλαίσιο αλλοτρίωσης του συλλογικού εργάτη, το οποίο δεν θα μπορούσε να αντιμετωπίσει χωρίς να διαχωριστεί από την ίδια του την πραγματική ζωή. Ακόμη και αυτό το υποθετικό υποκείμενο, ο συλλογικός εργάτης, θα ήταν εκτεθειμένος στη δύναμη υποβολής της επιστημονικής μεθόδου και της συγκεκριμένης έννοιας της για την εμπειρία. Αυτή η μορφή εμπειρίας θα κολάκευε αυτό το μακρο-υποκείμενο καθώς αυτή ενδύεται ψευδώς με μια αμεσότητα, με μια **εμπειρία του υποκειμένου** για το αντικείμενο. Αυτά τα φαινομενικά πλεονεκτήματα, μαζί με την «αντικειμενική διάσταση εντός του συλλογικού εργάτη ως υποκειμένου» θα οδηγούσαν το υποκείμενο σε αυτή τη μη-διαλεκτική κατανόηση της εμπειρίας. Αυτό, όμως, ισχύει μόνο για την αρχική φάση. Κάθε μέθοδος, ακόμη και μια ηθελημένα μη διαλεκτική μέθοδος, η οποία οργανώνει περαιτέρω τις εμπειρίες του κοινωνικού παραγωγού-υποκειμένου, θα διευρύνει την έννοια της εμπειρίας ως παραγωγής, ως **εμπειρίας της παραγωγής της εμπειρίας** – μέσω της ενσωμάτωσης στο υποκείμενο της ολότητας της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτή η κοινωνική εμπειρία που βρίσκεται στη διαδικασία οργάνωσής της, βλέπει τα όρια της εμπορευματικής παραγωγής και κάνει το ίδιο το πλαίσιο των σχέσεων της ζωής αντικείμενο της παραγωγής. Αυτή η παραγωγή τείνει προς έναν τρόπο δημόσιας έκφρασης που δεν αναπτύσσει τη διαλεκτική σχέση υποκειμένου-αντικειμένου πάνω στην αδύναμη αντίθεση του σκεπτόμενου ατόμου με την κοινωνική ολότητα αλλά πάνω στον υποκειμενικό χαρακτήρα της οργανωμένης κοινωνικής εμπειρίας. Είναι φανερό ότι η οργάνωση δεν γίνεται πια κατανοητή

να προκύψει η αρχή οργάνωσης του συνεταιριστικού δικτύου των άμεσων παραγωγών από τις αρχικά αλλοτριωμένες διαδικασίες κοινωνικοποίησης της εργασίας και ανάπτυξης της συνεργασίας. Με άλλα λόγια, η καθαρά αντικειμενική θέση των εργατών στην παραγωγή προετοιμάζει τον συλλογικό εργάτη ως το πραγματικό ιστορικό υποκείμενο που θα αναλάβει την οργάνωση της κοινωνίας. Το γεγονός ότι η διαπραγμάτευση του ζητήματος της οργάνωσης από την αριστερά γίνεται στη βάση της κομματικής λογικής και όχι με τους πραγματικούς όρους όπως αυτοί τέθηκαν προηγουμένως, δεν αλλάζει τίποτα. Ο συλλογικός εργάτης δεν θα ήταν τίποτε άλλο από το καθολικό και παγκόσμιο σύστημα των συμβουλίων (*Rätesystem*) στους χώρους παραγωγής και στις διαδικασίες της καθημερινής ζωής.

εδώ με μια τεχνική έννοια αλλά διαλεκτικά, ως παραγωγή της μορφής του περιεχομένου των ίδιων των εμπειριών.¹⁹

19 Η έννοια της παραγωγής δεν χρησιμοποιείται εδώ ως μια απλή αναλογία με την παραγωγή των υλικών αγαθών. Αντίθετα, έχει το νόημα της ολοκληρωμένης έννοιας της κοινωνικής παραγωγής ως προς την οποία η υλική παραγωγή των αγαθών αποτελεί έναν ειδικότερο σχηματισμό. Όταν ο Μαρξ μιλά για τον «κομμουνισμό ως παραγωγή των ίδιων των μορφών της κοινωνικής επικοινωνίας» αναφέρεται σε αυτή τη γενικότερη έννοια της κοινωνικής παραγωγής. Παραγωγή είναι η κοινωνικά αναγκαία δραστηριότητα. Η αναγκαιότητά της εκφράζεται υλικά στο γεγονός, μεταξύ άλλων, ότι η μορφή της παραγωγής είναι προσανατολισμένη προς το πιο αναπτυγμένο επίπεδο κοινωνικοποίησης. Ανήκοντας στις προϋποθέσεις της αστικής κοινωνίας, η εμπορευματική παραγωγή βρίσκεται τόσο μπροστά στο προσκήνιο που κρύβει αυτή τη γενική έννοια της παραγωγής η οποία συμπεριλαμβάνει επίσης την παραγωγή των τρόπων ζωής. Αντίστοιχα, ο Μαρξ χρησιμοποιεί την έννοια της παραγωγής στενότερα ως εμπορευματικής παραγωγής στο πλαίσιο των αναλύσεων της πολιτικής οικονομίας αυτής της κοινωνίας της εμπορευματικής παραγωγής. Η διαφορά ανάμεσα στην παραγωγική και τη μη παραγωγική εργασία προκύπτει εδώ από το στενό πλαίσιο της εμπορευματικής παραγωγής. Από την άλλη μεριά, στις κοινωνίες που βρίσκονται σε διαδικασία μετασχηματισμού –στις οποίες, επομένως, δίπλα στις κυρίαρχες εμπορευματικές σχέσεις, η μαζική αμφισβήτηση και η έλλειψη νομιμοποίησης διαρρηγνύουν επανειλημμένα την αυστηρότητα του πλαισίου της εμπορευματικής παραγωγής– προκύπτουν μεικτές μορφές που δεν μπορούν να ερμηνευτούν μόνο με τη στενή αναλυτική έννοια της παραγωγής ως εμπορευματικής παραγωγής αλλά συνδέονται επιπλέον με έναν νέο τρόπο παραγωγής που τις επικαλύπτει. Γίνεται εδώ φανερό ότι μια έννοια παραγωγής βρισκόταν ανέκαθεν στη βάση της κοινωνικής παραγωγής (αλλά κρυβόταν από την απόλυτη κυριαρχία της εμπορευματικής παραγωγής), μια έννοια που είχε ως αντικείμενό της την παραγωγή των παραγόντων της κοινωνικοποίησης, της γλώσσας, της κατασκευής της δομής των λιμπιντικών ενορμήσεων, της παραγωγής της εμπειρίας, των κοινοτήτων και των δημόσιων σφαιρών – με άλλα λόγια, την παραγωγή των πλαισίων ζωής. Αυτή η έννοια της παραγωγής είναι προσανατολισμένη στην παραγωγή του κοινωνικού πλούτου και την ιδιοποίηση αυτής της παραγωγής από τους ίδιους τους παραγωγούς. Η εναλλακτική στην κοινωνία της εμπορευματικής παραγωγής μπορεί να συλληφθεί μέσα από αυτήν την έννοια.

Η επεξεργασία της κοινωνικής εμπειρίας από τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής [σ. 35–44]

Οι βιομηχανοποιημένες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής που ενσωματώνουν όλο και περισσότερο τις ιδιωτικές σφαίρες, ιδιαίτερα την παραγωγική διαδικασία και τα πλαίσια ζωής, έχουν υπερβεί σήμερα την παραδοσιακή δημόσια σφαίρα, της οποίας η κύρια αδυναμία έγκειται στον μηχανισμό διαχωρισμού του δημόσιου από το ιδιωτικό που τη χαρακτηρίζει.²⁰ Αυτές οι νέες μορφές *φαινόνται*

20 Σχετικά με την έννοια των βιομηχανοποιημένων δημόσιων σφαιρών της παραγωγής (θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ο ενικός αριθμός μόνο στον βαθμό που θα παρέμενε σαφές ότι αυτή η συνολική «δημόσια σφαίρα» είναι ένας σωρός πολυάριθμων μεμονωμένων δημόσιων σφαιρών που είναι τόσο πολύμορφες και διαφορετικές η μία από την άλλη όσο και οι διάφοροι κλάδοι της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής):

1. *Η παρουσία στις αισθήσεις είναι ο πυρήνας της δημόσιας σφαίρας της παραγωγής, δηλαδή της δημόσιας σφαίρας που εκπορεύεται από την αντικειμενική διαδικασία παραγωγής – όπως αυτή υπάρχει στην κοινωνία. Εδώ συμπεριλαμβάνεται η δομή της οργάνωσης της παραγωγής στο σύνολό της καθώς επίσης και η «βιομηχανία ως ανοιχτό βιβλίο της ψυχολογίας του ανθρώπου» [«η αντικειμενική ύπαρξη της βιομηχανίας είναι το ανοιχτό βιβλίο των ουσιαστικών δυνάμεων του ανθρώπου, η ψυχολογία του ανθρώπου παρούσα σε απτή μορφή», Κ. Μαρξ, Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844, Εκδόσεις Γλάρος, 1978], δηλαδή αυτό που έχει εσωτερικευθεί από τους ανθρώπους και ο εξωτερικός κόσμος – η χωροταξία των συγκροτημάτων των τραπεζών και των ασφαλιστικών εταιρειών, των αστικών κέντρων και των βιομηχανικών ζωνών καθώς και οι διαδικασίες εργασίας, εκπαίδευσης και ζωής μέσα και δίπλα στους χώρους εργασίας. Λόγω του γεγονότος ότι η κυρίαρχη αντικειμενικότητα αυτού του πλαισίου παραγωγής γίνεται ιδεολογία του, ο αναδιπλασιασμός της κοινωνίας σε «ουράνια και επίγεια ζωή», ο διαχωρισμός σε μια δημόσια και μια ιδιωτική κοινή ουσία, αρχικά εξαφανίζεται: ο υπόλοιπος κόσμος θεωρείται επουράνιος κόσμος των ιδεών. Μόνο μέσα σε αυτή τη δημόσια / μη-δημόσια ολότητα παράγονται από τις υπάρχουσες αντιφάσεις νέοι αναδιπλασιασμοί και μηχανισμοί αποκλεισμού.*

2. *Η βιομηχανία της συνείδησης καθώς και το πλαίσιο της κατανάλωσης και της διαφήμισης – δηλαδή, η προγραμματισμένη παραγωγή και διανομή στη σφαίρα της δευτερογενούς εκμετάλλευσης, που επικαλύπτουν και συνδέονται με την πρωταρχική δημόσια σφαίρα της παραγωγής.*

3. Οι *δημόσιες σχέσεις* των επιχειρηματικών ομίλων και των κοινωνικών θεσμών (σύλλογοι, κόμματα, κράτος) σχηματίζουν μια μορφή αφαίρεσης των μεμονωμένων δημόσιων σφαιρών της παραγωγής και προσθέτουν στη συνολική δημόσια σφαίρα της παραγωγής ένα επιπρόσθετο στρώμα.

Μέσα σε αυτό το *συνολικό σύμπλεγμα* των βιομηχανικών δημόσιων σφαιρών της παραγωγής, οι παραδοσιακές οργανώσεις των εργαζόμενων και οι νόμοι για τις εργασιακές σχέσεις –ακόμη και συγκεκριμένα κομμάτια των κινήματων διαμαρτυρίας– από τη σκοπιά της χειραφέτησης αποτελούν ένα ενσωματωμένο διακοσμητικό στοιχείο, *ακόμη και αν, από τη σκοπιά της μη-χειραφέτησης αποτελούν πραγματικές και αποτελεσματικές συνιστώσες δυνάμεις*. Τα μέσα και οι τρόποι με τα οποία η δημόσια σφαίρα της παραγωγής υπερκαθορίζει την πολιτική δημόσια σφαίρα με την κλασική έννοια του όρου (περιοδικές εκλογές, επαγγελματική πολιτική) μπορούν να δώσουν σε κάποιον να καταλάβει, αν το σκεφτεί, πόσο αυτονόητο είναι ότι η επαπειλούμενη κατάρρευση μιας μεγάλης οικονομικής μονάδας, όπως του Krupp ή των ανθρακωρυχείων στην κοιλάδα του Ρουρ (που είναι ιδιωτικές επιχειρήσεις), αποτελεί ζήτημα δημόσιου ενδιαφέροντος και επιβάλλει την παρέμβαση του κράτους. Θα ήταν, για παράδειγμα, αδιανόητο να αποφασίσει το ομοσπονδιακό κοινοβούλιο μέσω ψηφοφορίας τη μετεγκατάσταση της βιομηχανικής ζώνης του Ρουρ, ενώ αντίθετα μπορεί κανείς να φανταστεί ότι ολόκληρες βιομηχανικές ζώνες θα κατεδαφιστούν και θα οικοδομηθούν εκ νέου –π.χ. ως αποτέλεσμα των εξελίξεων μέσα στην ΕΟΚ– εξαιτίας πραγματικών αλλαγών στη δημόσια σφαίρα της παραγωγής. Καθώς υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ όλων των στοιχείων αυτής της οργανικής ολότητας, είναι πιθανό σε εξαιρετικές περιπτώσεις να έχουν και οι πολιτικές αποφάσεις κυρίαρχο ρόλο. Συνήθως όμως και σε αυτές τις περιπτώσεις οι πραγματικές δυνάμεις της οικονομικής βάσης παραμένουν κυρίαρχες (π.χ. ως προς την αμφιβολία που παράγεται στις μάζες εντός της δημόσιας σφαίρας της παραγωγής, όπως στην περίπτωση του αποτελέσματος του δημοψηφίσματος στη Νορβηγία ενάντια στην ένταξή της στην ΕΟΚ).

Η πρωτόλεια μορφή της δημόσιας σφαίρας της παραγωγής στον πρώιμο καπιταλισμό ήταν το σύμπλεγμα των εργατικών κατοικιών και των κοινωνικών υπηρεσιών με τα εργοστασιακά συγκροτήματα, όπως π.χ. στην περίπτωση της Krupp. Σήμερα, πέραν της λειτουργίας των μεμονωμένων επιχειρήσεων, η δημόσια σφαίρα της παραγωγής παράγεται με μια πιο ευρεία έννοια που περιλαμβάνει την ολότητα της κοινωνικής παραγωγής. Το κοινωνικό συμβόλαιο, το οποίο η επαναστατική αστική τάξη μπορούσε μόνο να πλαστογραφήσει, παράγεται πραγματικά μέσα στις βιομηχανικές δημόσιες σφαίρες της παραγωγής ως εσωτερίκευση του αντικειμενικού αποτυπώματος της κοινωνικής τάξης. Η συνολικοποίηση της δημόσιας σφαίρας έχει ένα διπλό αποτέλεσμα: τη δημοσιοποίηση της κοινωνικής ολότητας και, επίσης, την αντίρροπή της τάση, τις πιο ακραίες προσπά-

στους ανθρώπους το ίδιο δημόσιες όσο και η παραδοσιακή αστική δημόσια σφαίρα. **Εδώ, και σε ό,τι ακολουθεί, αναφερόμαστε στη δημόσια σφαίρα ως ένα άθροισμα φαινομένων που έχουν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά και προέλευση. Η δημόσια σφαίρα δεν έχει επ' ουδενί μια μοναδική ουσία.** Αποτελεί πάντοτε μια σύνθεση πολυάριθμων στοιχείων που δίνουν την εντύπωση ότι είναι κάτι το ενιαίο αλλά στην πραγματικότητα είναι μόνο εξωτερικά συνδεδεμένα. Έτσι, ενώ η κλασική δημόσια σφαίρα έχει αρχικά τις ρίζες της στο πλαίσιο ζωής της αστικής τάξης, διαχωρίζεται τόσο από αυτό όσο και από τη διαδικασία παραγωγής. Αντιθέτως, οι νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής αποτελούν **άμεση έκφραση της σφαίρας της παραγωγής.**

1. Η κλασική δημόσια σφαίρα των εφημερίδων, των υπουργείων, των κοινοβουλίων, των λεσχών, των κομμάτων, των συλλόγων κ.λπ. βασίζεται σε έναν ημι-συντεχνιακό τρόπο παραγωγής.²¹ Συγκριτικά, η βιομηχανοποιημένη δημόσια σφαίρα των υπολογιστών, των ΜΜΕ, των πολυμέσων, των τμημάτων δημόσιων σχέσεων και των νομικών τμημάτων των επιχειρηματικών συγκροτημάτων και των ομάδων συμφερόντων και, τέλος, η ίδια η πραγματικότητα ως δημόσια σφαίρα που μετασχηματίζεται από την παραγωγή αντιπροσωπεύουν ένα ανώτερο και πιο οργανωμένο στάδιο της παραγωγής.²²
2. Η ιδεολογική παραγωγή των δημοσίων σφαιρών της παραγωγής, που διαποτίζει την κλασική δημόσια σφαίρα και τον

θieves για την αποτροπή αυτής της δημοσιοποίησης προς υπεράσπιση της ατομικής ιδιοκτησίας.

21 Ο Kurt Tucholsky καταφέρει να αποτυπώσει αυτό το βασικό χαρακτηριστικό όταν απαριθμεί τις βασικές προϋποθέσεις για την ίδρυση ενός πολιτικού κόμματος στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης: ένας πρόεδρος, ένα τηλέφωνο και μία γραφομηχανή.

22 Ένα παράδειγμα αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα της δημόσιας σφαίρας είναι το εξής: ένας εισαγγελέας και ένας γραμματέας δικαστηρίου θα έρθουν αντιμέτωποι με τριάντα δικηγόρους και εξήντα ειδικούς δημοσίων σχέσεων μιας χημικής βιομηχανίας αν προσπαθήσουν να αποκαλύψουν κάποιο περιστατικό μόλυνσης του περιβάλλοντος.

κοινωνικό ορίζοντα της εμπειρίας, δεν περιλαμβάνει μόνο τα ιδιαίτερα συμφέροντα του κεφαλαίου, π.χ. τα συμφέροντα των μεγάλων βιομηχανικών ομίλων, αλλά επίσης και τα συμφέροντα των εργατών που συμμετέχουν στη διαδικασία παραγωγής, στο βαθμό που αυτά έχουν ενσωματωθεί μέσα στην καπιταλιστική σχέση. Το γεγονός αυτό ανταποκρίνεται σε μια σύνθετη σχέση ανάμεσα στα συμφέροντα της παραγωγής, στα συμφέροντα της ζωής των ανθρώπων και τις ανάγκες νομιμοποίησης. Από αυτή τη σκοπιά, καθώς η δημόσια σφαίρα της παραγωγής, από τη μια μεριά, είναι έκφραση ενός κυρίαρχου παραγωγικού μηχανισμού και, από την άλλη μεριά, έχει ενσωματώσει συμφέροντα της ζωής των ανθρώπων, είναι υποχρεωμένη να επιλύει τις αντιφάσεις της χωρίς πλέον να λαμβάνει υπόψη μόνο τα αντανakλαστικά του κεφαλαίου. **Αντί για τον μηχανισμό αποκλεισμού που χαρακτηρίζει την κλασική δημόσια σφαίρα, η δημόσια σφαίρα της παραγωγής – η οποία συνδέεται με την κλασική δημόσια σφαίρα – χαρακτηρίζεται από μια ταλάντωση ανάμεσα στον αποκλεισμό και τη μεγαλύτερη ένταξη: οι πραγματικές σχέσεις που δεν μπορούν να νομιμοποιηθούν υποβαθμίζονται σκοπίμως σε μια ύπαρξη εκτός της δημόσιας σφαίρας· οι σχέσεις εξουσίας μέσα στη διαδικασία παραγωγής που δεν μπορούν να νομιμοποιηθούν από μόνες τους περιβάλλονται με ευρύτερα συμφέροντα που έχουν νομιμοποιηθεί και κατ' αυτόν τον τρόπο προβάλλονται μέσα σε ένα πλαίσιο νομιμοποίησης. Η διαφοροποίηση ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό αντικαθίσταται από την αντίφαση ανάμεσα στην πίεση των συμφερόντων της παραγωγής και την ανάγκη νομιμοποίησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο εμπλουτίζονται οι καπιταλιστικές σχέσεις και αποκτούν μια δυνατότητα επέκτασης. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, το φάσμα των δυνατών καπιταλιστικών λύσεων των αντιφάσεων στενεύει. Το αποτέλεσμα είναι η ανάδυση μιας κοινωνίας υπό διαρκή αναδιάρθρωση που κυριαρχείται από την καπιταλιστική σχέση.²³ Σε**

23 Οι δυσκολίες που προκύπτουν από αυτό είναι εν μέρει νέες, εν μέρει συνέχεια των δυσκολιών που συναντούσε η κλασική δημόσια σφαίρα, εκφρασμένων σε ένα υψηλότερο επίπεδο οργάνωσης. Η αξίωση κυριαρχίας

σχέση με την κλασική δημόσια σφαίρα, η δημόσια σφαίρα της παραγωγής φαίνεται να μη διαθέτει κάποιο μηχανισμό αποκλεισμού που να τη διαχωρίζει από τα συμφέροντα πάνω στα οποία βασίζεται και να την εξασθενίζει. **Σε σχέση με τον κοινωνικό ορίζοντα της εμπειρίας, ωστόσο, η κλασική δημόσια σφαίρα και η δημόσια σφαίρα της παραγωγής που αθροίζονται και διαπλέκονται έχουν πανομοιότυπους μηχανισμούς.**

3. Όταν οι απαιτήσεις της δημόσιας σφαίρας συμπίπτουν με τις απαιτήσεις της δημόσιας σφαίρας της παραγωγής, κατά κανόνα η πρώτη υποχωρεί. **Η καθαρή ιδανικότητα της αστικής δημόσιας σφαίρας έρχεται εδώ αντιμέτωπη με τη συμπαγή υλικότητα των νέων δημόσιων σφαιρών της παραγωγής.** Ακόμα και εντός των τελευταίων, οι απαιτήσεις που συνήθως επικρατούν είναι εκείνες που έχουν την πιο άμεση σχέση με το κέρδος ή εκείνες που είναι σε θέση να εκφράσουν μεγαλύτερο μέρος των πλαισίων ζωής. Οι αρμοί που κρατούν ενωμένες τις διάφορες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής χαρακτηρίζονται από ρωγμές και από έναν πλούτο αντιφάσεων. Σε αυτούς περιλαμβάνονται η διεπαφή ανάμεσα στην ιδιωτική βιομηχανία της συνείδησης και τη δημόσια τηλεόραση, ανάμεσα στον τύπο και τα ΜΜΕ, από τη μια μεριά, και τις δημόσιες σχέσεις των επιχειρήσεων, από την άλλη, ανάμεσα στην κρατική δημόσια σφαίρα και τα μονοπώλια γνώμης, ανάμεσα στη δημόσια σφαίρα των συνδικάτων και

κάθε δημόσιας σφαίρας εξαρτάται από την ικανότητά της να νομιμοποιεί τη δικαιική τάξη. Το να γραφτεί, ωστόσο, η πραγματική ιστορία της αστικής κοινωνίας θα απαιτούσε την παραδοχή ότι η ιστορία αυτή είναι μια ιστορία βίας, καθώς αυτή η βία παράγεται συνεχώς εκ νέου μέσα στη διαδικασία παραγωγής. Όταν η δημόσια σφαίρα συσσωρεύσει νομιμοποίηση γίνεται ισχυρότερη. Πρέπει όμως επίσης να διαχωριστεί από τα συμφέροντα της παραγωγής που δεν μπορούν να νομιμοποιηθούν – γίνεται επομένως όλο και πιο ακατάλληλη ως δημόσια σφαίρα της παραγωγής. Αν, από την άλλη μεριά, συμπεριλάβει περισσότερα συμφέροντα εντός του πλαισίου της, γίνεται επίσης ισχυρότερη, γίνεται «δεσμευτική» για τα ισχυρότερα κοινωνικά κομμάτια. Αλλά με αυτόν τον τρόπο καθιστά δημόσια την αντιφατική δομή της διαδικασίας παραγωγής, δηλαδή καθιστά δημόσιο το πραγματικό της είναι και έτσι τείνει να αναιρέσει τα ίδια της τα θεμέλια και να θέσει σε κίνδυνο την ατομική ιδιοκτησία.

τη δημόσια σφαίρα των εργοδοτικών ενώσεων κ.ο.κ. Η επιφανειακή κάλυψη αυτών των ρωγμών είναι το έργο ενός ειδικού τμήματος της δημόσιας σφαίρας. Αυτό είναι αναγκαίο γιατί δεν υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στις δημόσιες σφαίρες της παραγωγής αλλά αντίθετα ένας αγώνας να υπαχθεί η μία στην άλλη.²⁴

4. Είναι λειτουργία αυτής της συναθροισμένης δημόσιας σφαίρας να επιφέρει συναίνεση, τάξη και νομιμοποίηση. Ωστόσο, αυτή η δημόσια σφαίρα υποτάσσεται στην πρωτοκαθεδρία των σχέσεων εξουσίας που καθορίζουν τη σφαίρα της παραγωγής. **Για αυτόν τον λόγο, το έργο της νομιμοποίησης μέσα σε αυτή τη δημόσια σφαίρα μπορεί να επιτελεστεί και να εποπτευθεί μόνο με κατανεμημένο τρόπο, και μπορεί να αλλάξει μόνο επιφανειακά αφού η πραγματική ιστορία του διαδραματίζεται στη σφαίρα της παραγωγής έξω από τη δημόσια σφαίρα.** Όπως και στην κλασική αστική δημόσια σφαίρα, αν και για διαφορετικούς λόγους, η δομή της παραγωγής της δημόσιας σφαίρας και η μη-δημόσια εμπειρία που συνδέεται με αυτή, διαχωρίζεται από την απλή εικόνα της όπως αυτή προβάλλεται στον μηχανισμό της διανομής, στη δημόσια σφαίρα ως τελικό προϊόν, η οποία βιώνεται δημόσια ως εμπειρία.
5. Αυτό δεν αλλάζει κατά κανένα τρόπο από το γεγονός ότι το κράτος, ως επιτομή της κλασικής δημόσιας σφαίρας, επηρεάζει ένα σημαντικό κομμάτι του ιδιωτικού τομέα με τις παρεμβάσεις του. Αντιθέτως, οι ίδιοι κανόνες ισχύουν και για τη συμβολή του κράτους στη δημόσια σφαίρα της παραγωγής.

24 Ο βαθμός που μια δημόσια σφαίρα της παραγωγής, όπως λ.χ. η τηλεόραση, παρέχει μια δημόσια υπηρεσία δεν λέει τίποτα σχετικά με την πραγματική ικανότητά της να επιβληθεί. Από τη μια μεριά, η παροχή μιας δημόσιας υπηρεσίας υψηλού επιπέδου, ένας «ιδανικός» καταστατικός σκοπός, επιφέρει έναν διαχωρισμό από το χαρακτηριστικό συμφέρον του κέρδους το οποίο είναι κυρίαρχο μέσα στην κοινωνία. Αυτός ο διαχωρισμός είναι στοιχείο εξασθένισης. Από την άλλη μεριά, η τηλεόραση ως δημόσια υπηρεσία συνδέει επίσης τα συμφέροντα του κέρδους με τους παρόχους της και ανταποκρίνεται και η ίδια σε έναν συγκεκριμένο τύπο αξιακής αφαίρεσης: φέρνει «κέρδη νομιμοποίησης».

6. Κάθε αλλαγή στη δομή, κάθε κίνηση μέσα στο σύστημα νομιμοποίησης της δημόσιας σφαίρας, δίνει τη δυνατότητα για μια τυπική υπαγωγή κομματιών της κοινωνίας στον έλεγχο άλλων κοινωνικών κομματιών. Το γεγονός ότι αυτός είναι ο τρόπος που λειτουργεί στην πραγματικότητα η δημόσια σφαίρα –η χρήση της από τα ιδιωτικά συμφέροντα, τα οποία έχουν, βέβαια, εμπλουτιστεί απ' τα συμφέροντα αυτών που εμπλέκονται στη σφαίρα της παραγωγής και έχουν κατ' αυτόν τον τρόπο επιβληθεί– δυσκολεύει τη συνεπή εισαγωγή της κριτικής εμπειρίας μέσα στη δημόσια σφαίρα.
7. Αν η λειτουργία της δημόσιας σφαίρας ήταν απόλυτα διαφανής, αν αντιστοιχούσε στο ιδανικό της δημοσιότητας της πρώιμης αστικής τάξης, τότε δεν θα μπορούσε να συνεχίσει να λειτουργεί με αυτή τη μορφή. **Αυτός είναι ο λόγος που όλα τα σημεία ελέγχου αυτής της δημόσιας σφαίρας είναι οργανωμένα ως απόκρυφα βασίλεια.** Η λέξη-κλειδί *εμπιστευτικό* εμποδίζει τη μεταφορά της κοινωνικής εμπειρίας από τη μία περιοχή στην άλλη. Αυτός ο μηχανισμός αποκλεισμού είναι ομολογουμένως λεπτότερος από ό,τι αυτός της κλασικής αστικής τάξης χωρίς να είναι όμως λιγότερο αποτελεσματικός.
8. Το πλέγμα κανόνων της αστικής δημόσιας σφαίρας βρίσκεται υπό την κατοχή των μεγάλων συμφερόντων της παραγωγής σε τέτοιο βαθμό που μετατρέπεται σε οπλοστάσιο, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα ιδιωτικά συμφέροντα.²⁵

25 Μπορεί να μιλήσει κανείς σε αυτό το σημείο για ένα πλέγμα κανόνων υπό την έννοια ότι οι κανόνες έχουν αποσπαστεί από το αρχικό ιστορικό τους πλαίσιο. Με αυτήν την τυπική-κενή περιεχομένου μορφή, αρπάζονται από τα ισχυρότερα καπιταλιστικά συμφέροντα και στρέφονται συχνά ενάντια στις διεκδικήσεις που επικαλούνται το αρχικό ιστορικό περιεχόμενο αυτών των κανόνων. Έτσι, για παράδειγμα, το συνταγματικό δικαίωμα της *ελευθερίας του τύπου*, το οποίο υποτίθεται ότι υπάρχει για να υπερασπίζεται έναν ανεξάρτητο κριτικό τύπο που χαρακτηρίζεται από πολυμορφία των απόψεων ενάντια στο απολυταρχικό κράτος, ερμηνεύεται σήμερα από το συγκρότημα Springer με τέτοιο τρόπο που να προστατεύει τα συμφέροντά του στην παραγωγή, τα οποία εξαφανίζουν την ποικιλομορφία των

9. Η **απόρριψη του προλεταριακού πλαισίου ζωής, όπως αυτό υπάρχει**, επαναλαμβάνεται στη συγχώνευση της κλασικής δημόσιας σφαίρας με τη νέα δημόσια σφαίρα της παραγωγής. Αυτό το πλαίσιο αναγνωρίζεται στον βαθμό που παίζει ρόλο, με μια εξημερωμένη μορφή, στην πραγματοποίηση της καπιταλιστικής αξιοποίησης. Σε αυτή τη διαδικασία, η μορφή έκφρασης του κεφαλαίου τροποποιείται, προσαρμόζεται μεν στις πραγματικές ανάγκες αλλά πρέπει, ταυτόχρονα, να διαμορφώσει όλες τις πραγματικές ανάγκες ώστε να τις εντάξει στο αφηρημένο σύστημά του. Αυτό προσδίδει στην καθημερινή εμπειρία μια εικόνα που προκαλεί σύγχυση, στην οποία το πλαίσιο ζωής ταυτόχρονα ενσωματώνεται στην παραγωγή και τη δημόσια σφαίρα ενώ την ίδια στιγμή αποκλείεται γιατί δεν αναγνωρίζεται στη συγκεκριμένη ολότητά του ως αυτόνομο σύνολο.

απόψεων. Η εκμετάλλευση του πλαισίου των δημόσιων κανόνων, το οποίο έχει αναπτυχθεί ιστορικά, η οποία περιγράφεται εδώ μπορεί να βρεθεί ήδη στην κλασική δημόσια σφαίρα, αλλά παροξύνεται στην εποχή της δημόσιας σφαίρας της παραγωγής. Και στις δύο ιστορικές περιόδους, το σύστημα των δημόσια επικυρωμένων κανόνων εμφανίζεται στα συμφέροντα που αποσκοπούν στο κέρδος ως μια δεύτερη φύση προς εκμετάλλευση. Οι κανόνες γεννούν προϊόντα προς εκμετάλλευση όπως τα δέντρα βγάζουν καρπούς. Όσο πιο αφηρημένο είναι το επίπεδο, τόσο πιο καρποφόρο και τόσο λιγότερο διαφανές είναι. Στο αφηρημένο επίπεδο της *παγκόσμιας οικονομίας*, οι κανόνες του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος βρίσκονται στο προσκήνιο. Το πιο ισχυρό καπιταλιστικό συμφέρον –του Αμερικάνικου κεφαλαίου– απολαμβάνει τα λεγόμενα ειδικά τραβηκτικά δικαιώματα μέσα στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ενώ δεν εφαρμόζεται ο ίδιος κανόνας στις αναπτυσσόμενες χώρες. Παρόμοια, κάθε κανονισμός της *ΕΟΚ* περιέχει υπό την ίδια έννοια κανόνες που διαμορφώνουν τη δομή ολόκληρων κλάδων της παραγωγής με τέτοιο τρόπο που να συμμορφώνεται με τα συμφέροντα των μεγάλων επιχειρήσεων. Σε *εθνικό* επίπεδο, υπάρχουν κανονισμοί ασφάλειας, ελέγχου, λογοκρισίας και ποιότητας που ενώ αρχικά στόχευαν στην προστασία του γενικού συμφέροντος, ερμηνεύονται εκ νέου και εντάσσονται σε μηχανισμούς εξουδετέρωσης του ανταγωνισμού υπέρ των επιχειρηματικών ομίλων. Έτσι, είναι δυνατό λ.χ. να εκδιωχθεί μετά το 1975 η VW από την αγορά των ΗΠΑ με τη βοήθεια κανονισμών ασφάλειας για την παραγωγή των αυτοκινήτων. [...]

10. Ο Μαρξ έλεγε ότι, για το προλεταριάτο του 19^{ου} αιώνα, η αφαίρεση από οτιδήποτε ανθρώπινο, ακόμη και από το **φαίνεσθαι** του ανθρώπινου, επιτεύχθηκε στην πράξη. Οι νέες και οι παλιές δημόσιες σφαίρες της αστικής κοινωνίας δεν μπορούν να κάνουν τίποτε παραπάνω από το να προσφέρουν ανακούφιση. **Προσφέρουν, χωρίς να επιφέρουν καμία πραγματική αλλαγή στην ταξική κατάσταση, το φαίνεσθαι του ανθρώπινου ως ξεχωριστό προϊόν.** Αυτό είναι το θεμέλιο της ένδειας της βιομηχανίας της κουλτούρας, η οποία καταστρέφει την εμπειρία.²⁶ Στη βιομηχανία της συνείδησης και των προγραμμάτων αλλά και στην πρακτική άλλων δημόσιων σφαιρών της παραγωγής, όπου ξεδιπλώνεται η εξουσία και παράγεται η ιδεολογία, η **συνείδηση του εργάτη** γίνεται η πρώτη ύλη και ο τόπος όπου αυτές οι δημόσιες σφαίρες πραγματώνονται. Αυτό δεν αλλάζει τη συνολική κατάσταση των ταξικών αγώνων αλλά τους προσθέτει ένα ακόμα υψηλότερο, πιο αδιαφανές επίπεδο. Έτσι, αλλάζει η κατάσταση στο βαθμό που τμήματα του πλαισίου ζωής των προλετάριων που δεν είχαν άμεσα αξιοποιηθεί μέχρι τώρα από το κεφάλαιο, οργανώνονται και αυτά εκ των προτέρων από την κοινωνία. Το προλεταριακό πλαίσιο ζωής χωρίζεται έτσι σε δύο κομμάτια. Το ένα αφομοιώνεται από τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής και συμμετέχει στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης, το άλλο αποκλείεται σύμφωνα με τις επιταγές των συστημάτων παραγωγής και της δημόσιας σφαίρας της παραγωγής που καθορίζουν την κοινωνία. Το προλεταριακό πλαίσιο ζωής δεν χάνει ως τέτοιο την αξία του ως προς την εμπειρία. Ωστόσο, η εμπειρία που είναι συνδεδεμένη με αυτό καθίσταται «ακατανόητη» για την κοινωνική επικοινωνία: σε τελική ανάλυση γίνεται ιδιωτική. Το αποτέλεσμα είναι ότι εκείνα τα πεδία της ζωής που σχετίζονται με ανθρώπινες δραστηριότητες οι οποίες δεν είναι άμεσα αναγκαίες για τη διαδικασία παραγωγής και την υποδομή της νομιμοποίησης, υποβάλλονται σε μια οργανωμένη υποτίμηση. Την ίδια στιγμή, η εργασία στη δημόσια σφαίρα,

26 Βλ. Jürgen Habermas, «Die Dialektik der Rationalisierung. Vom Pauperismus in Produktion und Konsum», στο *Merkur*, τ. 8 (1954), σ. 701 που ανατυπώθηκε στο βιβλίο *Arbeit, Erkenntnis, Fortschritt*, 1970, σ. 7.

η παραγωγή ιδεολογίας και η «διαχείριση» της καθημερινής ζωής –ειδικά η τελευταία, με τη μορφή πλουραλιστικά εξισορροπημένων προγραμμάτων για τησχόλη και τη διαμόρφωση της συνείδησης– ιδιοποιούνται ως **πρώτη ύλη την επιθυμία των ανθρώπων για μια γεμάτη νόημα ζωή, καθώς και κομμάτια της συνείδησής τους**, προκειμένου να στήσουν βιομηχανικά μια επίφαση προγραμματισμού και νομιμοποίησης. Η πραγματική εμπειρία σχίζεται σε δύο κομμάτια, τα οποία, με ταξικούς όρους, έρχονται αντιμέτωπα.

Η απόκτηση της μεσολαβημένης εμπειρίας μέσα στη διαδικασία μάθησης από την άμεση εμπειρία [σ. 57–60]

Η άμεση εμπειρία των ανθρώπων δεν αποκτιέται ως απλή ιδιοποίηση και συσσώρευση γνώσης. Αν η διαδικασία απόκτησης της εμπειρίας επιτύχει, δεν αντιστοιχεί μόνο σε μια διαδικασία ιδιοποίησης, γιατί τα αντικείμενα ιδιοποιούνται τον άνθρωπο κατά τον ίδιο τρόπο που τα ιδιοποιείται και αυτός.²⁷ Η εν λόγω άμεση εμπειρία έχει μια σύνθετη δομή: διαμορφώνεται από την κυριαρχία του κόσμου των αντικειμένων, ο οποίος, κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ζωής, στέκεται απέναντί της σαν αντικειμενική πραγματικότητα της εργασιακής διαδικασίας, των παραγωγικών σχέσεων και της κοινωνικής ολότητας – με άλλα λόγια, σαν τον κόσμο ολόκληρο. Αυτό το αντικειμενικό πλαίσιο της ζωής καθορίζει την άμεση εμπειρία με τη μορφή της λιμπιντικής οικονομίας, της φαντασιακής παραγωγής σε όλο τον βίο, της ψυχικής δομής της προσωπικότητας και του καλουπώματος από την οικογένεια, την εκπαίδευση και τις διαδικασίες μάθησης του ίδιου του ατόμου: καθορίζει, δηλαδή, την υποκειμενική πλευρά της άμεσης εμπειρίας. **Η εμπειρία που αποκτιέται από τη διαδικασία μάθησης που επεξεργάζεται την άμεση εμπειρία είναι το σημείο σύγκλισης των κινήτρων, της πρακτικής και της διανοητικής**

27 Η μεσολαβημένη εμπειρία εμφανίζεται ως συσσωρευμένη γνώση. Από αυτήν την άποψη σχηματίζει έναν τεράστιο σωρό εμπορευμάτων γιατί το άμεσο τρέχον συμφέρον στη διαδικασία συσσώρευσης της μεταδιδόμενης εμπειρίας δεν μπορεί να αναγνωρισθεί επαρκώς, ακόμα κι αν η πρωταρχική παραγωγή της μεσολαβημένης εμπειρίας ήταν σχεδόν αποκλειστικά παραγωγή αξιών χρήσης. Αυτό είναι το πεδίο της παράδοσης της ορθολογικής σκέψης. Φαίνεται σαν να μπορεί να γίνει κατανοητή η «ολότητα της κοινωνίας» στην πορεία απόκτησης αυτής της μεσολαβημένης εμπειρίας, διότι η μεσολαβημένη εμπειρία απομακρύνεται από την αντίσταση στην αρχή της πραγματικότητας, η οποία υπολανθάνει στην υποκειμενική εμπειρία (*Erleben*). Ωστόσο, είναι φανερό ότι ενώ, από τη μια μεριά, η μεσολαβημένη εμπειρία ασκεί επίδραση σε κάθε πρακτική δραστηριότητα, σε κάθε άμεση αίσθηση και αντίληψη, από την άλλη μεριά, είναι σε θέση να οργανώσει και να ρυθμίσει τα ενδιαφέροντα της εμπειρίας μόνο σε έναν περιορισμένο βαθμό. Ως επί το πλείστον, η μεσολαβημένη εμπειρία είναι χρήσιμη μόνο αν είναι συναφής στα πλαίσια της διαδικασίας μάθησης από την άμεση εμπειρία.

δραστηριότητας. Οι εργάτες μπορούν να αναπτύξουν τις δικές τους μορφές οργάνωσης της εμπειρίας μόνο στο βαθμό που μπορούν να αποκτήσουν την εμπειρία της δικής τους συμπεριφοράς και συνειδήσης.²⁸ Το γεγονός ότι αυτές οι εμπειρίες έχουν διατυπωθεί σε ένα θεωρητικό και επιστημονικό πλαίσιο, λ.χ. από τον Χέγκελ και τον Μαρξ, σημαίνει ότι δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν άμεσα από τους εργάτες. Οι εργάτες μπορούν να αποκτήσουν μια εμπειρία, που έχει διατυπωθεί θεωρητικά, δηλαδή ως μεσολαβημένη εμπειρία, μόνο αν ένα τμήμα της έχει ήδη οργανωθεί από τους ίδιους. Αυτό είναι το νόημα της θέσης του Μαρξ ότι δεν αρκεί να τείνει η σκέψη προς την πραγματικότητα αλλά πρέπει και η πραγματικότητα να τείνει προς τη σκέψη όπως και της θέσης του ότι η απελευθέρωση των εργατών μπορεί μόνο να είναι έργο των ίδιων των εργατών. **Πρέπει οι εργάτες να συλλάβουν, με τις μορφές του δικού τους ιδιαίτερου τρόπου έκφρασης και εμπειρίας, την άκρως διαφοροποιημένη διαδικασία της οργάνωσης της κοινωνικής εμπειρίας, μια γνώση που είναι συσσωρευμένη στις λίγες επιτυχημένες μορφές της κοινωνικής θεωρίας.** Κατά την άποψή μας, αυτό είναι δυνατό μόνο μέσα στο πλαίσιο της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας: με άλλα λόγια, την αυτόνομη, συλλογική οργάνωση της υπάρχουσας εμπειρίας των εργατών.²⁹

28 Το είδος του παραδοσιακού ανθρωπισμού που μεταθέτει τον σχηματισμό της εμπειρίας στο επίπεδο της προσωπικότητας του ατόμου μπλοκάρει την πραγματική κίνηση της εμπειρίας. Σίγουρα, αυτή η κίνηση μπορεί να ανακληθεί στη μνήμη, να μετασχηματιστεί ή να ευνοηστεί μόνο στα μυαλά των ανθρώπων. Αλλά η παραγωγή και οργάνωση της εμπειρίας είναι μια συνεργατική κοινωνική διαδικασία, η οποία μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο αν διαλυθεί ο μύθος της ατομικής γνώσης και συγκρότησης.

29 Αντίθετα, η υπάρχουσα εμπειρία των εργατών δεν μπορεί να ταυτιστεί με αυτό που εμφανίζεται ως *συνειδητή εμπειρία*. Εδώ βρίσκεται η διαφορά ανάμεσα στα ευρήματα των κοινωνιολογικών μελετών, λ.χ. πάνω στην ικανοποίηση των εργατών, και το πραγματικό περιεχόμενο της συνείδησής τους, η οποία δεν καταγράφεται, συνήθως, στις απαντήσεις τους. Για παράδειγμα, ένας εργάτης, που μετακινείται από τμήμα σε τμήμα της επιχείρησης, μια συγκεκριμένη μέρα κατά την οποία θα έπρεπε να εκτελέσει μια εξαιρετικά δύσκολη, αποκλειστικά χειρωνακτική δουλειά υπό συνθήκες μεγάλης ζέστης, δηλώνει ότι είναι «ικανοποιημένος» με την εργασία του. Είναι προφανές ότι είναι αδύνατο να παραδεχτεί στην απάντησή του ότι η

Η αλληλεπίδραση άμεσης και μεσολαβημένης εμπειρίας αντανακλάται στο επίπεδο της οργάνωσης αυτών των εμπειριών, στη σχέση ανάμεσα στην υπάρχουσα δημόσια σφαίρα των εργατών και την περιεκτική κατηγορία της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν αναπτύσσεται βάσει του σημερινού περιεχομένου της υπάρχουσας δημόσιας σφαίρας των εργατών. Πρόκειται για μια διαδικασία που οργανώνει την εμπειρία προς μια κατεύθυνση που τείνει να απελευθερώσει και να ανακατευθύνει (Aufhebung) την εμπειρία που είναι μπλοκαρισμένη στο προλεταριακό πλαίσιο ζωής, συνδέοντάς τη με την ολότητα της κοινωνίας.

Η πραγματικότητα της εργατικής τάξης περιλαμβάνει πολύ ετερογενή στοιχεία: μια σειρά από πρότυπα συμπεριφοράς, προθέσεις, φαντασιακές αντιστροφές της πραγματικότητας, επιθυμίες και ελπίδες, που, όντας διαχωρισμένα και διασκορπισμένα, δεν μπορούν από μόνα τους να σχηματίσουν ένα οργανωμένο πλαίσιο εμπειρίας. **Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δεν παραμένουν διαχωρισμένα αλλά οργανώνονται και δημιουργούν σχέσεις που μπορούν να προσαρμοστούν στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας.**

εργασία τον επιβαρύνει ψυχικά και σωματικά. Πρέπει να αντισταθμίσει στη συνείδησή του την αλλοτρίωση που οφείλεται στη δουλειά του. Μια άλλη μέρα ο ίδιος εργάτης κάνει μια λιγότερο επίμοχθη δουλειά αλλά συγκρούεται με κάποιον από τους επόπτες – τότε εκφράζει την έντονη δυσαρέσκεία του για την εργασία του. Αυτή η δυσαρέσκεια δεν σχετίζεται μόνο με το περιστατικό της μέρας που πέρασε αλλά και με όλες τις προηγούμενες δραστηριότητες που τον δυσारेστούσαν και του έρχονται στο μυαλό. Ο ίδιος εργάτης συμμετέχει ενεργά σε ένα απεργιακό κίνημα και είναι ιδιαίτερα ομιλητικός μέσα στον απεργιακό αγώνα. Σε μια περίοδο εργασιακής ειρήνης νιώθει παραιτημένος και δεν εκφράζει τα συμφέροντά του σε ό,τι απαιτá κ.ο.κ. Όλες αυτές οι διαφορετικές αντιδράσεις, που είτε μπορούν είτε όχι να εκφραστούν με λέξεις, συγκροτούν τη συνείδησή του και επηρεάζουν τη συμπεριφορά του. Ο Günther Hörmann από το Institut für Filmgestaltung στο Ulm έχει δώσει ιδιαίτερη προσοχή σε αυτό το ζήτημα στη μακροχρόνια κινηματογραφική μελέτη του πάνω στους ειδικευμένους εργάτες.

Το μπλοκάρισμα της κοινωνικής εμπειρίας στο προλεταριακό πλαίσιο ζωής [σ. 60–66]

Το προλεταριακό πλαίσιο ζωής είναι πολυδιάστατο, ως συγκεκριμένη μορφή πραγματικότητας. Αυτή η πολλαπλότητα των διαστάσεων επαναλαμβάνεται στο σύνολο των διαφορετικών εμπειριών του χρόνου. Η διαίρεση ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον δεν μπορεί ποτέ να καθοριστεί απολύτως αντικειμενικά. Ως εκ τούτου, η εξέταση της μορφής της πραγματικότητας του προλεταριακού παρελθόντος πρέπει να είναι διαφορετική από την εξέταση του παρελθόντος ενός αστού, διότι μόνο μέσα από μια τέτοια εξέταση μπορούν να συλληφθούν **οι μορφές του παρόντος και του μέλλοντος**, αφού δεν είναι διαφορετικό το προλεταριακό παρελθόν και το μέλλον ως προς τη μορφή της πραγματικότητάς τους. Η μορφή της πραγματικότητας ενός εργάτη –είτε πρόκειται για το παρελθόν, είτε για το παρόν, είτε για το μέλλον– δεν μπορεί ποτέ να οριστεί με καθαρά ατομικιστικούς όρους· τα όποια στοιχεία ατομικισμού υπάρχουν έχουν παραχθεί. Το γεγονός ότι κάθε εργάτης φαίνεται να έχει μια προσωπική ιστορία είναι ακριβώς αυτό που είναι εξωπραγματικό. Η προσωπική ιστορία του εργάτη δεν είναι η πραγματικότητά του αλλά η προσαρμογή της. Είναι επομένως λάθος να φέρνουμε σε αντιπαράθεση τη **μη-πραγματικότητα της προλεταριακής φαντασίας** με την **πραγματικότητα της αστικής τάξης**. Πρόκειται για δύο διαφορετικά επίπεδα που δεν έχουν τίποτα το κοινό όσον αφορά τη συγκεκριμένη εμπειρία στην οποία αναφέρονται (και ειδικά την έννοια της πραγματικότητας που χρησιμοποιείται στο καθένα), πέρα από το γεγονός ότι αποτελούν κομμάτια μιας πραγματικότητας που επειδή μοιάζουν με βομβαρδισμένα τοπία κάνουν δυνατούς δύο εντελώς διαφορετικούς τρόπους οικοδόμησης.

Για τη συντριπτική πλειοψηφία των εργατών, ο χώρος όπου περνούν τον περισσότερο χρόνο που είναι ξύπνιοι χαρακτηρίζεται από μια αυστηρά καθορισμένη και περιορισμένη ελευθερία κινήσεων. Δεν είναι σε θέση να αντιληφθούν τον κατακερματισμένο χώρο του εργοστασίου ως ολότητα. Ενώ άλλες ομάδες όπως οι επόπτες, το διοικητικό προσωπικό, για να μη μιλήσουμε για τα μέλη του Δ.Σ. ή το προσωπικό ασφαλείας, είναι στην κυριολεξία υποχρεωμένοι να αποκτήσουν μια σφαιρική εποπτεία, η παραγωγική δραστηριό-

τητα του εργάτη είναι δεμένη με τα επιμέρους κομμάτια του συνολικού μηχανολογικού εξοπλισμού του εργοστασίου. Πρόκειται για ένα στοιχείο μπλοκαρίσματος, που αποτρέπει το να αποκτήσει ο εργάτης εμπειρία για το σύνολο των εγκαταστάσεων του εργοστασίου. Οι μηχανές που έρχονται αντιμέτωπες με τους εργάτες μόνο τμηματικά, λαμβάνουν τη μορφή μιας μυστικοποιημένης αντικειμενικότητας ακριβώς για τον λόγο ότι δεν γίνονται αντιληπτές στο σύνολό τους. Αυτή η περιορισμένη βάση της εμπειρίας δεν είναι κάτι πολύ διαφορετικό από τη μυστικοποίηση των εμπορευμάτων και του κεφαλαίου, που βιώνονται ως ένας τυφλός μηχανισμός. Το πραγματικό επίπεδο συνεργασίας που απαιτεί η παραγωγή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με αυτό.³⁰

Στο εργοστάσιο τα συμφέροντα της ζωής και τα συμφέροντα του κεφαλαίου έρχονται σε αντιπαράθεση. Έτσι, ξεσπάνε συγκεκριμένες συγκρούσεις τις οποίες δεν μπορεί να διαχειριστεί πλήρως η διοίκηση. Η απόλυτη καταστολή των άτυπων επαφών ανάμεσα στους εργαζόμενους του εργοστασίου θα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της παραγωγικότητας. Αυτό είναι γνωστό από τότε που ξεκίνησαν μελέτες στην επιχείρηση Western Electric Company στο Σικάγο, που συνεχίζονται για πάνω από μια δεκαετία (η μελέτη του Hawthorne). Μεμονωμένες ομάδες εργατών, όπως οι εργάτες στον τομέα της συντήρησης και οι μετακινούμενοι εργάτες, δημιουργούν συνδέσμους ανάμεσα σε απομονωμένες ομάδες εργατών. Σε συγκεκριμένα προηγμένα συστήματα παραγωγής, ειδικά στη χημική βιομηχανία, καθώς και στη δομημένη μορφή συνεργασίας μέσα στο εργοστάσιο, δημιουργούνται αλληλεξαρτήσεις που συνδέουν άμεσα τους μεμονωμένους εργάτες μεταξύ τους. Το σύστημα των bonus που δίνονται για προτεινόμενες βελτιώσεις και εφευρέσεις από καιρό σε καιρό κεντρίζει το ενδιαφέρον σε ολόκληρο το εργοστάσιο. Όλοι αυτοί οι μηχανισμοί, που ενοποιούν και δυνητικά βοηθούν την ανάπτυξη της συνεργασίας παραμένουν, ωστόσο, μη οργανωμένοι. Στη διαχωρισμένη τους κατάσταση, είναι αδύνατο να χρησιμοποιη-

30 Βλ. σε σχέση με αυτό το άρθρο του Konrad Frielinghaus, «Belegschafts-kooperation. Belegschafts-kooperation und gewerkschaftliche Betriebspolitik», στο περιοδικό *Heidelberger Blätter* 14-16 (Νοέμβριος 1969-Απρίλιος 1970), σ. 112, 160.

θούν αυτοί οι μηχανισμοί σύμφωνα με τα συμφέροντα της χειραφέτησης των εργατών.

Ο Μαρξ περιέγραψε τον Νόμο για το Δεκάωρο ως νίκη μιας αρχής, ως νίκη της πολιτικής οικονομίας της εργασίας επί της πολιτικής οικονομίας του κεφαλαίου. Το πρακτικό αποτέλεσμα του νόμου ήταν η αύξηση του χρόνου που έμενε στον εργάτη όταν έβγαινε από το εργοστάσιο. Ο ελεύθερος χρόνος ήταν αναγκαίος όχι μόνο για την αναζωογόνηση της εργασιακής δύναμης αλλά και για τις συναντήσεις και τις άλλες πολιτικές δραστηριότητες των εργατών. Ωστόσο, αυτός ο ελεύθερος χρόνος δεν δομείται από μια αυτόνομη δημόσια σφαίρα αλλά από την τρομοκρατική δομή της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας.³¹ Η προλεταριακή οικογένεια, που χαρακτηρίζεται από την ασυμφιλίωτη σύγκρουση ανάμεσα στην ουτοπία της αξίας χρήσης και την αφαίρεση της αξίας, καθορίζεται από ιδιαίτερα αυστηρούς κανόνες συμπεριφοράς και από την αδυναμία ανάπτυξης ποικιλόμορφων συμπεριφορών αναζήτησης. Κάθε εμπειρία χειραφέτησης που αναδύεται σε αυτό το περιβάλλον καταστέλλεται άμεσα.

Η ασφυκτική ατμόσφαιρα μέσα στην παραγωγική διαδικασία και την οικογένεια οδηγεί, μέχρι μια συγκεκριμένη ηλικία, σε απόπειρες απόδρασης. Ωστόσο, αυτές οι απόπειρες συμβαίνουν μέσα στους τοίχους της φυλακής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανακαλύπτει κανείς τα όρια που συναντά οποιαδήποτε απόπειρα απελευθέρωσης ή διαφυγής παραμένει απλώς ατομική ή περιορίζεται σε μεμονωμένες επιμέρους χειρονομίες.

Όλες αυτές οι εμπειρίες συνοψίζονται στην «αρχή της ισότητας κάθετης». Μέσω της ακλόνητης πεποίθησης, που έχει γίνει

31 Για την έννοια του τρομοκρατικού πλαισίου της οικογένειας, βλ. Reimut Reiche, «Was heißt: proletarische Familie?», *χειρόγραφο*, 1971: «Οι ανάγκες ικανοποιούνται μέσα στην οικογένεια· εξίσου όμως εισάγονται ή ξυπνάν ανάγκες στο εσωτερικό της που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν μέσα σε αυτή». «Αυτή είναι η μόνιμη τρομοκρατική λειτουργία της οικογένειας: έχει ως στόχο να καταστήσει ανίκανους τους ανθρώπους να διαμορφώσουν την ιστορία της ζωής τους ώστε να είναι στη διάθεση της μισθωτής εργασίας ... και μετά να αναπαράγει καθημερινά αυτή τη διαθεσιμότητα από την άποψη ότι όλες οι ανάγκες που εκτείνονται πέρα από αυτή ακρωτηριάζονται επανειλημμένα». Ο Reiche σημειώνει ότι «**όλες** οι οικογένειες στην καπιταλιστική κοινωνία ακολουθούν το πρότυπο της αστικής οικογένειας. Ωστόσο, αυτός ο τύπος οικογένειας δεν υπάρχει πια».

«δεύτερη φύση», ότι η εξάρτηση από την εργασία και η στενότητα του πλαισίου της ζωής δεν μπορούν να αλλάξουν ποτέ, το μπλόκο που ορθώνεται απέναντι στην εμπειρία παγιώνεται.

Αν ήταν ωστόσο δυνατή η σύνδεση των ξεχωριστών εμπειριών που αποκτώνται στις διαφορετικές φάσεις της ζωής ενός ανθρώπου, τότε θα πραγματοποιείτο μια επιπρόσθετη παρέμβαση στη δομή της προλεταριακής εμπειρίας, η οποία αφορά σχεδόν όλα τα άτομα που υπάγονται στην αστική κοινωνία: **θα καταστρεφόταν η ταυτότητα της διαχωρισμένης εμπειρίας που αποκτιέται κατά την πορεία της ζωής.** Η εμπειρία αυτή κατακερματίζεται στην εμπειρία του παιδιού, του έφηβου που πηγαίνει στο σχολείο και του ενήλικα που βρίσκεται στη διαδικασία παραγωγής. Κάθε ένας από αυτούς τους κύκλους της εμπειρίας είναι διαχωρισμένος από τους υπόλοιπους. Η εμπειρία του σχολείου αναιρεί και ξεριζώνει μέχρι ένα σημείο τις εμπειρίες που το παιδί αποκτά μέσα στην οικογένεια. Για τους ενήλικες, το σχολείο είναι με τη σειρά του μια τραυματική εμπειρία αλλά η παλινδρόμηση στην παιδική συμπεριφορά είναι από την άλλη μεριά απαγορευμένη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εμπειρία που συσσωρεύεται πραγματικά κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ζωής ενός ανθρώπου δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή ως κάτι το συνεχές.

Όλες αυτές οι στιγμές που αναφέρθηκαν προηγουμένως αποτελούν την αρχική κατάσταση πάνω στην οποία επενεργεί ο αποκλεισμός της προλεταριακής εμπειρίας, η οποία δεν μπορεί να ενσωματωθεί στην αξιοποίηση από τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής. Οι έτσι και αλλιώς κατακερματισμένες προσπάθειες χάνουν την επαφή τους με την πραγματικότητα. Αυτό που επιτρέπεται να αισθανθεί, να εκφράσει και να επικοινωνήσει ένα ρεαλιστικό άτομο καλουπώνεται από τις μορφές επικοινωνίας στο εργοστάσιο, στην καθημερινή ζωή και πάνω από όλα από ό,τι μεταδίδεται στα ΜΜΕ. Αυτό που αποκλείεται από αυτό το εποικοδόμημα της εμπειρίας πρέπει να είναι τρομερά ισχυρό ή να χαρακτηρίζεται από μια παιδιάστικη αυτοπεποίθηση προκειμένου να αντέξει απέναντι στην κοινωνική πίεση που αντιμετωπίζει ο εργάτης στη δημόσια σφαίρα, στην παραγωγή της οποίας έχει ο ίδιος ασυνείδητα και συλλογικά συμμετάσχει.

Όσον αφορά τη συνολική εμπειρία του εργατικού κινήματος, αυτός ο αποκλεισμός έχει και μια επιπρόσθετη ιστορική διάσταση. Η ιστορία των ηττών του εργατικού κινήματος –σε συνδυασμό με την ιδεολογική παραγωγή σχεδόν εκατό χρόνων της πολιτικής της παλινόρθωσης, η οποία έχει μερικώς αφομοιώσει την εμπειρία της εργατικής τάξης, όπως στην περίπτωση του Εθνικοσοσιαλισμού– έχει δημιουργήσει έναν μηχανισμό απώθησης. Για αυτόν τον λόγο, δεν είναι μόνο η αποκάλυπτη τρομοκρατία ενάντια στο εργατικό κίνημα που παρέλυσε την αυτο-κατανόηση του προλεταριάτου.

Ένα ακόμα σημαντικό εμπόδιο, που σε όλη την ιστορία του εργατικού κινήματος εμπόδισε επανειλημμένα το αυθόρμητο ξεπέρασμα των ορίων της εμπειρίας, ιδιαίτερα των οργανωμένων εργατών, προστίθεται σε αυτό το συνολικό σύστημα μπλοκαρίσματος των εμπειριών του προλεταριακού πλαισίου ζωής – ένα σύστημα που πρέπει να καταστραφεί συνολικά. Κάθε ιστορικά οριοθετημένη μορφή της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας είχε στο παρελθόν την τάση να τίθεται ως ιστορική ολότητα του εργατικού κινήματος, εμποδίζοντας με αυτόν τον τρόπο την ανάπτυξη πιο ολοκληρωμένων και περιεκτικών μορφών της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για ορισμένους χαρακτηριστικούς τύπους εργατικών κομμάτων. Στον βαθμό που οι πρώιμες, υποτυπώδεις μορφές οργάνωσης της εργατικής τάξης θεωρούν ως κύρια αποστολή τους το χτίσιμο εξωτερικών μετώπων, την οργάνωση δράσεων αυτοάμυνας, τη δημιουργία της ταυτότητας του εργατικού κινήματος και του κόμματος, έχουν την τάση να βασίζονται στην οργάνωση της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας στην αντιπαράθεση με την καπιταλιστική κοινωνία. Σε αυτήν την περίπτωση το αποτέλεσμα είναι η διαμόρφωση ενός τρόπου σκέψης που χωρίζει την κοινωνία σε στρατόπεδα.³²

32 Η οργάνωση του κόμματος βασίζεται στον μύθο ότι αποτελεί την οριστική μορφή της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, που μεσολαβεί τη σχέση της ολότητας της κοινωνίας με τη συγκεκριμένη προλεταριακή εμπειρία. Αυτός ο μύθος εμποδίζει τη δημιουργία και ανάπτυξη νέων μορφών εμπειρίας, νέων μορφών της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Ορισμένοι μηχανισμοί απόδοσης κατηγοριών του ορθόδοξου Μαρξισμού και η χρήση του Μαρξισμού ως επιστήμης νομιμοποίησης [(σ.τ.μ.) π.χ. στο Ανατολικό Μπλοκ] έχουν το ίδιο αποτέλεσμα.

Η κατηγορία της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας θα έπρεπε να δημιουργηθεί ακόμα κι αν δεν αντιστοιχούσε στη βιωμένη εμπειρία της εργατικής τάξης. Στην πραγματικότητα, όμως, υπάρχουν στοιχεία της συνείδησης των εργατών που κατευθύνονται από μόνα τους προς μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα. Σε αυτόν τον βαθμό, η προλεταριακή δημόσια σφαίρα είναι μια κατηγορία της πραγματικότητας που βρίσκει έκφραση σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης του εργατικού κινήματος. Μπορεί επίσης να ορίσει κανείς την πραγματικότητα αυτής της σφαίρας αρνητικά, από την άποψη των προσπαθειών της άρχουσας τάξης να εξαλείψει τις προσπάθειες συγκρότησης μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας και να ιδιοποιηθεί η ίδια το υλικό πάνω στο οποίο βασίζεται αυτή η σφαίρα – με άλλα λόγια, το προλεταριακό πλαίσιο ζωής. Οι μηχανισμοί που χρησιμοποιούνται σε αυτή τη διαδικασία είναι η απομόνωση, η διαίρεση, η απώθηση, η δημιουργία ταμπού και η αφομοίωση. Οι μέθοδοι κυμαίνονται από τη δίωξη των σοσιαλιστών, το κίνημα της «Δύναμης μέσω της Χαράς» (Kraft durch Freude), τις ναζιστικές συγκεντρώσεις της Nuremberg, την ιδεολογία της ταξικής συνεργασίας μέχρι την πρόσδεση των πραγματικών συμφερόντων στα προϊόντα της βιομηχανίας της διασκέδασης – αντιμετωπίζουμε εδώ ένα ολόκληρο οπλοστάσιο μεθόδων που διατρέχουν μια ιστορική περίοδο εκατόν πενήντα ετών.

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα είναι επομένως ένας δείκτης του βαθμού χειραφέτησης της εργατικής τάξης κάθε χρονική στιγμή. Έχει τόσες πολλές όψεις όσα είναι τα επίπεδα ανάπτυξης του προλεταριακού κινήματος. Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν έχει τους ίδιους μηχανισμούς με την αστική δημόσια σφαίρα και τις δημόσιες σφαίρες της παραγωγής που την επικαλύπτουν. Αντίθετα, οι μορφές έκφρασης που την καθορίζουν είναι χωρίς αμφιβολία διαφορετικές στο τέλος της ανάπτυξής τους από ό,τι είναι στην αρχική κατάσταση του μπλοκαρισμένου πλαισίου ζωής του προλεταριάτου.³³

33 Με αυτήν την έννοια, η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν είναι ταυτόσημη ως κατηγορία με την υπάρχουσα δημόσια σφαίρα των εργατών – αποτελεί μια ενεργή διαδικασία μέσα στη δημόσια σφαίρα των εργατών, η οποία την ίδια στιγμή περιέχει αστικές δομές. Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα και η έννοια της οργανωμένης κοινωνικής εμπειρίας που βρίσκεται στη βάση της αποτελούν εδώ με την ευρεία έννοια ό,τι αναφέρεται μέσα

Η λειτουργία της φαντασίας ως μορφή παραγωγής της αυθεντικής εμπειρίας [σ. 66–75]

Σε όλη τη μέχρι τώρα ιστορία, εκτός από την παραγωγή της υπεραξίας η ζωντανή εργασία είχε τη δική της παραγωγή – μέσα στη φαντασία. Ο χαρακτήρας αυτής της φαντασιακής δραστηριότητας είναι πολυδιάστατος. Αναδύεται ως μια αναγκαία αντιστάθμιση της εμπειρίας της αλλοτριωμένης εργασίας. Το ότι η πραγματική κατάσταση που βιώνει ο προλετάριος είναι αφόρητη οδηγεί στη δημιουργία ενός αμυντικού μηχανισμού που προστατεύει το εγώ από τους κλονισμούς της αλλοτριωμένης πραγματικότητας.³⁴ Καθώς η ζωντανή διαλεκτική εμπειρία δεν θα μπορούσε να ανεχτεί αυτήν την πραγματικότητα, τα καταπιεστικά στοιχεία της πραγματικότητας εισβάλλουν στη φαντασία. Ο εφιαλτικός χαρακτήρας αυτών των στοιχείων εξαφανίζεται μέσα στη λιμπιντική οικονομία της φαντασίας. Ο μετασχηματισμός της εμπειρίας που είναι δεσμευμένη στη φαντασία σε συλλογική πρακτική χειραφέτηση δεν μπορεί να γίνει μόνο μέσω της απλής χρήσης των προϊόντων της φαντασίας. Αντίθετα, η σχέση εξάρτησης ανάμεσα στη φαντασία και την εμπειρία μιας αλλοτριωμένης πραγματικότητας πρέπει να προσδιοριστεί θεωρητικά. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούν οι εμπειρίες που είναι δεσμευμένες σε μια φαντασιακή μορφή να αποκτήσουν ξανά πραγματικότητα. **Η φαντασία στη μη-αρθείσα μορφή της, ως απλό λιμπιντικό αντίβαρο στις αφόρητες, αλλοτριωμένες σχέσεις, είναι και η ίδια απλώς μια έκφραση αυτής της αλλοτρίωσης. Το περιεχόμενό της είναι, επομένως, το αντεστραμμένο περιεχόμενο της συνείδησης.**

στη μαρξιστική παράδοση ως *ταξική συνείδηση* και *ταξική πάλη*. Ωστόσο, οι τελευταίες έννοιες χαρακτηρίζουν τα αποτελέσματα μιας διαδικασίας και όχι τη μεσολάβηση, τις συνθήκες ύπαρξης και το συγκεκριμένο πλαίσιο των επιμέρους στοιχείων τους. Θα ήταν αδύνατο να συναχθούν οι συνθήκες ύπαρξης και το συγκεκριμένο πλαίσιο της μεσολάβησής τους από τα αποτελέσματά τους.

34 Βλ. για παράδειγμα, Άννα Φρόυντ, *Το Εγώ και οι Μηχανισμοί Άμυνας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2007. «Ο αντιδραστικός σχηματισμός προστατεύει το εγώ από την επιστροφή των απωθημένων ενορμήσεων από τον εσωτερικό κόσμο, ενώ η φαντασία αντίθετα προστατεύει το εγώ από τους κλονισμούς του εξωτερικού κόσμου μέσω της άρνησης». [(σ.τ.μ.) δική μας μετάφραση]

Ωστόσο, χάρη στον τρόπο παραγωγής της, η φαντασία συνιστά μια ασυνείδητη έμπρακτη κριτική της αλλοτρίωσης.³⁵

35 Σε αυτό το πλαίσιο το ακόλουθο απόσπασμα από την επιστολή του Μαρξ στον Ρούγκε μπορεί να ερμηνευθεί με έναν πιο κυριολεκτικό τρόπο απ' ό,τι συνηθίζεται:

«Σ' αυτήν την περίπτωση δεν αντιμετωπίζουμε τον κόσμο με έναν δογματικό τρόπο με μια νέα αρχή: Εδώ είναι η αλήθεια, γονατίστε μπροστά της! Αναπτύσσουμε νέες αρχές για τον κόσμο από τις αρχές του ίδιου του κόσμου. Δεν λέμε στον κόσμο: Σταματήστε τους αγώνες σας, είναι ηλίθιοι· θα σας δώσουμε το αληθινό σύνθημα της μάχης. Απλά δείχνουμε στον κόσμο τι πραγματικά είναι αυτό για το οποίο αγωνίζεται, και η συνείδηση είναι κάτι που **πρέπει** να αποκτήσει ακόμα και αν δεν το θέλει.

Η αλλαγή της συνείδησης συνίσταται **μόνο** στο να κάνεις στον κόσμο γνωστή τη συνείδησή του, στο να τον ξυπνάς από το όνειρο για τον εαυτό του, στο να **εξηγείς** σε αυτόν τη σημασία των πράξεών του. Το πλήρες αντικείμενό μας μπορεί μόνο να είναι όπως είναι επίσης στην κριτική του Φόιερμπαχ για τη θρησκεία – να δώσουμε στα θρησκευτικά και φιλοσοφικά ζητήματα τη μορφή που ταιριάζει στον άνθρωπο που έχει συνείδηση του εαυτού του.

Ως εκ τούτου το σύνθημά μας πρέπει να είναι: αλλαγή της συνείδησης όχι διαμέσου των δογμάτων, αλλά αναλύοντας τη μυστική συνείδηση που είναι ακατανόητη για τον εαυτό της, είτε αυτή εκδηλώνει τον εαυτό της με μια θρησκευτική ή πολιτική μορφή. Πρέπει να αποδειχτεί μετά, ότι ο κόσμος έχει για πολύ καιρό ονειρευτεί να κατακτήσει κάτι, για το οποίο έπρεπε απλά να έχει συνείδηση για να το αποκτήσει στην πραγματικότητα. Θα αποδειχτεί ότι δεν είναι ζήτημα του να τραβήξεις μια μεγάλη νοτή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον, αλλά να **συνειδητοποιήσεις** τις σκέψεις του παρελθόντος. Τέλος θα αποδειχτεί ότι η ανθρωπότητα **δεν** ξεκινά μια νέα δουλειά, αλλά συνειδητά κάνει αποτελεσματική την παλιά της δουλειά.» (Γράμμα του Μαρξ στον Ρούγκε, Σεπτέμβριος 1843).

Δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για ένα απόσπασμα που δεν ακολουθεί την υλιστική μέθοδο και που χρησιμοποιεί, για παράδειγμα, την έννοια του *ονείρου* μόνο μεταφορικά. Αντίθετα, πρόκειται για μια κίνηση που υλοποιείται μέσα στην ατομική συνείδηση αλλά δεν έχει ακόμα πάρει τη *μορφή* της συνείδησης. Εμπειρικά, αυτό δεν εκφράζεται μόνο στη ροή των συνειρμών που συνοδεύει την ισόβια εργασιακή διαδικασία αλλά και

Χωρίς αμφιβολία αυτή η λειτουργία της φαντασίας, που υποτίθεται ότι είναι άχρηστη από τη σκοπιά της αξιοποίησης, έχει μέχρι σήμερα καταπιεστεί σε μεγάλη κλίμακα· οι άνθρωποι πρέπει να είναι ρεαλιστές. Αλλά ακριβώς εκεί όπου ασκείται καταπίεση, είναι αδύνατο για την αστική κοινωνία να αφομοιώσει πλήρως το περιεχόμενο της συνείδησης και της φαντασίας ή απλώς να τα υπάγει στην καπιταλιστική αξιοποίηση. Η καταπίεση της φαντασίας είναι η συνθήκη της πιο ελεύθερης ύπαρξής της στη σημερινή κοινωνία. Μπορεί κανείς να εμποδίσει τη δραστηριότητα της φαντασίας, την ύφανση ενός ιστού γύρω από την πραγματικότητα ως κάτι το μη ρεαλιστικό. Τότε, όμως, γίνεται δύσκολο να επηρεαστεί η κατεύθυνση και ο τρόπος παραγωγής της φαντασίας. Η ύπαρξη αυτής της υποσυνείδητης δραστηριότητας –η οποία, λόγω της παραμέλησής της από την αστική δημόσια σφαίρα και τα αστικά συμφέροντα μέχρι τώρα, ήταν ένας σχετικώς αυτόνομος τρόπος παραγωγής της προλεταριακής εμπειρίας– απειλείται σήμερα γιατί είναι ακριβώς η λειτουργία της φαντασίας που αποτελεί την πρώτη ύλη και το μέσο για την επέκταση της βιομηχανίας της συνείδησης.

Η ικανότητα της φαντασίας να οργανώνει τις ατομικές εμπειρίες των ανθρώπων κρύβεται από τις δομές της συνείδησης, τις οθόνες που τραβάνε την προσοχή μας και τα στερεότυπα που διαμορφώνονται από την πολιτισμική βιομηχανία, καθώς επίσης και από τη φαινομενική σταθερότητα της αστικά καθορισμένης καθημερινής εμπειρίας. Ο ποσοτικοποιημένος χρόνος της διαδικασίας παραγωγής, που δεν συνίσταται από τίποτε άλλο εκτός από μονάδες χρόνου που κινούνται σε μια ευθεία γραμμή, οι οποίες είναι συνδεδεμένες λειτουργικά μεταξύ τους, είναι γενικά εχθρικός προς τη φαντασία. Αλλά αυτός ακριβώς ο χρόνος είναι ανίσχυρος απέναντι στο συγκεκριμένο μηχανισμό του χρόνου, το «σημάδι του ημερολογιακού χρόνου» [Zeitmarke] (Φρόντ) της φαντασίας.

Η λειτουργία της φαντασίας τέμνει τον χρόνο της αξιοποίησης. Η συγκεκριμένη κίνηση της φαντασίας, όπως περιγράφεται από τον Φρόντ, συγχωνεύει μέσα σε κάθε στιγμή τις εντυπώσεις του παρόντος, τις επιθυμίες του παρελθόντος και την εκπλήρωση των επι-

στα ιζήματα της ιστορίας αυτής της ροής της συνείδησης που έχουν τη μορφή των πολιτισμικών προϊόντων και των τρόπων ζωής.

θυμιών στο μέλλον.³⁶ Κάτω από την αντίθεση της αρχής της ηδονής και της αρχής της πραγματικότητας, η φαντασία λειτουργεί σε όλους τους ανθρώπους βάσει του ίδιου μηχανισμού, ο οποίος επιχειρεί να συνδυάσει παρόν, παρελθόν και μέλλον. Αυτός ο μηχανισμός δεν είναι ταξικά προσδιορισμένος. Ωστόσο, το υλικό της φαντασίας που μετατρέπεται μέσω αυτών των συνδέσεων και, ιδιαίτερα, ο βαθμός διαστρέβλωσης της φαντασίας κάτω από την πίεση της κοινωνικής αρχής της πραγματικότητας και κάτω από την επιρροή του κατακερματισμού του βιωμένου χρόνου, εξαρτάται απόλυτα από τη θέση του ατόμου μέσα στη διαδικασία παραγωγής. Αυτή η θέση καθορίζει επίσης αν το υλικό της φαντασίας εκφράζεται με μία υπανάπτυκτη ή με μία πλήρως αναπτυγμένη μορφή.

Είναι σημαντικό να αναγνωριστεί ότι η φαντασία σχετίζεται με μια συγκεκριμένη κατάσταση με μια τριπλή έννοια: **τη συγκεκριμένη κατάσταση μέσα στην οποία δημιουργείται μια επιθυμία· τη συγκεκριμένη κατάσταση κατά την οποία προσλήφθηκε η τρέχουσα εντύπωση· και τη συγκεκριμένη κατάσταση της εκπλήρωσης της επιθυμίας στη φαντασία.** Είναι ακριβώς αυτές οι καταστάσεις, όμως, που είναι «φθαρμένες» μέσα στο προλεταριακό πλαίσιο ζωής. Στον πραγματικό χρόνο της ζωής φαίνονται κατακερματισμένες, αναμεμιγμένες με άλλες στιγμές, μετατεθειμένες προς τα πίσω και προς τα μπρος χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η φαντασίωση που συνδέεται με αυτές. Η φαντασία δεν είναι αληθινά χαοτική· αντίθετα,

36 Ο Φρόυντ δίνει ένα παράδειγμα για αυτό. Σίγουρα δεν είναι τυχαίο ότι παίρνει το εν λόγω παράδειγμα από την εργασιακή διαδικασία, ακόμη και αν το δοκίμιο εστιάζει στους συγγραφείς λογοτεχνίας: «*Ας πάρουμε την περίπτωση ενός φτωχού ορφανού αγοριού στο οποίο έχετε δώσει τη διεύθυνση κάποιου εργοδότη όπου θα βρει πιθανόν δουλειά. Πηγαίνοντας προς τα εκεί μπορεί να παραδοθεί σε μια ονειροπόληση που σχετίζεται με την κατάσταση από την οποία προέρχεται. Το περιεχόμενο της φαντασίας του θα είναι ίσως το ακόλουθο. Θα του δοθεί μια δουλειά, θα τύχει της εύνοιας του νέου εργοδότη του, θα γίνει με την προσπάθειά του αναντικατάστατος για την επιχείρηση, θα γίνει δεκτός στην οικογένειά του εργοδότη του, θα παντρευτεί τη γοητευτική νεαρή κόρη της οικογένειας και στη συνέχεια θα γίνει διευθυντής της επιχείρησης, πρώτα ως συνεργάτης του εργοδότη του και μετά ως διάδοχός του*» (Sigmund Freud, «Writers and Day-dreaming», στο *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, τ. 9, 1959, σ. 148).

εκδηλώνεται με αυτόν τον τρόπο σε καταστάσεις που δεν λαμβάνουν υπόψη τους το συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής της. Επιπρόσθετα, αυτός ο τρόπος παραγωγής παραμένει αντιδραστικός: λαμβάνει ένα ερέθισμα από την πραγματικότητα και επομένως αναπαράγει τη διαστρεβλωμένη αντικειμενικότητα αυτής της πραγματικότητας.

Ενώ η κοινή γλώσσα και η εργαλειακή ορθολογικότητα δεν μπορούν να διασχίσουν το όριο ανάμεσα στην αστική και την προλεταριακή δημόσια σφαίρα, η καθομιλούμενη γλώσσα και η λειτουργία της φαντασίας είναι εκτεθειμένες στη σύγκρουση που διαδραματίζεται ανάμεσα σε αυτές τις δύο μορφές δημόσιας σφαίρας (που γίνονται κατανοητές ως έκφραση και κατανόηση της ζωής). Το όριο ανάμεσα στην αστική και την προλεταριακή δημόσια σφαίρα, ανάμεσα στην αστική και την προλεταριακή άρθρωση των συνθηκών της καθημερινής ζωής δεν υπάρχει ως ένα χωρικό, χρονικό, λογικό ή συγκεκριμένο κατώφλι (το οποίο θα μπορούσε λ.χ. να περάσει κανείς μέσω σκληρής μεταφραστικής εργασίας). Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα αποτελεί άρνηση της αστικής δημόσιας σφαίρας, διότι διαλύει –μερικώς καταστρέφει και μερικώς αφομοιώνει– τα στοιχεία της. Για να εξυπηρετήσει τα αντίθετα συμφέροντά της, η αστική δημόσια σφαίρα κάνει το ίδιο σε κάθε μορφή της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας που δεν στηρίζεται από την προλεταριακή ισχύ και έτσι δεν μπορεί να προστατέψει τον εαυτό της από την επίθεσή της. Η συνύπαρξη είναι αδύνατη. Είναι αλήθεια ότι τα κέντρα αποκρυστάλλωσης των προλεταριακών συμφερόντων μπορούν να έρθουν σε αντιπαράθεση με τα αντίστοιχα αστικά στην ίδια ακριβώς κοινωνία. Ωστόσο, όταν έρχονται σε επαφή, η αλληλεπίδρασή τους εμφανίζεται στερούμενη πραγματικότητας. Η δραστηριότητα της φαντασίας που διατρέχει αυτά τα σημεία σύγκρουσης παίρνει έτσι εκείνη τη στρεβλή μορφή, που μέχρι τώρα έχει καταστήσει αδύνατο να διανοηθεί κανείς την επιστήμη, την εκπαίδευση και την αισθητική παραγωγή ως οργανωτικές μορφές της φαντασίας των μαζών ή, αντίστροφα, που μέχρι τώρα έχει καταστήσει αδύνατο να ενσωματωθεί η φαντασία, όπως αυτή εκδηλώνεται στις μάζες, σε μορφές συνείδησης που να είναι κατάλληλες για τη χειραφέτηση της εργατικής τάξης στο επίπεδο της βιομηχανικής παραγωγής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μία από τις πρώτες ύλες της ταξικής συνείδησης, η ικανότητα της φαντα-

σίας ως μεσολάβηση των αισθήσεων και των φαντασιώσεων, παραμένει διαχωρισμένη από την ολότητα των κοινωνικών σχέσεων και τοποθετείται σε ένα χαμηλότερο επίπεδο της παραγωγής – το ατομικό επίπεδο ή το επίπεδο της απλώς τυχαίας συνεργασίας. Τα υψηλότερα επίπεδα της κοινωνικής παραγωγής αποκλείουν αυτήν την πρώτη ύλη. Την ίδια στιγμή, η βιομηχανία –και, ειδικά, η βιομηχανία της συνείδησης– προσπαθεί να αναπτύξει τεχνικές για την επαναφομοίωση της φαντασίας σε εξημερωμένη μορφή.

Στον βαθμό που η φαντασία ακολουθεί τον δικό της τρόπο παραγωγής, έναν τρόπο που δεν δομείται από τη διαδικασία αξιοποίησης, απειλείται από έναν συγκεκριμένο κίνδυνο. Η φαντασία έχει την τάση να απομακρύνεται από την αλλοτριωμένη εργασιακή διαδικασία και να μεταφέρεται σε άχρονες και ανιστορικές μορφές παραγωγής που «δεν υπάρχουν και δεν μπορούν να υπάρξουν». Έτσι, η φαντασία θα εμπόδιζε τους εργάτες από το να αγωνιστούν για τα συμφέροντά τους στην πραγματικότητα. Ωστόσο, ο κίνδυνος αυτός δεν είναι τόσο μεγάλος όσο μπορεί να φαίνεται από την ασφαλή σκοπιά της κριτικής ορθολογιστικής διανοητικής παράδοσης. Καθώς η φαντασία απομακρύνεται περαιτέρω από την πραγματικότητα της διαδικασίας παραγωγής, η ενόρμηση που την κινεί γίνεται λιγότερο ευαίσθητη. Έτσι, όλες οι μορφές φαντασιακής παραγωγής που χαρακτηρίζονται από τάσεις φυγής, μόλις πάρουν μια συγκεκριμένη απόσταση από την πραγματικότητα, τείνουν να επιστρέφουν και να αντιμετωπίζουν τις πραγματικές καταστάσεις. Εδραιώνονται σε ένα επίπεδο οριστικά διαχωρισμένο από τη διαδικασία παραγωγής μόνο αν είναι οργανωμένες και περιορισμένες εκεί βάσει σχεδίου για την καπιταλιστική αξιοποίησή τους.

Ο όρος φαντασία, που στη συνηθισμένη χρήση του αναφέρεται σε μια κατάσταση διαχωρισμού [(σ.τ.μ.) όπως αυτή που περιγράφεται στην προηγούμενη παράγραφο], είναι προϊόν της αστικής τάξης. Αντίστοιχα, ο όρος δεν υποδηλώνει μια βασική, ενοποιημένη παραγωγική δύναμη, που αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη εργασιακή διαδικασία που διέπεται από συγκεκριμένους νόμους κίνησης. **Αντίθετα, αυτή η παραγωγική δύναμη είναι εξαρχής σηματοποιημένη σύμφωνα με ξένες αρχές, τις αρχές της καπιταλιστικής διαδικασίας αξιοποίησης. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ό,τι ακολούθως ονομάζεται φαντασία δημιουργείται μέσω του**

διαχωρισμού και του περιορισμού.³⁷ Αυτό που φαίνεται ιδιαίτερα δύσκολο να ελεγχθεί από τη σκοπιά της αξιοποίησης, το ίζημα των ανεκπλήρωτων επιθυμιών, των ιδεών, των νόμων κίνησης του ίδιου του εγκεφάλου, που είναι ανεπεξέργαστα και αντιστέκονται στην ενσωμάτωση μέσα στο αστικό σχέδιο – προβάλλεται ως φαντασία, ως το περιπλανώμενο, το άεργο κομμάτι των διανοητικών ικανοτήτων. **Στην πραγματικότητα, η φαντασία είναι ένα ιδιαίτερο μέσο παραγωγής που απασχολείται σε μια διαδικασία η οποία είναι αόρατη για την καπιταλιστική αξιοποίηση: τον μετασχηματισμό των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, τον μετασχηματισμό των σχέσεων των ανθρώπων με τη φύση και την επανοικειοποίηση της νεκρής εργασίας μέσα στην ανθρώπινη ιστορία.**³⁸ Η φαντασία δεν είναι

37 Η *φυλάκιση* της φαντασίας πραγματοποιείται σε δύο επίπεδα: στοιχεία της αφομοιώνονται ως συγκολλητικά στοιχεία για την αλλοτριωμένη εργασία και τις αλλοτριωμένες σχέσεις ζωής, δηλαδή την κουλτούρα. Σε τελική ανάλυση, όπως στην περίπτωση της αλυσίδας παραγωγής ή της βαριάς χειρωνακτικής εργασίας, συνίσταται σχεδόν αποκλειστικά στην εσωτερίκευση της δυνατότητας να γίνουν αντιληπτές οι συνέπειες –η πραγματική ή φαντασιακή ερωτική απώλεια, η τιμωρία, η απομόνωση κ.ο.κ– που μπορεί κάποιος να αντιμετωπίσει αν απλώς δραπετεύει από τις καταναγκαστικές σχέσεις. Εδώ η φαντασία μετατρέπεται σε πειθαρχία, «ρεαλισμό», απάθεια. Άλλα στοιχεία της ίδιας ικανότητας της φαντασίας που φαίνονται να κινούνται ελεύθερα, περιφέρονται χωρίς σκοπό μέσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον [(σ.τ.μ.) με την ψυχαναλυτική έννοια που περιγράφηκε προηγουμένως] αλλά λόγω των δικών τους λιμπιντικά προσδιορισμένων νόμων κίνησης, αποφεύγουν την επαφή με την αλλοτριωμένη συγκυρία και με την αστική αρχή της πραγματικότητας. Φυλακίζονται μέσα στα γκέτο των τεχνών, των ονειροπολήσεων και των «λεπτών αισθημάτων».

Μέσα σε αυτή τη διχοτόμηση, τα «ρεαλιστικά» και τα «μη ρεαλιστικά» στοιχεία της φαντασίας συγκροτούν δομές αναγκών και ικανοτήτων που είναι αντιτιθέμενα. Η αντίθεση αυτή δεν μπορεί να αναιρεθεί με την επανασύνδεσή τους σε μια ενοποιημένη παραγωγική δύναμη μέσω της απλής άθροισής τους. Η σύνδεσή τους σε μια αποτελεσματική διανοητική παραγωγική δύναμη προϋποθέτει την εκ νέου πραγματοποίηση ολόκληρης της προϊστορίας αυτής της διχοτομημένης ικανότητας της φαντασίας.

38 Σε αντίθεση με τη χρήση του όρου «φαντασία» στην αστική γλώσσα, ο Φρόυντ επομένως μιλά ορθά για *εργασία* του ονείρου, για *εργασία* του πένθους, για *εργασία* της ικανότητας της φαντασίας κ.ο.κ. Ωστόσο, αυτές είναι μόνο επιμέρους πλευρές της συνολικής παραγωγικής δύναμης της φαντασίας, η οποία θα μπορέσει να αναπτυχθεί ως ολότητα μόνο όταν οι

επομένως μια ιδιαίτερη ουσία –όπως όταν κάποιος λέει: «ο τάδε έχει πολύ φαντασία»– αλλά ο οργανωτής της μεσολάβησης. Είναι η ιδιαίτερη εργασιακή διαδικασία δια της οποίας η λιμπιντική δομή, η συνείδηση και ο εξωτερικός κόσμος συνδέονται μεταξύ τους. Ένα εμπόδιο υψώνεται σε κάθε πρακτική χειραφέτησης όταν αυτή η παραγωγική δύναμη του μυαλού είναι διαιρεμένη σε τέτοιο βαθμό που δεν μπορεί να υπακούσει τους δικούς της νόμους κίνησης. Αυτό σημαίνει ότι χάνεται ένα σημαντικό εργαλείο της αυτο-χειραφέτησης των εργατών, η προϋπόθεση της οποίας είναι η κοινωνική και ιστορική ανάλυση, κατ' αναλογία με την αρχή της επανοικειοποίησης του απωθημένου που ανέπτυξε ο Φρόυντ για την ατομική ιστορία της ζωής των ανθρώπων.³⁹

Αυτό που άντλησε ο Φρόυντ από τα άτομα, που κατά κανόνα δεν έχουν συγκεκριμένη σύνδεση με την εργασιακή διαδικασία, με τη μορφή μιας κατάστασης διαλόγου ανάμεσα στον ασθενή και τον

δικοί της νόμοι κίνησης εισέλθουν μέσα στην αρχή της πραγματικότητας, στην αντίθεση με την οποία εξαντλείται, και σχηματίσουν έτσι μια νέα αρχή της πραγματικότητας.

39 Για τον Φρόυντ πρόκειται για ένα ζήτημα επανοικειοποίησης της ιστορίας της ζωής του ατόμου και των συγκρούσεων μέσα σε αυτή. Το μέσο της ανάλυσης για να επιτευχθεί αυτό είναι η γλώσσα. Για τη χειραφέτηση των κοινωνικών τάξεων, η επανοικειοποίηση της νεκρής εργασίας που είναι συνδεδεμένη με την ανθρώπινη ιστορία, το μέσο της ανάλυσης δεν είναι η προφορική γλώσσα, αλλά η γλώσσα υπό την ευρεία έννοια που περιλαμβάνει όλες τις μιμητικές, πολιτισμικές και κοινωνικές σχέσεις ως μέσα έκφρασης. Η γλωσσική ανάλυση είναι εδώ μόνο μια επιμέρους πλευρά. Το πιο σημαντικό μέσο έκφρασης για την αυτο-ανάλυση των μαζών θα ήταν αντίθετα η εργασία. Ωστόσο, η διχοτόμηση της παραγωγικής δύναμης της φαντασίας έχει ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, να μη γίνεται κατανοητή ως παράγοντας επικοινωνίας ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και την επιθυμία για μια αυτόνομη ταυτότητα στο μέλλον, αλλά αντίθετα ότι μπορεί να λειτουργήσει μόνο στο πραγματικό πλαίσιο της αλλοτριωμένης εργασιακής διαδικασίας. Αν η διαδικασία της κοινωνικής επανάστασης δεν γίνεται κατανοητή ως κρατική παρέμβαση αλλά, αντίθετα, ως μια ιδιαίτερη διαδικασία εργασίας και παραγωγής, γίνεται ξεκάθαρη η πολιτική σημασία που κατέχει η παραγωγική δύναμη πάνω στην οποία βασίζεται η φαντασία. Χωρίς την οργάνωση της φαντασίας, οι παραγωγοί του κοινωνικού πλούτου δεν θα μπορέσουν να πάρουν στα χέρια τους τη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής.

θεραπευτή, είναι ένα κομμάτι της συλλογικής κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής. Η δυνατότητα να εργαστεί κανείς πάνω στις απωθήσεις και τις καθηλώσεις σε συγκεκριμένα στάδια της ανάπτυξης θα υπήρχε μόνο αν η διαδικασία παραγωγής, της οποίας είναι αποτέλεσμα αυτές οι καθηλώσεις, ήταν η ίδια αντικείμενο συλλογικού μετασχηματισμού. Ο διάλογος και οι ενθυμητικές, αντανakλαστικές και ως εκ τούτου καθαρές γλωσσικές δραστηριότητες δεν είναι οι τυπικές μορφές για το ξεπέρασμα των συγκρούσεων του παρελθόντος μέσα από την εκ νέου πραγματοποίησή τους. Η τρέχουσα έννοια της επικοινωνίας, που νοείται ως δημιουργία γραμμικών συνδέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, είναι πολύ περιορισμένη. Αντίθετα, πρέπει κανείς να λάβει υπόψη του την πραγματική διαδικασία της ανθρώπινης επικοινωνίας, που είναι μεσολαβημένη από το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Το συμφέρον των εργατών να μην αποκοπούν από την ίδια τους την ιστορία είναι ενταγμένο μέσα στην εμπειρία της πλήρους έννοιας της ανθρώπινης εργασίας που είναι βασισμένη στην ιστορία. Γι' αυτό δεν μπορούν να συμφιλιωθούν με τον ανιστορικό, ποσοτικοποιημένο χρόνο και το ανιστορικό παρόν και μέλλον της αστικής έννοιας της εργασίας, η οποία προέκυψε μέσα από την εμπορευματική παραγωγή.

Στην ιστορία του εργατικού κινήματος, οι εργάτες έχουν επανειλημμένα προβάλλει αξιώσεις όσον αφορά τη δημόσια σφαίρα, τις οποίες οι εργατικές οργανώσεις δεν έχουν την ικανότητα να ικανοποιήσουν πλήρως. Μπορεί να πει κανείς για αυτές τις ανάγκες ότι είτε θα αναπτυχθούν προς την κατεύθυνση της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας είτε θα γίνουν –ακόμη και ανεξάρτητα από την αστική δημόσια σφαίρα– ένα εργαλείο καταπίεσης της εργατικής τάξης.

Το «υλιστικό ένστικτο» [σ. 84–86]

Οι μάζες βιώνουν εμπειρίες βίας, καταπίεσης, εκμετάλλευσης και αλλοτρίωσης, με την ευρύτερη έννοια του όρου. Διαθέτουν υλικά, αισθητά αποδεικτικά στοιχεία του περιορισμού των δυνατοτήτων της ζωής τους, της ελευθερίας κίνησής τους. Ως εκ τούτου, η αντίσταση σε αυτόν τον περιορισμό έχει μια αισθητή διάσταση: «αυτός ο περιορισμός μας απειλεί ως ανθρώπινο είδος». Αυτό το επίπεδο της συγκεκριμένης εμπειρίας ισχύει εξίσου για τους εργάτες, τους αγρότες και τους διανοούμενους. Μπορεί αυτά τα στρώματα να είναι ριζικώς διαφορετικά ως προς τα όπλα που διαθέτουν, την πειθαρχία τους και τα εμπόδια που προκύπτουν από τους ιδιαίτερους τρόπους κοινωνικοποίησής τους. Δεν είναι όμως διαφορετικά ως προς τις βασικές αντιδράσεις τους σε αυτήν την κατάσταση.

Η συγκεκριμένη εμπειρία της έλλειψης ελευθερίας είναι εδώ ο σημαντικός παράγοντας. Όταν ο Χομπς περιγράφει την ελευθερία ως την πραγματική φυσική ελευθερία κίνησης του ανθρώπου συλλαμβάνει ακριβώς την υλική εμπειρία των μαζών. Ένας άνθρωπος στη φυλακή είναι τόσο ελεύθερος όσο του επιτρέπεται να κινηθεί. Οι σκέψεις του μπορεί να του προσφέρουν παρηγοριά δεν του δίνουν όμως ούτε ένα μέτρο παραπάνω ελευθερίας. Η ρήση του Σίλερ: «ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος, είναι ελεύθερος, ακόμη κι αν έχει γεννηθεί αλυσοδεμένος» είναι απόλυτα ακατανόητη στις μάζες βάσει της εμπειρίας τους. Μόνο ο ριζικός διαχωρισμός ανάμεσα στη διανοητική και τη χειρωνακτική εργασία εκφράζεται από αυτή.

Γιατί δεν μπορεί αυτό το «υλιστικό ένστικτο» να καταπιεστεί μια για πάντα από την κυριαρχία; Ούτε ακόμη κι από την κυριαρχία της αστικής κουλτούρας; Ποιος είναι ο λόγος που το υλιστικό ένστικτο ξαναζωντανεύει αυθόρμητα μέσα στις μάζες; Κάθε άρχουσα τάξη παράγει προϊόντα μιας καλύτερης ζωής που γίνονται αισθητά στον παρόντα χρόνο. Παράγει ανάγκες μέσα στις μάζες, τις οποίες δεν μπορεί να ικανοποιήσει. Ασφαλώς, τα παλάτια δεν χτίστηκαν για τις μάζες, αλλά οι μάζες μετράνε τις ανάγκες τους σε σχέση με αυτά. Αυτό εκφράζεται στα παραμύθια στη λιγότερο λογοκριμένη μορφή του.

Ο σύγχρονος καπιταλισμός παράγει αναγκαιά, για να ανταποκριθεί στο δικό του συμφέρον αξιοποίησης, ιδέες και ανάγκες

των οποίων η ικανοποίηση σε μαζική κλίμακα θα επέφερε την καταστροφή του. Τρέφοντας, έτσι, το υλιστικό ένστικτο, συσσωρεύει τις συνθήκες που μπορεί να οδηγήσουν σε μια έκρηξη (και δεν τις αφήνει σε έναν αυθορμητισμό οιονεί προερχόμενο από τη φύση). Τα σημεία της έκρηξης ποικίλλουν. Μπορεί να προκύψουν όταν το σύστημα χαλαρώνει τους περιορισμούς του ή όταν ασκεί περισσότερη καταπίεση.

Οι εμπειρίες μετατρέπονται σε εμπορεύματα στον βαθμό που μπορούν να αναχθούν σε έναν κοινό παρονομαστή. Όλες οι εμπειρίες του προλεταριάτου είναι συγκεκριμένες. Μπορούν να γενικευτούν, αλλά δεν μπορούν να αναχθούν σε αυτόν τον κοινό παρονομαστή (π.χ. σε κλίμακες αξιών, σε διαπιστευτήρια ή σε ιεραρχίες επαναστατικής συμπεριφοράς). Αυτές οι εμπειρίες παράγονται ως ποιοτικές στιγμές. Η επεξεργασία της προλεταριακής εμπειρίας είναι δύσκολη, γιατί της λείπει η ισομετρία των εμπορευματικών σχέσεων. Αλλάζει με κάθε αλλαγή της κατάστασης.

Μπορούμε να ξεχωρίσουμε δύο κατευθύνσεις στις επαναστάσεις που γνωρίζουμε, οι οποίες, κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις, ενώνονται σε μία και μόνη επαναστατική δράση. Γνωρίζουμε την «αρετή» του Ροβεσπιέρου, τον «νέο σοσιαλιστικό άνθρωπο», τα επαναστατικά συμπεράσματα της τυπικής λογικής, τη λογική του συγκεντρωτισμού, τη συστημική λογική και τον οικονομικό υπολογισμό. Όλες αυτές οι ιεραρχίες αξιών μπορεί, σε ξεχωριστά πλαίσια, να χωράνε σε έναν «ριζοσπαστισμό». Αυτό, όμως, δεν τις κάνει επαναστατικές. Μπορεί να είναι εξίσου περιορισμένες όσο ο ορίζοντας της εμπειρίας του παραγωγού εμπορευμάτων. Διαιρούν την επαναστατική διαδικασία σε ουσιώδη και επουσιώδη στοιχεία, σε αυτά που έχουν αξία για την επανάσταση και σε αυτά που είναι άχρηστα, στα ενεργά υποκείμενα (την πρωτοπορία) και τα αντικείμενα εκπαίδευσης και διοίκησης. Από αυτήν την άποψη ακολουθούν όλα, στην πραγματικότητα, τη λογική της αφαίρεσης της αξίας.⁴⁰

40 (σ.τ.μ.) Υπό την έννοια ότι στην καπιταλιστική κοινωνία η ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών δεν είναι στόχος αλλά απλό μέσο για την αέναη αυτοαξιοποίηση της αξίας. Οποιοδήποτε στοιχείο της κοινωνικής ζωής δεν εξυπηρετεί και δεν συμβάλλει σε αυτή τη διαδικασία καθίσταται επουσιώδες και δευτερεύον αν δεν αποκλείεται ολοκληρωτικά. Στην πραγματικότητα, σε αυτήν την ενότητα, οι Negt και Kluge ασκούν σκληρή κριτική στην

Οι ανθρώπινες σχέσεις που παράγονται από αυτή τη διαδικασία λαμβάνουν τον χαρακτήρα των νεκρών προϊόντων. Τέτοια αποτελέσματα της επαναστατικής δραστηριότητας είναι «εντελώς νέα» και μάχονται για την αλλαγή των συνθηκών υπό την έννοια ότι διαρρηγνύουν τη σύνδεση ανάμεσα στη ζωντανή εμπειρία των μαζών και τη ζωντανή εργασία τους. Τέτοιου είδους «ριζοσπαστικά» συστατικά στοιχεία αποτελούν αισθητά υπεραισθητά πράγματα, με τη μαρξιστική έννοια του όρου. Όταν εντοπίζονται στο πλαίσιο της προλεταριακής επανάστασης, αποτελούν το αστικό στοιχείο της. Αποτελούν μυστικοποίηση της αυθεντικής επαναστατικής εμπειρίας. Η αυθεντική εμπειρία οργανώνεται στο ξέσπασμα κάθε κινήματος μέσα από θέσεις, μέσα από διακηρύξεις που διατυπώνονται με επαναστατικό τρόπο. Σε απλές και ξεκάθαρες πολιτικές καταστάσεις, τα επαναστατικά συνθήματα (π.χ. «Όλη η εξουσία στα Σοβιέτ», «Ειρήνη», «Όλη η Γη στους Αγρότες») είναι τόσο στενά συνδεδεμένα με την άμεση εμπειρία που αν επιβαλλόταν μια «πιο ριζοσπαστική θέση» θα αναγνωριζόταν αμέσως ως μη ρεαλιστική. Αυτό δεν ισχύει στις σύνθετες καταστάσεις που γενικά υπάρχουν στις αναπτυγμένες βιομηχανικά καπιταλιστικές χώρες. Αν πάνω από τις θέσεις που αντιστοιχούν στην πραγματική εμπειρία επιβληθούν «πιο ριζοσπαστικές» θέσεις, υπάρχει η τάση να υποκαταστήσουν την ίδια την επαναστατική εμπειρία, ως εμπειρία που έχει ήδη συζητηθεί και συσχετιστεί με την επαναστατική ιεραρχία των αξιών. Σε αυτήν την κοινωνικοποιημένη μορφή οργάνωσης, είναι δύσκολο να διορθωθούν τα πράγματα μέσω της άμεσης εμπειρίας. Πρώτα, η εμπειρία παράγει τις ριζοσπαστικές θέσεις και, στη συνέχεια, οι ριζοσπαστικές θέσεις παράγουν την εμπειρία: πρόκειται για μια υπερβολική, επεξεργασμένη μορφή εμπειρίας. Η πραγματική εμπειρία, που δημιουργείται διαρκώς εκ νέου, κινείται ανεξάρτητα δίπλα στην επεξεργασμένη εμπειρία. Ο εχθρός μπορεί να περισυλλέξει την πραγματική εμπειρία από τους δρόμους και να την οργανώσει για τους δικούς του σκοπούς. Αυτός είναι ένας από τους μηχανισμούς του Θερμιδώρ.

αλλοτρίωση που χαρακτηρίζει την πολιτική δραστηριότητα πολλών «επαναστατικών» ομάδων, που θέτουν την εξυπηρέτηση των δικών τους αφηρημένων και διαχωρισμένων πολιτικών στόχων πάνω από τα συμφέροντα και τις ανάγκες του προλεταριακού κινήματος.

Ο ριζοσπαστισμός δεν αποτελεί μορφή εμπειρίας. Μόλις η βάση της πραγματικής εμπειρίας εγκαταλειφθεί, η ιεραρχία του ριζοσπαστισμού υψώνεται πάνω από αυτή. Αυτό φαίνεται ότι μπορεί να ξεπεραστεί μόνο με περισσότερο ριζοσπαστισμό.⁴¹ Ανακύπτει εδώ ένα μυστικιστικό πλαίσιο που μπορεί να ξεπεραστεί μόνο με την αναίρεση της στρεβλής σχέσης μεταξύ των δύο επιπέδων του ριζοσπαστισμού – με άλλα λόγια, με την επιστροφή στην ίδια την εμπειρία. Όταν ο Μαρξ λέει ότι το να είσαι ριζοσπάστης δεν σημαίνει τίποτε άλλο από το να πιάνεις τα πράγματα από τη ρίζα, και ότι η ρίζα του ανθρώπου είναι ο άνθρωπος, γίνεται ξεκάθαρο ότι ο ριζοσπαστισμός της ανάλυσης και του αγώνα μπορεί να διευρυνθεί μόνο προς τα κάτω. Αποτελεί αστική αντίδραση το να διευρυνθεί προς τα επάνω, προς τις ιδέες, τα προγράμματα και την αυθεντία. Ο μόνος αξιόπιστος τρόπος για να διαπεραστεί αυτό το πέπλο είναι το «υλιστικό ένστικτο» των μαζών. Στην πραγματικότητα, αυτό το ένστικτο λειτουργεί σαν φρένο έκτακτης ανάγκης που σταματά ολόκληρη την αμαξοστοιχία, όπως έχει αποδειχθεί σε όλες τις αντεπαναστάσεις.⁴²

41 Ο Καρλ Κράους έχει περιγράψει αυτή τη διαδικασία με το εξής σχόλιο: «Ανεβήκαμε πάλι σε ένα υψηλότερο επίπεδο. Υπάρχει μόνο ένα μειονέκτημα σε αυτό – δεν υπάρχει άλλο παραπάνω».

42 (σ.τ.μ.) Οι Negt και Kluge επικαλούνται εδώ την κριτική του Walter Benjamin στην ιδέα της ιστορικής προόδου που ήταν κυρίαρχη μέσα στο ορθόδοξο ρεύμα του Μαρξισμού. «Ο Μαρξ αναφέρει ότι οι επαναστάσεις είναι η ατμομηχανή της παγκόσμιας ιστορίας. Αλλά τα πράγματα είναι ίσως εντελώς διαφορετικά. Είναι ίσως οι επαναστάσεις το τράβηγμα του φρένου έκτακτης ανάγκης από το ανθρώπινο γένος, που ταξιδεύει σ' αυτό το τραίνο», Β. Μπένγιαμιν, *Παραλειπόμενα στις «Θέσεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας»*, εκδόσεις Ουτοπία, 1983, σ. 30. Για την καλύτερη κατανόηση αυτής της θέσης του Μπένγιαμιν παραθέτουμε το ακόλουθο απόσπασμα από το κείμενο «Βάλτερ Μπένγιαμιν: σύντομη εισαγωγή στο έργο του και στις Θέσεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας» της Κ. Νασιώκα που είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://grassrootreuter.wordpress.com/2016/09/05/benjaminisigisi/>.

«Στην ένατη από τις θέσεις ο Μπένγιαμιν παρουσιάζει την εικόνα του αγγέλου της ιστορίας, βασισμένη στον πίνακα του Klee, *Angelus Novus*. Ο άγγελος της ιστορίας αποτελεί μια διαλεκτική εικόνα, μια εικόνα-σκέψη. Ωθείται από μια θύελλα προς μια καθορισμένη κατεύθυνση, προς το μέλλον. Η θύελλα αυτή είναι 'αυτό που εμείς αποκαλούμε πρόοδο' και είναι

τόσο δυνατή που παγιδεύει τα φτερά του αγγέλου και δεν του επιτρέπει να τα κλείσει, δηλαδή να σταματήσει την προκαθορισμένη και ιλιγγιώδη πορεία της ιστορίας προς το μέλλον. Η κίνηση του κειμένου εδώ βασίζεται σε μια πολλαπλή αλλαγή της προοπτικής ανάμεσα στο βλέμμα του παρατηρητή προς τον άγγελο και την προοπτική της δυναμικής κίνησης του ίδιου του αγγέλου ως προς το σημείο που βρίσκεται καθώς και στην προοπτική του διάκενου της επιθυμίας του (να παραμείνει) ανάμεσα στις δύο χρονικότητες στις οποίες υπερίππεται. Η κίνησή του προς το μέλλον είναι ανάστροφη, έχει την πλάτη στραμμένη σε αυτό, ενώ το πρόσωπό του, με βλέμμα στυλωμένο, μάτια γουρλωμένα, στόμα ανοιχτό και φτερά αναπεπτάμενα βρίσκεται στραμμένο προς το παρελθόν. Αυτό το παρελθόν, δηλαδή την ιστορία, που εμείς όπως αναφέρει ο Μπένγιαμιν μεταφράζουμε ως απλή αλληλουχία γεγονότων, είναι για τον άγγελο ένας σωρός ερειπίων, όχι ως στατικό στοιχείο, αλλά ως δυναμική κίνηση που η ίδια η ιστορία φέρει και επισωρεύει στα πόδια της και στα πόδια μας, είναι μια αλληλουχία καταστροφών.

Σε αυτήν την αλληγορία ο Μπένγιαμιν μας προτείνει κάτι νέο: αντί να τρέξουμε προς τον παράδεισο με τη δύναμη της προόδου, όπως υποστήριζε ο ιστορικός υλισμός του ορθόδοξου μαρξιστικού ρεύματος, αντί δηλαδή να τρέξουμε προς την πραγματοποίηση της ιδέας ενός σοσιαλισμού μέσα από την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που θα εντείνουν την εκμετάλλευση και την κυριαρχία στο έπακρο και θα οδηγήσουν σύμφωνα με την συγκεκριμένη αντίληψη το προλεταριάτο στην επανάσταση και την κατάρρευση της ταξικής κοινωνίας (παράδεισος), αντί δηλαδή να συνταχιστούμε με την ιλιγγιώδη κίνηση της προόδου, είναι καλύτερο να κάνουμε το ανάποδο, δηλαδή να τραβήξουμε το φρένο της ιστορίας, να σταματήσουμε αυτήν την κίνηση που επισωρεύει ερείπια και καταστροφές, όπως η Χιροσίμα ή το Άουσβιτς.

Ο άγγελος της ιστορίας θέλει να σταματήσει, να χρονοτριβήσει, να συνενώσει ό,τι είναι θρυμματισμένο, να δέσει τις πληγές των θυμάτων από όλες τις αιματηρές εμπειρίες που έχει να παρουσιάσει η ιστορία, να ξυπνήσει τους νεκρούς των πολέμων και του ναζισμού αλλά η θύελλα της προόδου, που περιγράφεται ως φυσικό φαινόμενο ακριβώς για να παρουσιάσει το αναπόφευκτο της ίδιας της λογικής της, τον εμποδίζει. Ο άγγελος της ιστορίας είναι η κίνηση της ιστορίας που καθορίζεται από την υλική συγκρότηση των ιστορικών συμβάντων. Αυτή η κίνηση μέσα στο πλαίσιο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων που υπάρχουντα ολοκληρωτικά στην ανάπτυξη, την καταστροφή της φύσης, την ακόρεστη παραγωγή και συσσώρευση εμπορευμάτων, είναι το αφηρημένο συνεχές της ιστορίας ως αδήριτος εξελικτισμός, είναι ο χρόνος της ταξικής κυριαρχίας. Για τον Μπένγιαμιν η επαναστατική προοπτική συνίσταται στην άρνηση ή στο σπάσιμο αυτού του συνεχούς της ιστορίας, στην οποία ουσιαστικά δεν συμβαίνει τίποτε καινούργιο παρά η επισώρευση νέων ερειπίων και νέων καταστροφών.

Για τη διαλεκτική ανάμεσα στην αστική και την προλεταριακή δημόσια σφαίρα [σ. 102–106]

Ο μηχανισμός που λειτουργεί μέσα στην παραγωγή και την αναπαραγωγή της αστικής δημόσιας σφαίρας μπορεί να περιγραφεί μόνο μετά την εξέταση του συμφέροντος που έχει ο αστός στη δημόσια σφαίρα, **στον βαθμό που πρόκειται για το συμφέρον του αστού ως μιας χαρακτηριστικής μάσκας**, ως προσωποποίησης του κεφαλαίου. Αυτό το συμφέρον μπορεί να περιγραφεί ως εξής:

1. Ο αστικός τρόπος παραγωγής θα πρέπει να εγκαθιδρυθεί δημόσια ως κοινωνική τάξη. Αυτή είναι η **συνταγματική δημόσια σφαίρα**.⁴³ Η πολιτική επιβολής της αστικής τάξης πραγμάτων, δεν μπορεί να τεθεί πραγματικά υπό έλεγχο μέσω της διάκρισης των εξουσιών ή μέσω περιοριστικών διαδικαστικών κανόνων. Κατά τη φάση της μη δημόσιας δημιουργίας του αστικού τρόπου παραγωγής, η εξωοικονομική εξουσία, π.χ. κατά τη διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης, συμπράττει με τις οικονομικές σχέσεις εξουσίας. Παρομοίως, η συνταγματική δημόσια σφαίρα παραμερίζει ως απλώς ιδιωτικά όλα τα εμπόδια (τα προνόμια, τα ειδικά δικαιώματα, τους αταβισμούς και οποιαδήποτε ιδιαιτερότητα) που στέκονται στο δρόμο αυτής της τάξης πραγμάτων. Αυτός ο τρόπος παραγωγής της δημόσιας σφαίρας δεν χαρακτηρίζει μόνο την πρώιμη φάση της αστικής εξουσίας αλλά

Είναι ανάγκη η ανθρωπότητα να τραβήξει το φρένο της έκτακτης ανάγκης, να εναντιωθεί σε αυτή τη συγκεκριμένη λογική της ιστορίας, αν εξεγερθεί απέναντι στη φρενήρη πορεία που μας οδηγεί στην άβυσσο».

43 Σε αυτή και τις επόμενες ενότητες μπορούν να διακριθούν μεταξύ τους τα αντικρουόμενα θεμελιώδη συμφέροντα και οι λειτουργίες που εμφανίζονται μέσα στις πραγματικές σχέσεις όχι με *στοιχειώδη μορφή*, αλλά, αντίθετα, σε *σύνθετους συνδυασμούς*. Η απόλυτη έννοια του συντάγματος στη συνταγματική θεωρία αναφέρεται σε αυτήν την πλευρά της δημόσιας σφαίρας, την οποία ονομάζουμε συνταγματική δημόσια σφαίρα. Βλ. Carl Schmitt, *Verfassungslehre*, 1965, σ. 3ff. Βλ. επίσης σ. 20ff του ίδιου κειμένου για την αντίστοιχη διάκριση στη διαπραγμάτευση της θετικής έννοιας του συντάγματος: «η πράξη [θέσπισης του συντάγματος] συνιστά τη μορφή και το περιεχόμενο της πολιτικής ενότητας, η ύπαρξη της οποίας προϋποτίθεται».

επαναλαμβάνεται σε κάθε νέο στάδιο κατά το οποίο οι αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δεν μπορούν πια να επιλυθούν εντός του πλαισίου της παλαιάς πολιτικής τάξης πραγμάτων. Μια νέα πολιτική τάξη πραγμάτων παράγεται μέσα από την αναδιάρθρωση των αντιφάσεων, η οποία, αντί να τις άρει, τις μετατοπίζει και τις μετατρέπει σε εξωοικονομικές πολιτικές σχέσεις εξουσίας – **μια διαδικασία που αντιτίθεται στη ροή της ιστορίας.**⁴⁴

Η συνταγματική δημόσια σφαίρα διακρίνεται τόσο από τη φεουδαρχική απολυταρχία όσο και από τη ζωντανή εργασία – αν και σε διαφορετικές ιστορικές φάσεις. Αυτό που διαπραγματευόμαστε εδώ είναι μια υλική έννοια της δημόσιας σφαίρας, της πραγματικής πολιτικής και της εξουσίας, για τα οποία αυτό το δημόσιο πλαίσιο είναι απαραίτητο.⁴⁵

2. Η **δημόσια σφαίρα ως μορφή οργάνωσης της «δικτατορίας της αστικής τάξης»**. Πρόκειται για το δίκτυο κανόνων, νομοποιήσεων, περιορισμών, διαδικαστικών κανόνων και της διάκρισης των εξουσιών που δεν επιτρέπει στην πολιτική δημόσια σφαίρα, αφότου εγκαθιδρυθεί, να λάβει αποφάσεις που διαταράσσουν ή ανατρέπουν την τάξη της αστικής παραγωγής. Αποτελεί την οργάνωση των περιορισμών που τίθενται στην υλική δημόσια σφαίρα και πολιτική – **το αντίθετο της συνταγματικής δημόσιας σφαίρας.**⁴⁶

44 Το αποτέλεσμα αυτής της αμείλικτης σχέσης εκμετάλλευσης της ιστορίας είναι, κατά κανόνα, ο πόλεμος ή η επανάσταση και, συχνότερα, και τα δύο. Μια πραγματικά χειραφετημένη κοινωνία θα πρέπει να αναγνωρίσει τα εγκλήματα ενάντια στην ιστορία δίπλα στα εγκλήματα πολέμου και τις γενοκτονίες (που φυσικά είναι συνδεδεμένα με την εγκαθίδρυση νέων τάξεων πραγμάτων).

45 Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της συνταγματικής δημόσιας σφαίρας που περιγράφεται εδώ είναι η κυριαρχία της Συμβατικής Συνέλευσης κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Αυτή η μορφή δημόσιας σφαίρας καθόρισε κάθε νέα φάση της αστικής πολιτικής (βλ. π.χ. τη συμπτυνωμένη πολιτική βία της ανόδου του Ναπολέοντα Γ' στην εξουσία, την εγκαθίδρυση της Γαλλικής Δημοκρατίας ανάμεσα στο 1871 και το 1875, την κατάληψη της εξουσίας από τον Μουσολίνι, και την «εθνική αφύπνιση» το 1933 στη Γερμανία).

Τα εξωτερικά γνωρίσματα αυτής της πλευράς της αστικής δημόσιας σφαίρας, όπως εκφράζονται στο συνταγματικό δίκαιο, είναι η τυπικότητα, η αποδειξιμότητα, η σταθερότητα και η δυσκολία τροποποίησης του συνταγματικού δικαίου. Ο μηχανισμός διαχωρισμού από την ουσία της πραγματικής κοινωνικής βούλησης επεκτείνεται, ωστόσο, από την πολιτική στους ψυχικούς μηχανισμούς. Αυτός ο μηχανισμός είναι οργανωμένος εκ των προτέρων τόσο μέσα στην πραγματική βάση αυτής της δημόσιας σφαίρας, δηλαδή την κοινωνική σφαίρα της παραγωγής, όσο και στη γλώσσα, την κουλτούρα, τις μορφές ζωής και τις μορφές επικοινωνίας. Έχει την εγγενή τάση να διαχωρίζει τους παραγωγούς των αξιών χρήσης και της κοινωνικής εμπειρίας, δηλαδή τους φορείς της συλλογικής βούλησης, από τα μέσα παραγωγής αυτής της συλλογικής βούλησης.⁴⁷ Στόχος του είναι να αποτρέπει την ύπαρξη της πολιτικής δημόσιας σφαίρας.

3. Η δημόσια σφαίρα ως απατηλή σύνθεση της ολότητας της κοινωνίας. Πρόκειται για την αντιστάθμιση αυτού που στη συ-

46 Η σχετική έννοια του συντάγματος στη συνταγματική θεωρία αντιστοιχεί σε αυτήν την έννοια της δημόσιας σφαίρας· βλ. Carl Schmitt, *Verfassungsslehre*, σ. 11ff. Βλ. επίσης την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην απόλυτη και τη σχετική έννοια του συντάγματος στη θετική έννοια του συντάγματος (ό.π., σ. 20ff). Οι έννοιες της συνταγματικής θεωρίας στο βιβλίο του Σμιτ είναι στενότερα ορισμένες από τη διάκριση που γίνεται εδώ, η οποία αναφέρεται στη δημόσια σφαίρα συνολικά. Για την έννοια της «δικτατορίας της αστικής τάξης», βλ. A. Gurland, *Marxismus und Diktatur*, 1930 και ειδικά το κείμενο «Klassenherrschaft und Diktatur, juristischer oder soziologischer Diktaturbegriff?», σ. 66ff. Στο πλαίσιο της δικής μας διαπραγμάτευσης, δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στην έννοια του «κοινωνιολογικού» και την έννοια του «μη συνταγματικού» (nicht staatsrechtlich).

47 Βλ. τα προηγούμενα αποσπάσματα. Το πλαίσιο της κοινωνικής εμπειρίας καθορίζεται από όλες τις πλευρές της αστικής δημόσιας σφαίρας που προσδιορίστηκαν. Οι συνέπειες είναι, ωστόσο, εντελώς διαφορετικές, ανάλογα με την πλευρά της δημόσιας σφαίρας από την οποία προέρχονται. Στις διαφορετικές ιστορικές φάσεις της συγκρότησης και της αποσύνθεσης της δημόσιας σφαίρας, διαφορετικές πλευρές της συνδυάζονται και ασκούν επιρροή στην παραγωγή της κοινωνικής εμπειρίας. Η ιστορία της συγκρότησης και της αποσύνθεσης κάθε μίας από αυτές τις πλευρές της δημόσιας σφαίρας είναι διαφορετική. Αυτό δεν γίνεται σαφές μέσα στο πλαίσιο και τον τρόπο παρουσίασης της παραδοσιακής ιστοριογραφίας.

νταγματική δημόσια σφαίρα εμφανίζεται απλώς ως εξουσία συγκεκριμένων κοινωνικών κομματιών και αυτού που στη «δικτατορία της αστικής τάξης» αποτελεί την άρνηση κάθε δημόσιας σφαίρας και κοινωνικότητας. Αυτή η πλευρά της δημόσιας σφαίρας πρέπει να παράγει μια κοινή βούληση, ένα πλαίσιο νοήματος που να περιλαμβάνει ολόκληρο τον κόσμο και την ψευδαίσθηση της συμμετοχής όλων των μελών της κοινωνίας. Αποτελεί ένα από τα θεμέλια της κοινωνικής πειθαρχίας. Χωρίς αυτή, ούτε η καθεστηκυία τάξη πραγμάτων ούτε το προστατευτικό μπλοκ των περιοριστικών διαδικασιών θα μπορούσαν να διαφυλαχθούν.

Σε αυτά τα συμφέροντα του αστού ως χαρακτηρισολογικής μάσκας, που καθορίζουν τόσο την κλασική δημόσια σφαίρα όσο και τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής (και τον συνδυασμό τους στην πράξη), προστίθεται επίσης και:

4. Η **δημόσια σφαίρα ως μορφή έκφρασης των χαρακτηριστικών των αξιών χρήσης όπως αυτά καθορίζονται στον αστικό τρόπο παραγωγής**. Οι πραγματικοί άνθρωποι που συγκροτούνται μέσα στην αστική και τη «μετα-αστική» δημόσια σφαίρα εμπλέκονται στην παραγωγή των αξιών χρήσης, σε όλες τις φάσεις της συγκρότησης και της αποσύνθεσης αυτής της δημόσιας σφαίρας. Έχουν ανθρώπινες ανάγκες και έχουν εργαστεί για την παραγωγή ανθρώπινων σχέσεων, τρόπων κοινωνικής επικοινωνίας και διανοητικών οικοδομημάτων. Με την ιδιότητα αυτή, η οποία έρχεται σε αντιπαράθεση με τη χαρακτηρισολογική μάσκα, χωρίς όμως να μπορούν να την επιβάλλουν ως κυρίαρχη, αυτοί οι άνθρωποι επιδιώκουν μια διαρκή **ιδεαλιστική επανάσταση** στο σύνολο των σχέσεών τους, πράγμα που συνοδεύει την παραγωγή της πραγματικής δημόσιας σφαίρας.⁴⁸

48 Ο Μαρξ και ο Ένγκελς περιέγραψαν επανειλημμένα τα χρήσιμα στοιχεία της αστικής δημόσιας σφαίρας. Βλ. Karl Marx και Friedrich Engels. Βλ. επίσης το παράρτημα τεκμηρίωσης υπ' αριθμόν 15 σε αυτό το βιβλίο, «Οι θέσεις του Φρίντριχ Ένγκελς για τον κομματικό τύπο και τη δημόσια σφαίρα», [(σ.τ.μ.) το εν λόγω παράρτημα δεν έχει μεταφραστεί]. Το φοιτητικό κίνημα προσπάθησε να αξιοποιήσει αυτόν τον ισχυρισμό που προβάλλει η αστική δημόσια σφαίρα για τον εαυτό της. Το γεγονός ότι οι παραβιάσεις των μορφών και των διαδικασιών της αστικής δημόσιας σφαίρας συ-

Στις πραγματικές ιστορικές διαδικασίες, όπως παρουσιάζονται στις έρευνες των ιστορικών, και οι τέσσερις αντιφατικές μεμονωμένες τάσεις της αστικής δημόσιας σφαίρας είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους. **Εμφανίζονται ως μια ενότητα**, παρά τη σύγχυση που επικρατεί γύρω από την έννοια της δημόσιας σφαίρας. Αυτή η συνολική διαδικασία πρέπει να γίνει κατανοητή κατ' αναλογία με την κατανόηση της εμπορευματικής παραγωγής. **Η διαδικασία της παραγωγής της δημόσιας σφαίρας εξαφανίζεται όταν αυτή παίρνει τη μορφή του προϊόντος**. Επομένως, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι, μόλις η αστική δημόσια σφαίρα επιτύχει αυτό για το οποίο είναι προορισμένη, οδηγείται και πάλι προς την ιδιωτικοποίηση. Η αγορά, η ιδιοκτησία και η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο **αναπτύσσονται δημόσια**. Η δραστηριότητα του αστού δεν είναι μυστική. Καθένας μπορεί να δει αυτό που κάνει. «Καθένας έχει την ευκαιρία να τον μιμηθεί». Προτείνεται μάλιστα η εκμετάλλευση αυτής της ευκαιρίας. Μόλις εδραιωθεί αυτός ο αστικός τρόπος παραγωγής, επιστρέφει στη σφαίρα από την οποία αναδύθηκε: αρχής γενομένης από τη σφαίρα της παραγωγής (την υλική βάση της δημόσιας σφαίρας) δημιουργούνται εκ νέου **απόκρυφοι τόποι**, αποκλειστικές και ιδιαίτερες σχέσεις εξουσίας. Αυτοί οι τόποι τείνουν να συμπεριλάβουν το σύνολο των πλαισίων ζωής.

Μόνο η ανάπτυξη της εμμενούς διαλεκτικής της δημόσιας σφαίρας μπορεί να κάνει εφικτό τον ακριβέστερο καθορισμό των συγκεκριμένων σχέσεων ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό. **Αυτά τα δύο δεν είναι εξωτερικά συσχετισμένα το ένα με το άλλο, αλλά, αντίθετα, παράγουν στο εσωτερικό τους το εκάστοτε αντίθετό τους.**

ναντούν βίαιη αντίσταση από πολλούς εργάτες μπορεί επίσης να εξηγηθεί από το ότι οι εργάτες εύλογα φοβούνται ότι μπορεί να χάσουν τα στοιχειώδη χρήσιμα στοιχεία αυτής της δημόσιας σφαίρας, που τουλάχιστον μεσολαβούν τα βασικά στοιχεία ενός πλαισίου κοινωνικών σχέσεων. Είναι σημαντικό να μην επιτρέψει κανείς στον εαυτό του να παρασυρθεί σε μια επαμφοτερίζουσα θεώρηση από τα παράπλευρα χειραφετητικά στοιχεία της αστικής δημόσιας σφαίρας. Ούτε όμως μπορεί κανείς να τα αγνοήσει με «ριζοσπαστικό» τρόπο.

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα ως αντιτιθέμενη ιστορική έννοια στην αστική δημόσια σφαίρα [σ. 106–108]

Τα συμφέροντα των ατόμων που ανήκουν στην αστική τάξη οργανώνονται και υλοποιούνται τόσο με ιδιωτικές όσο και με δημόσιες μορφές. Αντιθέτως, τα ανικανοποίητα συμφέροντα των εργατών μπορούν να οργανωθούν μόνο αν ενταχθούν σε ένα πλαίσιο ζωής, δηλαδή σε μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα. Μόνο τότε έχουν την ευκαιρία να αναπτυχθούν ως συμφέροντα και να μην παραμείνουν απλώς δυνατότητες.

Το γεγονός ότι αυτά τα συμφέροντα μπορούν να ικανοποιηθούν κοινωνικά μόνο αν περάσουν από την κρησάρα της αξιοποίησης του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη, τα καθιστά αρχικά απλώς αντικείμενα άλλων συμφερόντων. Αν υφίστανται άμεση καταπίεση, δηλαδή αν δεν χρησιμοποιούνται στην κοινωνική διαδικασία αξιοποίησης, επιβιώνουν ως ζωντανή εργασιακή δύναμη, ως πρώτη ύλη. Σε αυτή τους την ιδιότητα ως εξωοικονομικά συμφέροντα, υπάρχουν στις απαγορευμένες ζώνες της φαντασίας, κάτω από την επιφάνεια των ταμπού, ως στερεότυπα ενός υποτυπωδώς οργανωμένου προλεταριακού πλαισίου ζωής. Ως τέτοια δεν μπορούν να καταπιεστούν περαιτέρω. Δεν μπορούν επίσης να υποστούν αφομοίωση. **Από αυτήν την άποψη έχουν δύο χαρακτηριστικά: στην αμυντική στάση τους απέναντι στην κοινωνία, στον συντηρητισμό τους και τον υποπολιτισμικό χαρακτήρα τους είναι και πάλι απλώς αντικείμενα. Την ίδια στιγμή όμως συγκροτούν το φράγμα της πραγματικής ζωής που αντιτίθεται στην καπιταλιστική αξιοποίηση.** Όσο το κεφάλαιο θα είναι εξαρτημένο από τη ζωντανή εργασία ως πηγή του πλούτου, αυτό το στοιχείο του προλεταριακού πλαισίου ζωής δεν μπορεί να εξαλειφθεί μέσω καταπίεσης.

Αυτή η κατάσταση πραγμάτων αποτελεί την αρχική φάση της συγκρότησης της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας σε κάθε στάδιο της ιστορικής ανάπτυξης του καπιταλισμού. Όπου γίνονται προσπάθειες ενσωμάτωσης αυτού του φράγματος στα καπιταλιστικά συμφέροντα, π.χ. μέσω της υπαγωγής του πλαισίου ζωής στη βιομηχανία της συνείδησης και τη βιομηχανία προγραμμάτων ή τις νέες δημόσιες σφαίρες της παραγωγής, η διαδικασία καταπίεσης και αποκλεισμού παράγει ένα νέο, πιο διαφοροποιημένο φράγμα ανα-

λόγως. Η ρήση του Λένιν ότι δεν υπάρχουν εντελώς αδιέξοδες καταστάσεις είναι βασισμένη σε αυτό το φράγμα των προλεταριακών συμφερόντων. Δεν είναι αντιφατικό το γεγονός ότι, αρχικά, στο στάδιο της κοινωνικής μεσολάβησης που περιγράφηκε, δεν φαίνεται κάποια διέξοδος. Το κεφάλαιο δεν μπορεί να καταστρέψει αυτό το φράγμα και το προλεταριάτο δεν μπορεί να επιτεθεί στην κοινωνία μέσα από αυτό.

Η μορφή επικοινωνίας της παραγωγής του κοινωνικού πλούτου [σ. 147–150]

Σύμφωνα με τον Μαρξ, η εμπορευματική παραγωγή παράγει συνάμα κοινωνικό πλούτο· το κάνει, ωστόσο, πάνω σε μια «άθλια βάση». **«Ο χρόνος εργασίας σαν μέτρο του πλούτου τοποθετεί τον ίδιο τον πλούτο σαν θεμελιωμένο στη φτώχεια... Γιατί ο πραγματικός πλούτος είναι η αναπτυγμένη παραγωγική δύναμη όλων των ατόμων».**⁴⁹ Η ιδιοποίηση του πλούτου που παράγεται καπιταλιστικά μπορεί να είναι μόνο ιδιωτική. Δεν είναι στην πραγματικότητα διαθέσιμος για τη δημόσια ιδιοποίησή του από όλους τους ανθρώπους που συνάπτουν κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους. Ο πλούτος της καπιταλιστικής παραγωγής που εμφανίζεται σαν ένας «τεράστιος σωρός εμπορευμάτων», είναι ο ίδιος ένα υπερ-εμπόρευμα με μικρή αξία χρήσης για τους παραγωγούς του. Η συνολική αξία χρήσης του αρκεί απλώς για την επιβίωση των παραγωγών. Ωστόσο, η αξία χρήσης που παράγεται καπιταλιστικά δεν περιορίζεται στην εξασφάλιση της επιβίωσης αλλά έχει επίσης την τάση να απειλεί να καταστρέψει τα άτομα που εξαρτώνται από αυτήν με μαζικές δολοφονίες και πόλεμο. Γίνεται έτσι ξεκάθαρο ότι η αξία χρήσης που παράγεται καπιταλιστικά έχει έναν διπλό χαρακτήρα: δεν είναι μόνο ιδιότητα των επιμέρους αντικειμένων αλλά σε αυτήν αναπαράγεται η συνολική κοινωνικά έλλειψη χρησιμότητας ως προς τη δημιουργία ανθρώπινων σχέσεων.⁵⁰

Έτσι, η έννοια της παραγωγής της κοινωνικής αξίας χρήσης αφορά κυρίως την αξία χρήσης των κοινωνικών σχέσεων. Αυτή η κατηγορία προϋποθέτει ότι, όσον αφορά τη μορφή της, η ολότητα της κοινωνικής παραγωγής ρυθμίζεται από την παραγωγή αξιών χρήσης· προσδιορίζει το κατά πόσο παράγεται ένας κοινωνικός πλούτος στον οποίο έχουν πρόσβαση όλοι οι άνθρωποι χωρίς να εμπλακούν σε

49 Καρλ Μαρξ, *Grundrisse, Τόμος Β'*, Εκδόσεις Στοχαστής, 1990, σ. 541.

50 Για την έννοια της αξίας χρήσης στο έργο του Μαρξ και το νόημά της ως μορφικού προσδιορισμού στην πολιτική οικονομία βλ. Roman Rosdolsky, *Zur Entstehungsgeschichte des Marx'schen Kapital, der Rohentwurf des „Kapital“ 1857-1858, vol. 1* (Frankfurt: 1968), και ειδικά το κεφάλαιο «Karl Marx und das Problem des Gebrauchswerts in der politischen Ökonomie», σ. 98ff.

άλυτες αντιφάσεις. Ο Μαρξ περιγράφει τον κοινωνικό πλούτο υπό αυτήν την έννοια ως την πολύπλευρη ανάπτυξη των ειδολογικών δυνατοτήτων του ανθρώπου: **κοινωνικότητα – συνεργασία – ελευθερία – συνείδηση – καθολικότητα – πλούτος των αναγκών και ανάπτυξη των υποκειμενικών ανθρώπινων αισθήσεων**. Κάθε μία από αυτές τις μορφές ανθρώπινης έκφρασης χρειάζεται μια δημόσια σφαίρα για να αναπτυχθεί. Κάθε μία αποτελεί ουσιαστικό συστατικό στοιχείο της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Καμία από αυτές τις έννοιες δεν μπορεί να οριστεί χωρίς ασάφεια υπό τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής. Κάθε μία από αυτές αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη και διακριτή πλευρά της ανθρώπινης ανάπτυξης. Υπό τις υφιστάμενες σχέσεις, τείνουν να αποσυντίθενται και να αποκλείουν αμοιβαία η μία την άλλη.

Εφόσον η ανάπτυξη του κοινωνικού πλούτου δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον ατομικό εμπλουτισμό των ανθρώπων, οι διαφορετικές ειδολογικές δυνατότητες του ανθρώπου δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν αν απλώς παραμείνουν μερικές.⁵¹ Όταν αναπτύσσονται ως κάτι το μερικό, πρόκειται για μια διαδικασία που συνδέεται πάντα με ένα φτώχεμα του ατόμου: με άλλα λόγια, ο κοινωνικός πλούτος με την έννοια της ανάπτυξης των προλεταριακών σχέσεων παραγωγής και της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας μπορεί να γίνει πραγματικότητα μόνο ως μια πλούσια ολότητα πολλών σχέσεων. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορεί να αναπτυχθεί η συγκεκριμένη διαλεκτική των ατομικών δυνατοτήτων.

Δεδομένων όλων αυτών –και δεδομένου ότι οι λέξεις δεν μπορούν να περιγράψουν σήμερα τι θα μπορούσε να υπάρξει αν αλλάξουν οι συνθήκες παραγωγής– η έννοια της **καθολικότητας** περιλαμβάνει μια σειρά από διαφορετικά πράγματα όπως την κατάργηση του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας, και πάνω από όλα του διαχωρισμού χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, μια συγκεκριμένη κοσμοθεώρηση, τη συλλογικότητα, την ενοποίηση της συνείδησης και την ατομικότητα. Η **ελευθερία** γίνεται κατανοητή ως

51 Ό,τι λέει ο Μαρξ για τη μανουφακτούρα ισχύει επίσης και για τη μεγάλη βιομηχανία: «Στη μανουφακτούρα ο πλουτισμός του συνολικού εργάτη κι επομένως του κεφαλαίου σε κοινωνική παραγωγική δύναμη καθορίζεται από το φτώχεμα του εργάτη σε ατομική παραγωγική δύναμη» (Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος Πρώτος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2002, σ. 377-378).

υλική πραγμάτωση της εμφατικής έννοιας της ελευθερίας, μιας έννοιας που η αστική τάξη επινόησε αλλά δεν πραγματοποίησε ποτέ, και η οποία περιλαμβάνει την αυτονομία, τον αυτοκαθορισμό και την εξουσία των ιδίων των παραγωγών πάνω στην παραγωγή τους.⁵² Η ελευθερία είναι ταυτόχρονα το μέσο της **κοινωνικότητας**, η οποία απαιτεί οι μορφές επικοινωνίας και ρύθμισης των συμφερόντων να έχουν έναν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα από αυτόν που έχουν στη σημερινή κοινωνία. Η κοινωνικότητα θα εκφραζόταν ως η συγκεκριμένη μεσολάβηση της αμοιβαίας εξάρτησης του συμφέροντος ενός ατόμου από την ικανοποίηση των συμφερόντων όλων των υπόλοιπων ατόμων. Η κοινωνικότητα ως εκ τούτου αντιστοιχεί στο υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης της **συνεργασίας**.⁵³ Σε αυτήν την έννοια του «κοινωνικού» συμπυκνώνεται πάντα κάτι από αυτό που οι αναρχικοί αντιλαμβάνονται ως μπουτουαλισμό (αλληλοβοήθεια). Κανένα από αυτά τα στοιχεία του κοινωνικού πλούτου δεν μπορεί να οριστεί

52 Η έννοια της ελευθερίας είναι αυτή ακριβώς που καθιστά ξεκάθαρο ότι το διακύβευμα δεν είναι απλά η υλοποίηση της απλώς τυπικής ελευθερίας της αστικής τάξης. Η μορφή και το περιεχόμενο της ελευθερίας δεν μπορούν να διαχωριστούν μεταξύ τους. Η αστική έννοια της ελευθερίας είναι μια αρνητική, περιοριστική έννοια που προϋποθέτει ως θεμέλιο την ύπαρξη βίαιων και καταναγκαστικών σχέσεων. Με την υλική πραγμάτωση της ελευθερίας, αλλάζει και η μορφή της ελευθερίας. Ο Βολταίρος προσδιορίζει τον περιορισμένο ορίζοντα των αστικών ελευθεριών όταν λέει: «*Ce mot de libertés, des privilèges, suppose l' assujettissement. Des libertés sont des exemptions de la servitude générale*». (Ο λόγος περί ελευθερίας, περί προνομίου, προϋποθέτει την υποταγή. Οι ελευθερίες αποτελούν την εξαίρεση του κανόνα της γενικής υποδούλωσης).

53 Δεν πρέπει να συγχέονται τα συμφέροντα που περιγράφονται με αυτόν τον τρόπο με τα εγωκεντρικά συμφέροντα που επιχειρεί να ρυθμίσει η αστική δημόσια σφαίρα. Το ζήτημα που τίθεται εδώ είναι ο μετασχηματισμός αυτών των καθαρά εγωιστικών συμφερόντων σε συμφέροντα που θα είναι πραγματικά αντάξια της ανθρωπότητας. Βλ. Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς, «Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», *Διαλεχτά Έργα*, Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ, χ.χ., σ. 49: «*Στη θέση της παλιάς αστικής κοινωνίας, με τις τάξεις και τις ταξικές της αντιθέσεις έρχεται μια ένωση όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων*». Εδώ οι αρχές της κοινωνικής ζωής και της δημόσιας σφαίρας θεμελιώνονται πραγματικά στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια κι όχι ως δέον όπως στην περίπτωση του Καντ.

με απόλυτη σαφήνεια και με κατηγορηματικό τρόπο. Ταυτόχρονα, αυτά τα στοιχεία **δεν είναι ουτοπικά**, με την έννοια ότι παράγονται στην υπάρχουσα κοινωνία και απαιτείται η ικανοποίησή τους.

Η κατηγορία των **πραγματικών αναγκών** έχει στις υφιστάμενες συνθήκες κάτι το αβέβαιο, κάτι το απροσδιόριστο, γιατί η αλήθεια αυτών των αναγκών μπορεί να επιβεβαιωθεί μόνο όταν αναπτυχθούν. Εντούτοις, υπάρχουν ως κάτι που αναπτύσσεται. **Ακριβώς επειδή υπάρχουν πραγματικές ανάγκες**, η ακόλουθη πρόταση έχει θεμελιώδη σημασία: το ζήτημα των πραγματικών αναγκών περιλαμβάνει το συγκεκριμένο επιτακτικό καθήκον της απόρριψης των ψευδών αναγκών.

Η δημόσια σφαίρα του φοιτητικού κινήματος [σ. 150–162]

Στις υφιστάμενες συνθήκες της αναπτυσσόμενης βιομηχανίας της συνείδησης και της μεταβαλλόμενης οργάνωσης των εμπορευμάτων στη συνολική διαδικασία παραγωγής, έχουν υπάρξει απόπειρες δημιουργίας μιας δημόσιας σφαίρας η οποία επιχειρεί να διαρρήξει το πλαίσιο των εκμεταλλευτικών σχέσεων. Δεν πρόκειται για ζήτημα κάποιων αφηρημένων εναλλακτικών επιλογών: η ίδια η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής παράγει αυτό το κίνημα αντίστασης. Μέσα στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνικής τάξης, το κίνημα του Μάη του '68 στη Γαλλία και το φοιτητικό και νεολαιίστικο κίνημα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας μπορούν να αναφερθούν ως παραδείγματα τέτοιων μορφών δημόσιας σφαίρας.

Τα κίνητρα του φοιτητικού κινήματος στη Ο.Δ.Γ. έχουν εν μέρει απωθηθεί έξω από τη δημόσια συνείδηση. Στην καλύτερη περίπτωση, οι άνθρωποι θυμούνται ακόμα τις μεγάλες μαζικές συγκεντρώσεις, τον θάνατο του Μπένο Όνεζοργκ, την καμπάνια ενάντια στο εκδοτικό συγκρότημα Springer, τις συγκρούσεις με την αστυνομία. Αυτή η απώθηση καθορίζει επίσης τη συμπεριφορά των ομάδων που είχαν εμπλακεί ενεργά σε αυτό το κίνημα.

Ένα καθοριστικό κίνητρο του φοιτητικού κινήματος όταν αυτό ξέσπασε ήταν η καταστροφή των μυστικών πρακτικών της παραδοσιακής δημόσιας σφαίρας, ιδιαίτερα των μυστικών πρακτικών μέσα στο πανεπιστήμιο. Οι φοιτητές αγωνίστηκαν για την πραγμάτωση του ουσιώδους περιεχομένου της αστικής-φιλελεύθερης ιδέας της δημόσιας σφαίρας μέσω της επιβολής δημόσιων συζητήσεων. Ήθελαν να εισάγουν την εμπειρία, τα πλαίσια ζωής, την τρέχουσα ιστορία (το Βιετνάμ, τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στον Τρίτο Κόσμο, την πραγματική εμπειρία τους ως φοιτητές) σε ένα πλαίσιο δημόσιας συζήτησης, η οποία μπλοκαριζόταν από την τυπική δημόσια σφαίρα. Η επικοινωνία και η συζήτηση δεν ήταν ο στόχος και η λειτουργία των δημόσιων σφαιρών των ιδρυμάτων που βρίσκονται σε αποσύνθεση. Διάφορα συμφέροντα συναντιούνταν σε αυτές τις σφαίρες και χρησιμοποιούσαν αυτούς τους θεσμούς για να υπερασπίσουν τα συμφέροντά τους απέναντι στις προσπάθειες ελέγχου τους από το κοινωνικό σύνολο – παρόλο που στην πραγματικότητα, αυτές οι προσπάθειες γίνονταν από εξωτερικές ομάδες που

δρούσαν χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα τον κοινωνικό έλεγχο.⁵⁴ Τα συμφέροντα των φοιτητών ήταν σχεδόν ολοκληρωτικά αντίθετα από τα συμφέροντα των τακτικών καθηγητών. Οι φοιτητές ήταν ενσωματωμένοι στο πανεπιστήμιο ως προς το συνολικό πλαίσιο ζωής τους. Αντιθέτως, οι τακτικοί καθηγητές οργάνωναν μόνο το τμήμα των δραστηριοτήτων τους που αφορούσε τη διδασκαλία και τη διοίκηση στο εσωτερικό του πανεπιστημίου. Ένα σημαντικό πεδίο της δραστηριότητάς τους, η έρευνα, παρέμενε λιγότερο ή περισσότερο ιδιωτικό. Από τη δική τους σκοπιά, η περιορισμένη μορφή της αντιπροσωπευτικής δημόσιας σφαίρας του πανεπιστημίου ήταν πολύ ικανοποιητική. Καθώς ολόκληρη η δραστηριότητά τους απειλείτο να ενσωματωθεί στο πανεπιστήμιο –κάτι που δύσκολα μπορεί να αποφευχθεί με τις σημερινές εκπαιδευτικές απαιτήσεις– οι τακτικοί καθηγητές πολιτικοποιήθηκαν και αντιστάθηκαν στις δημοκρατικές διεκδικήσεις που υποστήριζαν οι φοιτητές και οι βοηθοί.

54 Στην «Κυανή Αναφορά» (την αναφορά πάνω στην πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση που συνέταξε η επιτροπή για την πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση στο Αμβούργο το 1948), για την οποία συνεργάστηκαν μεταξύ άλλων ο Bruno Snell και ο C. F. Von Weizsäcker, προτάθηκε η δημιουργία μιας επιτροπής για την εποπτεία των πανεπιστημίων, η οποία υποτίθεται ότι θα συνέδεε τη δημόσια σφαίρα, τις κοινωνικές δυνάμεις και την πανεπιστημιακή αυτονομία. Εκ των πραγμάτων αυτή η παρέμβαση εισήγαγε μια ιδιαίτερη μορφή πλουραλισμού μέσα στα πανεπιστήμια. Αυτή η ρύθμιση συνάντησε την αντίσταση των καθηγητών που κατείχαν τις πανεπιστημιακές έδρες [τακτικοί καθηγητές], οι οποίοι διατύπωσαν τα συμφέροντά τους στις κατευθυντήριες γραμμές για τη μεταρρύθμιση των πανεπιστημιακών κανονισμών που εκδόθηκαν στις περιοχές που ανήκαν στην Αμερικάνικη ζώνη κατοχής και ήταν προτάσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων, *Schwalbacher Richtlinien*. Η αυτοδιοίκηση των πανεπιστημίων που θεσπίστηκε βάσει αυτών των κατευθυντήριων γραμμών και του άρθρου 5 του Βασικού Νόμου, ωθούσε όλο και περισσότερο έξω από τα πανεπιστημιακά πράγματα την κρατική διοίκηση των ανώτατων σχολών και ταυτόχρονα περιλάμβανε προληπτικά μέτρα κατά της άμεσης επιρροής εξωτερικών κοινωνικών ομάδων. Στην πράξη, τα ισχυρά ιδιωτικά συμφέροντα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στην ιδιαίτερη πανεπιστημιακή δημόσια σφαίρα μέσω της απαλλαγής από τον κρατικό έλεγχο. Η πρόσβαση αυτή πραγματοποιείτο μέσα από την πληθώρα των παράλληλων δραστηριοτήτων των τακτικών καθηγητών. Μεταξύ άλλων, το γεγονός αυτό έδωσε ένα έναυσμα στην κριτική που άσκησαν οι φοιτητές.

Το φοιτητικό κίνημα πυροδοτήθηκε τόσο από τις συγκεκριμένες συγκρούσεις στο εσωτερικό των πανεπιστημίων όσο και από τα γεγονότα που συντάραζαν την παγκόσμια δημόσια σφαίρα. Δεν θα κάνουμε εδώ ανασκόπηση της ιστορίας του φοιτητικού κινήματος από τις καμπάνιες ενάντια στην επαναστρατιωτικοποίηση της Γερμανίας, τους νόμους έκτακτης ανάγκης και την ανάληψη του ελέγχου της VDS μέχρι τη διάλυση του SDS.⁵⁵ Ωστόσο, το φοιτητικό κίνημα δείχνει σε εμβρυακή μορφή κάτι που έχει θεμελιώδη σημασία για την προλεταριακή δημόσια σφαίρα: τη μεσολάβηση ανάμεσα στην **κατάσταση που επικρατεί στους χώρους εργασίας** (συμπεριλαμβανομένης της σκέψης πάνω στις μελλοντικές εργασιακές προοπτικές) και το παρόν **παγκόσμιο ιστορικό πλαίσιο**. Κατά τη διάρκεια της σύντομης ζωής αυτών των κινήματων διαμαρτυρίας, αυτή η διαλεκτική δεν αναπτύχθηκε περαιτέρω ούτε σε πρακτικό ούτε σε θεωρητικό επίπεδο.

55 Βλ. για παράδειγμα τα τεύχη των επιθεωρήσεων *Neue Kritik* και *Neue Linke*, *Die Linke antwortet Jürgen Habermas*, Oskar Negt, *Politik als Protest*, Hans-Jürgen Krahel, *Konstitution und Klassenkampf. Zur historischen Dialektik von bürgerlicher Emanzipation und proletarischer Revolution*, Jürgen Habermas, «Demokratisierung und Hochschule—Politisierung der Wissenschaft» στο *Merkur* τ. 23 W. Schümm, *Kritik der Hochschulreform*, Peter Brückner, Alfred Krowoza, *Was heißt Politisierung der Wissenschaften und was kann sie für die Sozialwissenschaften heißen?* Το γεγονός ότι δεν έχουν υπάρξει προσπάθειες για την έκδοση μιας ολοκληρωμένης βιβλιογραφίας ή ενός συνολικού απολογισμού του φοιτητικού κινήματος είναι ενδεικτικό για τη διαδικασία απώθησης αυτού του σημαντικού κομματιού της γερμανικής πολιτικής ιστορίας. Η έκδοση μιας βιβλιογραφίας θα ήταν σε κάθε περίπτωση απόλυτα ανεπαρκής, ακόμα κι αν περιλάμβανε τα πολυάριθμα φυλλάδια και χειρόγραφα που δεν κυκλοφόρησαν ευρέως, καθώς δεν θα αναπαρήγαγε το πραγματικό πλαίσιο και τις συζητήσεις που γίνονταν – δηλαδή, τα στοιχεία που είναι ενεργά και επί της ουσίας πρακτικά. Η κατηγορία περί ψευδο-δραστηριότητας που εξαπολύθηκε, π.χ., από τον Habermas και τον Adorno (βλ. Theodor W. Adorno, «Resignation» στο *Kritik, Kleine Schriften zur Gesellschaft*) δεν έχει καμία σχέση με τον πραγματικό χαρακτήρα του κινήματος, όπως αυτός εκφράστηκε από τις δράσεις και την πρακτική του. [(σ.τ.μ.) VDS: η Γερμανική ΕΦΕΕ που λειτουργούσε από το 1949 μέχρι το 1990, SDS: η φοιτητική οργάνωση του SPD που μετά το 1961 ανεξαρτητοποιήθηκε και ριζοσπαστικοποιήθηκε].

Είναι δύσκολο να περιγραφεί εκ των υστέρων αυτή η μεσολάβηση με ακρίβεια. Είναι σίγουρο ότι η άμεση προσωπική μεταφορά των εμπειριών των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων –από το Βιετνάμ και το Ιράν– συνέβη πιο ραγδαία μέσω των φοιτητών παρά σε άλλες σφαίρες της κοινωνίας. Η άμεση φυσική επικοινωνία συνοδεύτηκε από την αφηρημένη παρουσία των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων στις μητροπόλεις (όπως επικοινωνούνταν από τα ΜΜΕ). Αυτή η παρουσία ήλθε αντιμέτωπη με διαμορφωμένες εκ των προτέρων πολιτικές και ηθικές συμπεριφορές και κρίσεις, οι οποίες εξέφραζαν το ανέφικτο της άσκησης οποιασδήποτε συγκεκριμένης πολιτικής επιρροής στο σύστημα. Η αντίφαση ανάμεσα στην ταύτιση με τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, από τη μια μεριά, και την έλλειψη δυνατοτήτων συμμετοχής στον πραγματικό αγώνα ή παροχής βοήθειας μέσω των υπάρχοντων πολιτικών καναλιών, από την άλλη, παρήγαγε την πολιτική ηθική της άρνησης του συμβιβασμού. Αυτή η ηθική διαπότιζε όλες τις καμπάνιες της πρώτης φάσης του φοιτητικού κινήματος – είτε στρέφονταν ενάντια στον Springer, είτε στρέφονταν ενάντια στο πανεπιστημιακό σύστημα της έδρας, είτε στρέφονταν ενάντια στις επίσημες επισκέψεις, λ.χ., του Τσόμπε και του Σάχη. Η μεσολάβηση ανάμεσα στην κατάσταση που επικρατεί στους χώρους εργασίας και τα παγκόσμια γεγονότα προϋποθέτει μια **κοινωνική ευαισθησία** που, στα συστήματα του ύστερου καπιταλισμού, καλλιεργείται μόνο στα πανεπιστήμια. Αυτή η ευαισθησία δεν πηγάζει απλώς από το γεγονός ότι ένας άνθρωπος έχει περισσότερες τυπικές γνώσεις. Είναι εξίσου δυνατό να εμποδίζει αυτός ο τύπος γνώσης την ανάπτυξη κοινωνικής ευαισθησίας. **Όσο παράδοξο κι αν ακούγεται, η καλλιέργεια αυτής της μορφής ευαισθησίας είναι το προϊόν ενός συντηρητικού τρόπου εμπειρίας της πραγματικότητας, που προέρχεται από τις απαιτήσεις της παραδοσιακής μόρφωσης, της «εκπαίδευσης σε έναν επιστημονικό κλάδο», της αυτονομίας, του στοχασμού πάνω στο νόημα κ.ο.κ.** Όλοι οι άνθρωποι μοιράζονται την επιθυμία της συνειδητότητας και της γεμάτης νόημα αμεσότητας. Ωστόσο, η επιθυμία αυτή μπορεί να εκφραστεί μόνο μέσα στο παραδοσιακό και όχι στο τεχνοκρατικά μεταρρυθμισμένο εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτή η επιθυμία έρχεται σε επαφή με ένα πλαίσιο ζωής το οποίο αποκαλύπτεται, με σχεδόν χειροπιαστούς όρους, ως ένα σύμπλεγμα εγκλήματος και ηθικής

της επιτυχίας. Η παγκόσμια στρατηγική της προληπτικής αντεπανάστασης, που ακολουθήθηκε από τις ΗΠΑ στο Σάντο Ντομίνγκο, το Βιετνάμ, τη Λατινική Αμερική και την Αφρική, κατέστρεψε ολοφάνερα όλες εκείνες τις μορφές νομιμοποίησης της αστικής δημοσίας σφαίρας – με άλλα λόγια, εκείνες τις αξίες που ήταν άμεσα συνδεδεμένες με την επιθυμία για απόκτηση ανώτερης εκπαίδευσης. Επίσης, μια κριτική των πραγματικών συνθηκών επεκτείνεται σε κάθε φάση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και οδηγεί στην αμφισβήτηση της προοπτικής αυτής της διαδικασίας. Η ανάγκη για μια ριζοσπαστική κριτική της θεωρίας και της πρακτικής συναντά μια κριτική θεωρία που κάνει δυνατή την πρόσληψη ετερόδοξων σοσιαλιστών συγγραφέων. Έτσι παράγεται μια αλληλοσυσχέτιση ανάμεσα στην κοινωνική ολότητα και τα ατομικά συμφέροντα, που είναι εκτός των άλλων μεθοδολογική.

Από την αρχή, οι φοιτητές ανησυχούσαν για το γεγονός ότι οι πολιτικές τους δραστηριότητες αφομοιώνονταν και ενσωματώνονταν από την αστική δημόσια σφαίρα. Δεν ήθελαν να είναι ρεφορμιστές. Ωστόσο, αυτό δεν είναι ζήτημα απόφασης. Αντιθέτως, μια πολιτική τάση γίνεται ρεφορμιστική σε κοινωνικές συνθήκες που δεν επιτρέπουν την αυτόνομη ανάπτυξή της. Κάτω από διαφορετικές συνθήκες, η ίδια τάση μπορεί να πάρει έναν επαναστατικό χαρακτήρα.⁵⁶ Έτσι, ακόμη και τα ριζοσπαστικά κομμάτια του φοιτητικού κινήματος επιτρέπουν την εκμετάλλευσή τους από την εκδοτική βιομηχανία, άσχετα με το αν τα εν λόγω άτομα αρνούνται να κάνουν επιχειρηματικές συμφωνίες ή να συμμετάσχουν στη διαδικασία της εκμετάλλευσης. Οι αστικοί θεσμοί και οι βιομηχανίες έχουν οικειοποιηθεί τις εμπειρίες του φοιτητικού κινήματος – και πάλι, ανεξάρ-

56 (σ.τ.μ.) Αυτή η θέση των Negt και Kluge είναι προβληματική γιατί εκμηδενίζει τη σημασία των πολιτικών επιλογών και εισάγει ένα είδος ντετερμινισμού των «συνθηκών». Το γεγονός ότι ακόμη και οι πιο ριζοσπαστικές πολιτικές τάσεις μπορεί να αφομοιωθούν μέσα στην καπιταλιστική ιδεολογία και κουλτούρα, στον βαθμό που το προλεταριακό κίνημα δεν καταφέρνει να καταργήσει τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις και να δημιουργήσει νέες, δεν σημαίνει ότι οι πολιτικές αποφάσεις και επιλογές δεν παίζουν κανένα ρόλο όσον αφορά την πορεία της ιστορίας. Από την άλλη μεριά, η κριτική που κάνουν στην «αφηρημένη πολιτική» αντιπαράβαλλοντας σε αυτήν την ανάπτυξη των «συγκεκριμένων συμφερόντων της χειραφέτησης» είναι εξαιρετικά διεισδυτική.

τητα από το αν πρέπει να πληρώσουν ή όχι για αυτό. Η ενσωμάτωση σε ένα ρεφορμιστικό πλαίσιο μπορεί να αποφευχθεί μόνο αν εκτιμήσει σωστά κανείς το αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης των κοινωνικών δυνάμεων μέσα στο κίνημα. Οι επιμέρους πολιτικές ενέργειες, χειρονομίες και αποφάσεις δεν μπορούν σε τελική ανάλυση να καθορίσουν το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο θα κινηθούν, λόγω των γενικότερων εξελίξεων. Επιπλέον, δεν ήταν ο κίνδυνος του ρεφορμισμού που οδήγησε σε κρίση το φοιτητικό κίνημα. **Αντιθέτως, κάτω από την τεράστια πίεση της αστικής δημόσιας σφαίρας που το περιέβαλλε, πλευρές του φοιτητικού κινήματος που αρχικά αποτελούσαν συστατικά στοιχεία του μετατράπηκαν βαθμιαία σε παράγοντες υπονόμησης του κινήματος.** Υπήρχαν πάντοτε δύο γραμμές μέσα σε κάθε δράση του φοιτητικού κινήματος: **κινητοποίηση μέσω του μηχανισμού των πολιτικών αξιακών αφαιρέσεων και η πιο δύσκολη και αργή συγκρότηση των συμφερόντων της χειραφέτησης.**

Η αφηρημένη κινητοποίηση, που στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε ηθικά και απλώς πολιτικά κίνητρα, δημιουργεί αναγκαία έναν μηχανισμό αποκλεισμού ο οποίος εξαλείφει τα συγκεκριμένα συμφέροντα διότι αυτά δεν μπορούν να σταθούν απέναντι στην πολιτική βαρύτητα των παγκόσμιων γεγονότων. Δεν είναι δυνατό να νομιμοποιηθεί, κάθε χρονική στιγμή, η κατάργηση των εξετάσεων ή ο μετασχηματισμός των προγραμμάτων σπουδών το ίδιο εύκολα με τη νομιμοποίηση μιας συγκεκριμένης ενέργειας που έχει έναν πραγματικό ή φαινομενικό αντίχτυπο στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες. Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν αυτές οι αφαιρέσεις, έχει μικρή σημασία αν δίνεται προτεραιότητα στο Βιετνάμ, στον αγώνα για τη νίκη των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων ή σε έναν εγχώριο αγώνα για λογαριασμό του προλεταριάτου. **Το ουσιαστικό σε αυτές τις αφαιρέσεις είναι ότι αυτός ακριβώς ο περιορισμός και η εξειδίκευση των πιο σημαντικών αντιφάσεων οδηγεί στην υποβάθμιση των συγκεκριμένων συμφερόντων στα οποία οι ίδιες κύριες αντιφάσεις αναγκαία επαναλαμβάνονται με πιο ιδιαίτερο τρόπο.** Αυτός είναι ο λόγος που τα συγκεκριμένα συμφέροντα των φοιτητών που εντοπίζονταν στο πανεπιστήμιο διαχωρίστηκαν από τις πολιτικές δραστηριότητες μεγάλης κλίμακας, όπως η εκστρατεία ενάντια στους νόμους έκτακτης ανάγκης, οι οποίες προβληματοποιούν το σύνολο της εγχώριας πολιτικής. Ένας παρόμοιος μηχαν-

νισμός βρίσκεται πίσω από την απομάκρυνση της πλειοψηφίας των φοιτητικών ομάδων από τα ζητήματα του πανεπιστημίου χάριν της δουλειάς υποδομής στα εργοστάσια – μια τάση που την παρούσα στιγμή βρίσκεται σε κάμψη. Και οι δύο τάσεις είναι ομολογουμένως έκφραση του ίδιου φαινομένου: της ανικανότητας του στρώματος των διανοουμένων να αποκτήσει μια συγκεκριμένη σχέση με το πλαίσιο ζωής και τη δημόσια σφαίρα του προλεταριάτου.

Είναι δύσκολο να δώσουμε έναν μοναδικό λόγο γιατί το φοιτητικό κίνημα, το οποίο διατύπωσε σαφώς την έννοια της **παραγωγής της δημόσιας σφαίρας και της εισαγωγής των συμφερόντων** μέσα στο κίνημα, εγκατέλειψε αυτές τις δύο κατηγορίες μετά τη διάλυση του SDS. Για να ερμηνεύσουμε αυτό το παράδοξο και για να το κατανοήσουμε ως κλειδί όσον αφορά τη λειτουργία της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, σε αντίθεση με οποιαδήποτε τυπική δημόσια σφαίρα, είναι αναγκαίο να προχωρήσουμε πιο βαθιά.

Η καπιταλιστική αξιοποίηση ρίχνει πάνω από ολόκληρη την πραγματικότητα το πέπλο των αξιακών αφαιρέσεων, με το οποίο συνδέονται οι βαθμοί προσοχής και οι απαγορεύσεις της σκέψης. Μέσω αυτών των φίλτρων, η αστική δημόσια σφαίρα αποκλείει την πραγματικότητα με ποικίλους τρόπους. Η αφηρημένη άρνηση της αξιοποίησης μπορεί να οδηγήσει σε έναν παρόμοιο αποκλεισμό της πραγματικότητας, του οποίου το αποτέλεσμα είναι συγκρίσιμο παρά τις αντικαπιταλιστικές προθέσεις που έχει. **Το αποτέλεσμα είναι ένα είδος πολιτικών αξιακών αφαιρέσεων από την πλευρά των πολιτικών πρωτοποριών.** Από τη σκοπιά ενός Γιακωβίνικου ή σοσιαλιστικού *ιδανικού* και πρόθεσης, η «πραγματική κοινότητα», η ίδια η «κοινή ουσία» στο σύνολό της (Μαρξ) μετατρέπεται σε ένα πεδίο αξιοποίησης το οποίο εξαλείφει οτιδήποτε δεν υπηρετεί το σκοπό της συνολικής ανατροπής της κοινωνίας – ένας στόχος, που διατηρείται από την καθαρή βούληση, μετασχηματίζει οτιδήποτε είναι κατάλληλο σε πρώτη ύλη. Η κοινωνική πρακτική διακόπτει τη διαλεκτική ανάμεσα στα ατομικά συμφέροντα και την ολότητα της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένης της διαλεκτικής ανάμεσα στα συγκεκριμένα συμφέροντα μέσα στους χώρους εργασίας και την εμπειρία των αντιφάσεων που καθορίζουν τον κόσμο ως σύνολο. Το αποτέλεσμα είναι ένας αναδιπλασιασμός της πραγματικότητας. Μια πλευρά αυτού του φαινομένου είναι ότι η ικανότητα

δράσης των ομάδων που θεωρούν ότι είναι επαναστατικές δεν αυξάνεται αλλά αντίθετα μειώνεται. Ενέργειες που εκμεταλλεύονται μια πολιτική που έχει συλληφθεί με αφηρημένο τρόπο δεν είναι απαραίτητο να συγκρουστούν συγκεκριμένα με τα νευρικά κέντρα του κεφαλαίου. Αντίθετα, κατά κανόνα, το αποτέλεσμα είναι η παράλληλη συνύπαρξη των επαναστατικά διατυπωμένων στόχων και των υφιστάμενων αστικών σχέσεων. Και στα δύο επίπεδα, τα πραγματικά συμφέροντα των ανθρώπων γίνονται ορατά και σχηματίζουν συνδέσεις με τα συμφέροντα του κεφαλαίου και της πολιτικής νομιμοποίησης. Η εξήγηση για αυτό δεν είναι ούτε η προδοσία ούτε ο οπορτουνισμός. Αντίθετα, η βαρύτητα των παγκόσμιων γεγονότων που έχει εκτιμηθεί σωστά (το Βιετνάμ, το κίνημα των Μαύρων Πανθήρων, η καταπίεση της εργατικής τάξης) οδηγεί σε μια ανικανότητα να επιτευχθούν μικρές μετρήσιμες αλλαγές στην άμεση εμπειρία και τους χώρους εργασίας. Αυτές οι αλλαγές αποκτούν νόημα μόνο στη σχέση τους με την ολότητα. Έτσι, αν διαρρηχθεί η αλληλεπίδραση ανάμεσα σε τέτοια συγκεκριμένα βήματα, που δεν μπορεί να αποδειχθεί η νομιμότητά τους κάθε χρονική στιγμή (χωρίς να υποσκαφθεί η ανάπτυξή τους), και τις μεγάλες πολιτικές μάχες, δεν θα υπάρχει πια κανένα κριτήριο δια του οποίου τα ιδιαίτερα συμφέροντα θα μπορούν να αξιολογηθούν σε σχέση με τους αφηρημένους πολιτικούς σκοπούς. **Η άλλη όψη του νομίσματος της ιεραρχίας της αξίας είναι η εργαλειακή αντιμετώπιση των συμφερόντων της ζωής, τα οποία συνιστούν το μέσο δια του οποίου μπορεί να πραγματοποιηθεί οποιαδήποτε αλλαγή, ακόμα και σε παγκόσμιο επίπεδο.** Αντίστοιχα, δεν υπάρχει τότε επίσης κανένα κριτήριο για την οριοθέτηση των ατομικών ή των ομαδικών συμφερόντων. Τα συμφέροντα που έχουν απολέσει τον δημόσιο χαρακτήρα τους επιβάλλονται στην πράξη, χωρίς σκέψη και όλο και πιο ανεξέλεγκτα, με τη μορφή της οργανικής σύνδεσης με τη νομιμοποίηση του συστήματος.

Οι συνέπειες μιας τέτοιας αφαιρετικής συγκρότησης των συμφερόντων είναι πιο σύνθετες για τα αντικαπιταλιστικά κινήματα από ό,τι είναι οι συνέπειες της αποσύνθεσης της αστικής δημόσιας σφαίρας για την καπιταλιστική κοινωνία. **Αυτό συμβαίνει επειδή οι ομάδες που δραστηριοποιούνται στη βάση μιας καθαρά αφηρημένης άρνησης της κοινωνίας δεν συμμετέχουν καν στις ενεργές αφηρημένες τάσεις κοινωνικοποίησης και καθολικοποίησης μέσα**

στην κοινωνία. Αυτές οι τάσεις δημιουργούν κάτι σαν μια δημόσια σφαίρα, ακόμη και όταν η αστική μορφή αυτής της σφαίρας αποσυντίθεται ή όταν δεν γίνεται κατανοητή ως δημόσια σφαίρα. Πρόκειται για ένα γενικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει κάθε επαναστατικό κίνημα το οποίο επιχειρεί να πραγματοποιήσει τους στόχους του μέσα στο περιβάλλον της αστικής δημόσιας σφαίρας. Ο Σαρτρ χρησιμοποίησε τον όρο «fraternité terreur» (αδελφότητα τρόμου) για να περιγράψει αυτήν την εμπειρία: «μια ομάδα σχηματίζεται κατά τη διάρκεια μιας εκρηκτικής κατάστασης, λ.χ. για να πετύχει έναν στόχο (‘Άλωση της Βασιλίας’). Αμέσως μετά τη δράση, τα άτομα που συμμετέχουν στην ομάδα έρχονται και πάλι ανήσυχα το ένα απέναντι στο άλλο και επιχειρούν να σχηματίσουν ελεύθερα έναν δεσμό που θα αντικαταστήσει τον δεσμό που δημιουργήθηκε κατά τη δράση – με άλλα λόγια ένα είδος συμφωνίας ή όρκου, που με τη σειρά του τείνει να δημιουργήσει το φυτό μιας σειράς και να εγκαθιδρύσει μια σχέση πραγματοποιημένης συνάφειας ανάμεσά τους. Ονόμασα αυτή τη σχέση ‘fraternité-terreur’». ⁵⁷ Μια άλλη πλευρά της ίδιας κατάστασης περιγράφεται από τον Adorno: «Η κατασταλτική αδιαλλαξία ενάντια στη σκέψη, η οποία δεν συνοδεύεται άμεσα από πρόταση για δράση, έχει τις ρίζες της στο άγχος. Την ανεμπόδιστη σκέψη και τη στάση που δεν την αφήνει να ξεπουληθεί πρέπει κανείς να τις φοβάται για έναν λόγο που κατά βάθος γνωρίζει αν και δεν μπορεί να παραδεχτεί ανοιχτά: η σκέψη έχει δίκιο. Ένας παμπάλαιος αστικός μηχανισμός, με τον οποίο ήταν αρκετά εξοικειωμένοι οι **διαφωτιστές στοχαστές** του 18ου αιώνα, μπαίνει για μία ακόμη φορά σε λειτουργία απaráλλακτος: ο πόνος που προκαλείται από μια αρνητική κατάσταση – αυτή τη φορά από την μπλοκαρισμένη πραγματικότητα – γί-

57 Απόσπασμα μιας συζήτησης του Σαρτρ με το II Manifesto που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο *il manifesto*, Rossana Rossanda, Jean Paul Sartre, *Partei und Klasse. Eine Diskussion zwischen Jean-Paul Sartre und II Manifesto*, 1970, σ. 32. Ο όρος «σειρά» χρησιμοποιείται από τον Σαρτρ για να αναφερθεί σε μορφές απώλειας της ατομικότητας, στην απομόνωση και την έλλειψη συνείδησης ως αποτελέσματα των διαδικασιών πραγματοποίησης και αλλοτρίωσης. «Ο ίδιος εργάτης που εντάσσεται σε μια σύμμεκτη ομάδα στο χώρο εργασίας μπορεί να έχει πλήρως σειριοποιηθεί όταν είναι μόνος του στο σπίτι ή σε άλλες καταστάσεις της ζωής» (σ. 31). Η σειριακότητα χρησιμοποιείται εδώ ως το αντίθετο της έννοιας του αυθορμητισμού, ως τυποποίηση.

νεται οργή ενάντια στο πρόσωπο που την εκφράζει». ⁵⁸ Η κατάσταση που περιγράφεται εδώ –ότι από τη μια μεριά πρέπει κανείς να συνεχίσει τη ζωή του, ενώ από την άλλη μεριά είναι ταυτόχρονα σε θέση να συλλάβει την έλλειψη νοήματος αυτής της ατομικής ζωής– δεν είναι διαφορετική στην περίπτωση των βιομηχανικών εργατών από την περίπτωση των φοιτητών. **Δεν υπάρχουν ακόμη μορφές ζωής ή εμπειρίες που επιτρέπουν σε κάποιον να διατηρεί μια συγκεκριμένη κατάσταση συνείδησης ακόμη και όταν το χάσμα ανάμεσα σε αυτήν την κατάσταση και την πραγματικότητα έχει γίνει φυσικά και ψυχικά αφόρητο.** Δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι είναι ακριβώς το φοιτητικό κίνημα στην Ο.Δ.Γ. που πήγε μακρύτερα στην επινόηση τρόπων συμπεριφοράς για την αντιμετώπιση των ορατών χασμάτων ως ορατών χασμάτων. Τα παραδείγματα για αυτό περιλαμβάνουν την έννοια των *άτυπων ομάδων* που εισήγαγε ο Ρούντι Ντούτσκε και την άρνηση των σημαντικότερων ηγετών του φοιτητικού κινήματος να περιγράψουν θετικά την κοινωνική Ουτοπία.

Η εγκατάλειψη της έννοιας της δημόσιας σφαίρας και η καχυποψία απέναντι στον μερικό χαρακτήρα των φοιτητικών συμφερόντων (σε αντίθεση με το ταξικό συμφέρον του προλεταριάτου) δεν ήταν σημάδια αποσύνθεσης των φοιτητικών ομάδων αλλά σημάδια προόδου και διορατικότητας. ⁵⁹ Τα καλέσματα για εγκατάλειψη των

58 Theodor W. Adorno, «Resignation», *ό.π.*, σ. 147.

59 (σ.τ.μ.) Οι Negt και Kluge δεν μπόρεσαν να διακρίνουν την εποχή που έγραψαν το βιβλίο την όλο και μεγαλύτερη μαζικοποίηση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που, σε μεγάλο βαθμό, κατέστησε την κάθετη διάκριση που κάνουν ανάμεσα στο «στρώμα των διανοούμενων» και την εργατική τάξη παρωχημένη. Την ίδια περίοδο είχε ήδη αρχίσει να αναλύεται από το ρεύμα της Αυτονομίας στην Ιταλία και τις ΗΠΑ η φοιτητική εργασία ως άμισθη εργασία για την αναπαραγωγή της ειδικευμένης εργασιακής δύναμης και να εισάγονται αιτήματα για τη διεκδίκηση του «φοιτητικού μισθού», ως αναπόσπαστου κομματιού του κοινωνικού μισθού της εργατικής τάξης. Βλ. σχετικά το κείμενο του Τζ. Καφφέντζις, «*Να γκρεμίσουμε τη σκάλα της κοινωνικής ανόδου*» που περιλαμβάνεται στην έκδοση *Κρίση, Αναδιάρθρωση και Ταξική Πάλη στα Πανεπιστήμια*, εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, 2008 και το κεφάλαιο «*Νέα υποκείμενα*» στο βιβλίο του Steve Wright, *Η έφοδος στον ουρανό*, εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, 2012. Εντούτοις, οι παρατηρήσεις που κάνουν στη συνέχεια σχετικά με τους περιορισμούς και τις στρεβλώσεις της δραστηριότητας των παράνομων, κλειστών ομάδων είναι ιδιαίτερα οξυδερ-

πανεπιστημίων και για στροφή στις ομάδες γειτονιάς και στη δουλειά στα εργοστάσια βρίσκονταν σε αρμονία με αυτήν την αυτοκριτική. Ήταν, ωστόσο, επίσης έκφραση του ορθολογιστικού και μοραλιστικού πλαισίου νομιμοποίησης που προσιδιάζει στον αστικό τρόπο παραγωγής. Όσο πιο μεγάλη ήταν η νομιμοποίηση της δουλειάς ενός ατόμου τόσο πιο έντονη ήταν η απόσυρση του αιτήματος της δημόσιας σφαίρας και η επιστροφή στη μυστική δουλειά της ομάδας και την απομόνωση. Η αντίθετη απάντηση την ιστορική περίοδο μετά το 1968 θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: η ριζοσπαστικοποίηση των μερικών φοιτητικών συμφερόντων οδηγεί, από τη μια μεριά, σε συλλογικές θεωρητικές προσπάθειες με ένα αντικαπιταλιστικό πνεύμα και, από την άλλη μεριά, στον μετασχηματισμό του στρώματος των διανοούμενων στα πανεπιστήμια που τους τοποθετεί για πρώτη φορά σε μια θέση που τους επιτρέπει να συμμαχήσουν με την εργατική τάξη. **Η διαδικασία του μετασχηματισμού δεν μπορεί να επιτύχει αν ορισμένα από τα θεμελιώδη συμφέροντα του στρώματος των διανοουμένων δεν αποκαλυφθούν.**

Μια διάσταση της ανθρώπινης εργασίας, που υπάρχει σε κάθε επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας, αυτονομείται στο επαγγελματικό στρώμα των διανοουμένων. Οι διανοούμενοι δεν έγιναν με την ελεύθερη θέλησή τους πράκτορες των καπιταλιστικών συμφερόντων. Αντιθέτως, ο διαχωρισμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας εκθέτει τους διανοητικά εργαζόμενους σε συγκεκριμένους κινδύνους και τους κάνει να αντιλαμβάνονται ποιο κομμάτι της διάνοησης απειλείται.⁶⁰ Αυτοί είναι οι διαρκώς επανερχόμενοι λόγοι

κείς.

60 Ο Μπέρτολτ Μπρεχτ περιέγραψε επανειλημμένως το *προνόμιο του φόβου* που έχουν οι διανοούμενοι απέναντι στην απειλή της βίας. Η κεντροευρωπαϊκή διάνοηση υπάρχει από την ίδρυση των πρώτων ευρωπαϊκών πανεπιστημίων που συνέβη μέσα σε ένα ακραίο καθεστώς φόβου (βλ. π.χ. τον ευνουχισμό του καθηγητή Abelard). Από τη σκοπιά της άρχουσας τάξης, οι διαφωνούντες διανοούμενοι έχουν υποβληθεί στις πιο ακραίες σωματικές τιμωρίες (τροχοί βασανιστηρίων, απαγχονισμοί και διαμελισμοί κ.λπ.). Η καταφυγή του στρώματος των διανοούμενων μέσα σε επαγγελματικές ομάδες και κάστες λειτουργεί ως άμυνα απέναντι σε αυτήν την ακραία πίεση την οποία έχει εσωτερικεύσει το στρώμα αυτό. Θα μπορούσε να συγκρίνει κανείς, λ.χ., τα μέτρα που λήφθηκαν εναντίον των χωρικών με

της εξάρτησης αυτού του στρώματος. Αυτή η ιστορικά καθορισμένη εξάρτηση μπορεί να διαρρηχτεί μόνο μέσω μιας ευρείας πολιτικοποίησης του στρώματος των διανοούμενων. Χωρίς αυτή, είναι αδιανόγη η συνεργασία με την εργατική τάξη, διότι η αναμόρφωση του στρώματος των διανοούμενων, που κατά κύριο λόγο προέρχεται από τα μεσαία στρώματα, δεν μπορεί να γίνει ατομικά αλλά μόνο συλλογικά και πολιτικά. Αυτή η κατάσταση επιδεινώνεται από τη μετατροπή της επαναστατικής δραστηριότητας σε παράνομη και επαγγελματική δραστηριότητα. Δεν υπάρχει γιατρικό για τις αντιφάσεις που αναπτύσσονται μέσα σε μια αντικαπιταλιστική δημόσια σφαίρα η οποία περιορίζεται σε κλειστές ομάδες και δέχεται πίεση από την αστική δημόσια σφαίρα που την περιβάλλει. Μόνο η δημοσιότητα μπορεί ταυτόχρονα να άρει αυτές τις αντιφάσεις και την πίεση της τυπικής αστικής δημόσιας σφαίρας. Μια ομάδα που θυσιάζει τη δημοσιότητά της ή δημιουργεί μια αντιφατική δημόσια σφαίρα για να βρει πολιτικές ευκαιρίες, θα στρεβλώνει και θα περιορίζει διαρκώς το περιεχόμενο της επαναστατικής της δραστηριότητας. Αυτή είναι η πιο επικίνδυνη πλευρά των αποφάσεων που πήρε η συνάντηση των Υπουργών Εσωτερικών.⁶¹ Αυτές οι αποφάσεις δεν θα εμποδίσουν σε τίποτα την πολιτική πρακτική των επηρεαζόμενων πολιτικών ομάδων. Θα τους θέσουν όμως το παράλογο δίλημμα, είτε να εγκαταλείψουν συνολικά τη δημόσια σφαίρα είτε να αποκηρύξουν τους πολιτικούς τους στόχους.

τα μέτρα που λήφθηκαν εναντίον των διανοούμενων που συνεργάστηκαν μαζί τους κατά τους γερμανικούς πολέμους των χωρικών. Οι «διώξεις των δημαγωγών και των φοιτητών» τον 19^ο αιώνα, επιμέρους πλευρές των διώξεων των εβραίων, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια εκ νέου υλοποίηση του προγράμματος του τρόμου που προϋποτίθεται για το στρώμα των διανοούμενων. Η πίεση που ασκείται ενάντια στους διαφωνούντες διανοούμενους είναι ένα σχεδόν χαρακτηριστικό γερμανικό φαινόμενο το οποίο μπορεί σήμερα να συνδεθεί με συγκεκριμένες διατάξεις συμφερόντων μέσα στο δεύτερο κύμα διώξεων ενάντια στην αριστερά σήμερα.

61 (σ.τ.μ.) Τον Σεπτέμβριο του 1972, μετά την απαγωγή των Ισραηλινών αθλητών στην Ολυμπιάδα του Μονάχου, πραγματοποιήθηκε συνάντηση των Υπουργών Εσωτερικών των κρατιδίων της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας η οποία αποφάσισε τη συγκρότηση της «Αντιτρομοκρατικής» Υπηρεσίας της Ο.Δ.Γ. και την εισαγωγή έκτακτων νομοθετικών μέτρων «ενάντια στην τρομοκρατία».

Οι εργατικοί αγώνες – μέσα στο περιβάλλον της αποσύνθεσης της αστικής δημόσιας σφαίρας [σ. 162–168]

Μια από τις μεγαλύτερες αντιφάσεις της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, στις προσπάθειές της να επιβληθεί έναντι της αστικής δημόσιας σφαίρας, πηγάζει από το ακόλουθο γεγονός: παρότι η προλεταριακή δημόσια σφαίρα μπορεί να αναπτυχθεί μόνο από τους ίδιους τους παραγωγούς του κοινωνικού πλούτου, εκφράζεται την παρούσα στιγμή στις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες από ομάδες, όπως οι Γάλλοι και οι Γερμανοί φοιτητές, που δεν αντιπροσωπεύουν και δεν μπορούν να αντιπροσωπεύσουν την παραγωγική τάξη στο σύνολό της (στην Ιταλία η κατάσταση είναι αρκετά διαφορετική). Οι φοιτητές το συνειδητοποίησαν κατά την πορεία της δράσης τους – δεν ήταν όμως στο χέρι τους να αναπτύξουν μια κοινωνική, συλλογική πρακτική στη βάση αυτής της συνείδησης. Η εμπειρία της αποτυχίας είχε ως αποτέλεσμα την άσκηση μορφών αυτοκριτικής μέσα στο φοιτητικό κίνημα που οδήγησαν στο να απολεσθούν στοιχεία αυτής της συνειδητοποίησης.

Για να γίνει πραγματικότητα η προλεταριακή δημόσια σφαίρα –ή μια αντιτιθέμενη δημόσια σφαίρα ως προκαταρκτική μορφή– θα πρέπει να συνδυαστούν τρεις παράγοντες: α) κινητήρια δύναμη πρέπει να είναι τα συμφέροντα της τάξης των παραγωγών, β) θα πρέπει να είναι δυνατή η δημιουργία μιας μορφής επικοινωνίας, η οποία θα συνδέει τα ιδιαίτερα συμφέροντα στη σφαίρα της παραγωγής με την κοινωνία ως σύνολο και, τέλος, γ) οι ανασταλτικές και καταστροφικές επιδράσεις που προέρχονται από την αστική δημόσια σφαίρα που αποσυντίθεται δεν θα πρέπει να υπερισχύσουν της αναδυόμενης προλεταριακής δημόσιας σφαίρας. Από όλες αυτές τις απόψεις, η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν είναι τίποτε άλλο παρά η μορφή με την οποία αναπτύσσονται τα προλεταριακά συμφέροντα από το ίδιο το προλεταριάτο. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό χρόνων, αυτοί οι τρεις παράγοντες δεν ίσχυσαν ποτέ ταυτόχρονα σε καμία χώρα της Δύσης.

Οι άγριες απεργίες θεωρούνται ένας σημαντικός δείκτης της ζωτικότητας των προλεταριακών συμφερόντων. Αυτό που τις διακρίνει από το κίνημα του Μάη στη Γαλλία ή το φοιτητικό κίνημα στην Ο.Δ.Γ. δεν είναι το γεγονός ότι **έχουν τις ρίζες τους στα άμεσα συμ-**

φέροντα. Κάθε μεγάλο εργατικό κίνημα έχει ως αφετηρία τα άμεσα συμφέροντα της εργατικής τάξης, ακόμα και οι πολιτικές απεργίες που στρέφονται ενάντια σε κάποιον περιορισμό των εργατικών συμφερόντων ή ενάντια στον τρόπο με τον οποίο εκπροσωπούνται αυτά τα συμφέροντα. Ο πολιτικός κρετινισμός των κοινωνικών συμφερόντων δεν βιώνεται ως στοιχειώδης εμπειρία. Η διαίρεση ανάμεσα στα συνδικαλιστικά και τα πολιτικά συμφέροντα είναι αποτέλεσμα μιας στρεβλής ανάπτυξης. Αυτό που αντιμετωπίζουμε σε αυτήν την περίπτωση είναι το γεγονός ότι τα συμφέροντα της εργατικής τάξης έχουν ήδη εκτραπεί σε αλλότριες μορφές οργάνωσης οι οποίες τα διαχειρίζονται.

Αυτό που διαφοροποιεί το κίνημα του Μάη από τις σποραδικές άγριες απεργίες που πραγματοποιούνται μέσα στην ιστορία ολόκληρου του εργατικού κινήματος είναι ο τρόπος με τον οποίο τα άμεσα συμφέροντα συνενώθηκαν μεταξύ τους μέσω της διάδοσης των μαζικών δράσεων και απέκτησαν έτσι μια νέα υπόσταση τόσο σε σχέση με την ίδια τη δράση όσο και με την αντίληψη των εργατών για τον εαυτό τους. Όσον αφορά την προλεταριακή δημόσια σφαίρα, αυτό σήμαινε ότι καθώς κλιμακώνονταν οι δράσεις που συνδέονταν με συγκεκριμένα συμφέροντα, δηλαδή όταν έλαβαν έναν κοινωνικό χαρακτήρα, έπρεπε να καθοριστεί ο ουσιαστικός ρόλος των συμφερόντων αυτών μέσα στην ταξική κοινωνία. Αυτό δεν γίνεται τόσο με συνθήματα και προγράμματα που προετοιμάζονται ειδικά για αυτόν τον σκοπό όσο με τον μετασχηματισμό των ίδιων των σχέσεων σε πρακτική δραστηριότητα.

Πού βρίσκονται τα όρια των άγριων απεργιών το φθινόπωρο του 1969 στην Ο.Δ.Γ. και των πολυάριθμων άγριων απεργιών στην Αγγλία; Στο γεγονός ότι δεν αποτελούν μέσα για τον πολιτικό μετασχηματισμό των συγκεκριμένων συμφερόντων σε συμφέροντα όλης της κοινωνίας. Τα άμεσα αιτήματα για μισθολογικές αυξήσεις, ακόμη και τα αιτήματα βελτίωσης των συνθηκών εργασίας, επαναλαμβάνονται διαρκώς και τίθενται με αφηρημένη μορφή στην αστική δημόσια σφαίρα όπου δέχονται κριτική ή επιδοκιμάζονται. Όλες οι προσπάθειες, π.χ. από κάποιες πολιτικές ομάδες, να επιτελέσουν αυτόν τον μετασχηματισμό απέξω για λογαριασμό των εργατών απλώς παγώνουν αυτόν τον αφηρημένο χαρακτήρα. Ωστόσο, η συγκεκριμενοποίηση και η διεύρυνση αυτών των συμφερόντων μπο-

ρεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της ομοφωνίας αυτών τους οποίους αφορούν άμεσα.

Το ίδιο το γεγονός ότι η προλεταριακή δημόσια σφαίρα δεν υπάρχει ως μέσο που βασίζεται στη διαρκή συλλογική εμπειρία, εμποδίζει μια αλλαγή της συνείδησης των εργατών μέσα από τις μεμονωμένες δράσεις και τα συνθήματα. Μέσα σε μια αναπτυγμένη προλεταριακή δημόσια σφαίρα, αυτά τα συνθήματα και τα προγράμματα δράσης θα μπορούσαν να προωθήσουν την αποκρυστάλλωση των εργατικών συμφερόντων. Εδώ γίνεται ξεκάθαρο ότι η προλεταριακή δημόσια σφαίρα εξαρτάται τόσο από το στρώμα των διανοούμενων που υφίσταται μια διαδικασία μετασχηματισμού (το οποίο διαθέτει ευέλικτα κέντρα επικοινωνίας) όσο και από μια αυτόνομη δύναμη εναντίωσης που εξασφαλίζει την προλεταριακή επικοινωνία ενάντια στην αστική δημόσια σφαίρα.

Ένας από τους λόγους της αποτυχίας των απεργιακών κινήματων που περιορίζονταν σε μισθολογικά αιτήματα βρίσκεται, χωρίς αμφιβολία, στην εμπειρία ότι είναι σίγουρο πως οι μισθολογικές αυξήσεις θα εξανεμιστούν από την αύξηση των τιμών. Από την άλλη μεριά, το ίδιο το συμφέρον των εργατών για μια αλλαγή στις συνθήκες της ζωής τους εκφράζεται καλύτερα και πιο ουσιαστικά στα αιτήματα για αλλαγή της ταχύτητας της αλυσίδας παραγωγής, για την κατάργηση του συστήματος των βαρδιών και της δουλειάς-με-το-κομμάτι, για την αλλαγή του τρόπου παραγωγής. **Η αμφιβολία σχετικά με το δίκαιο χαρακτήρα των μισθών δεν μπορεί να πολιτικοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο όπως η εμπειρία των εργατών για τον παραλογισμό μιας ολόκληρης παραγωγικής διαδικασίας. Σε αυτή τη συγκεκριμένη, παράλογη κατάσταση, μπορεί να εκφραστεί δυσαρέσκεια σχετικά με τη συνολική κατάσταση των εργατών μέσα στην κοινωνία. Η πολιτικοποίηση προϋποθέτει να έχει γίνει αντιληπτός ο εχθρός με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Επομένως, η ενοποίηση της συνείδησης των μαζών προϋποθέτει την αναγνώριση των δικών του συμφερόντων ως κάτι το αντικειμενικό, είτε μέσω μιας οργάνωσης η οποία περιγράφει ξεκάθαρα αυτά τα συμφέροντα ή μέσω ενός εχθρού ο οποίος αρνείται ρητά να τα ικανοποιήσει.**

Οι αποσχισθείσες ομάδες της αριστεράς εμφανίζονται σήμερα, πάνω από όλα, σαν υπερασπιστές και σύμμαχοι των συμφερόντων που εκφράζονται αδιαμεσολάβητα και αυθόρμητα, π.χ. στις

άγριες απεργίες. Ορισμένες φράξεις της αριστεράς κάνουν αυτή τη δουλειά πιστεύοντας ότι στο μέλλον θα μετατραπούν σε κόμματα στελεχών. Παρότι όλες αυτές οι ομάδες συνδέουν διαρκώς τη συγκεκριμένη πολιτική τους δραστηριότητα με την ιστορική προοπτική, την ίδια στιγμή πραγματοποιούν αυτή τη σύνδεση ως τη μόνη κατάλληλη, με την πεποίθηση ότι όλες οι υπόλοιπες ομάδες θα κινηθούν εν καιρώ προς αυτό το σημείο ενοποίησης. Ωστόσο, καθώς δεν συζητούν και δεν επικοινωνούν με άλλες ομάδες, οι οποίες σε κάποιο βαθμό ξεκινούν από παρόμοιες αφετηρίες, δημιουργείται ένα είδος ανταγωνιστικών σχέσεων ανάμεσα σε πολυάριθμες, απομονωμένες και αφηρημένες πρωτοβουλίες. Δεν μπορεί να αναπτυχθεί μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα μεταξύ αυτών των ομάδων γιατί δεν κρίνουν, δεν διορθώνουν και δεν ερμηνεύουν τα δικά τους συμφέροντα και τις ανάγκες σε σχέση με τις ανάγκες και τα συμφέροντα των άλλων ομάδων.⁶²

Οι άγριες απεργίες και οι δραστηριότητες της «ταξικής αριστεράς» (ο όρος που χρησιμοποιεί η ομάδα του *Manifesto* για όλες τις ομάδες που θεωρούν ότι δεν είναι ρεβιζιονιστικές) είναι η έκφραση των μεμονωμένων αγώνων μέσα στον κυρίαρχο αστικό τρόπο παραγωγής και την κυρίαρχη αστική δημόσια σφαίρα. Οι μεμονωμένοι αγώνες κυμαίνονται από τις σποραδικές εξεγέρσεις μέχρι τα μονιμότερα αντικαπιταλιστικά μέτωπα. Σε αυτή τη διαδικασία, οι αυθόρμητες δράσεις, των οποίων η οικονομική αποτελεσματικότητα δεν μπορεί να υπολογιστεί, και οι στρατηγικές που καταστρώνονται από τις μεμονωμένες ομάδες της αριστεράς, οι οποίες διαμορφώνονται σύμφωνα με τα πιο ακραία κριτήρια οικονομικής ορθολογικότητας, εργάζονται προς την ίδια κατεύθυνση. Καθώς είναι προσηλωμένες σε μεμονωμένα σημεία εστίασης, η ικανότητά τους να αντιλαμβάνονται ειδικές, συνήθως κρυμμένες, σχέσεις οξύνεται. Ωστόσο, την ίδια στιγμή η κοινωνική ολότητα συσκοτίζεται για αυτές με τέτοιο τρόπο που αυτή η εστίαση της ενέργειας οδηγεί αναγκαστικά και πάλι σε εξασθένιση της πολιτικής δραστηριότητας, γιατί η συνολική

62 Αυτό που περιγράφεται εδώ δεν αναφέρεται στη συνολική συγκεκριμένη εργασία αυτών των ομάδων αλλά αντίθετα στη *μορφή* της δημόσιας σφαίρας τους. Έχουμε, ωστόσο, την άποψη ότι η μορφή της δημόσιας σφαίρας επιδρά επίσης στην προοπτική, τα λάθη και την πιθανή αποτυχία αυτών των πλαισίων δουλειάς.

προοπτική δεν αποτελεί πια συστατικό στοιχείο κάθε μεμονωμένου πολιτικού βήματος. Αυτό έχει ολέθριες συνέπειες διότι, μαζί με την εστίαση σε ένα σημείο, η ιδέα της ολότητας της κοινωνικής επανάστασης μετασχηματίζεται σε μια αντικαπιταλιστική εναλλακτική που είναι αφηρημένη και ως εκ τούτου απλώς καθηλωμένη στον εχθρό της. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να χάνει η μεμονωμένη πολιτική εργασία την αναγκαία στιγμή κατά την οποία μπορεί να αντιμετωπίσει την ισχύ του εχθρού προκειμένου να τον νικήσει. Αποκτώνται νέες και ουσιαστικές εμπειρίες αλλά στη διαδικασία μπλοκάρονται άλλες πλούσιες εμπειρίες που είναι αναγκαίες, π.χ., για να κρατηθεί ζωντανή ως συγκεκριμένη δυνατότητα η ιδέα της παραγωγής του κοινωνικού πλούτου από την ίδια την τάξη των παραγωγών – η μοναδική γνήσια εναλλακτική επιλογή στον καπιταλισμό.⁶³

Δεν έχει σημασία πόσο μπορεί να έχει αλλάξει η σύνθεση και η λειτουργία της εργατικής τάξης. Παραμένει ο υλικός φορέας της παραγωγής του πλούτου στην κοινωνία και, επομένως, το υποκείμενο μιας νέας κοινωνίας που μπορεί να κάνει εφικτή μια πιο ανθρώπινη οργάνωσή της. Η διαπίστωση αυτή είναι εξαιρετικά σημαντική στην παρούσα κατάσταση. Είναι αναγκαίο να γίνει διάκριση ανάμεσα σε εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που **είναι σε θέση να επιτύχουν μια ολοκληρωτική αναδιοργάνωση της κοινωνίας στο μέλλον και εκείνες που, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, κατευθύνονται κυρίως προς την ανατροπή των ξεπερασμένων δομών εξουσίας.**⁶⁴ Έτσι φαίνεται εύλογο ότι η αρχική ιστορική αποστολή του

63 Η παραγωγή του κοινωνικού πλούτου δεν θα προκύψει μέσω ενός αντικαπιταλιστικού αγώνα. Αντίθετα, αυτός ο αγώνας θα περιέχει ένα ασυμφιλίωτο ανταγωνιστικό στοιχείο λόγω της επικέντρωσής του σε έναν εχθρό, ο οποίος δεν μπορεί να παράγει αυτόν τον πλούτο, λόγω του περιορισμένου τρόπου παραγωγής του. «Κάθε αντίφαση ... εκφράζει μια στιγμή αδυσώπητου ανταγωνισμού ... αποτελεί κινητήρια δύναμη της διαδικασίας της ιστορίας στον βαθμό που δεν μπορεί να επιλυθεί πουθενά αλλού παρά μόνο έξω από τους όρους με τους οποίους παρουσιάζεται». (Rossanna Rossanda, *Der Marxismus von Mao Tse-tung*, σ. 18).

64 Βλ. για παράδειγμα, τη λειτουργία του εμπορικού και του τοκογλυφικού κεφαλαίου όσον αφορά τη διάλυση του φεουδαρχικού συστήματος (π.χ. τις επιχειρήσεις των Fugger και Welser). Οι πραγματικές δυνάμεις που οργάνωσαν την αστική κοινωνία βρίσκονταν, αντιθέτως, στη σφαίρα της παραγωγής. Ο Habermas θέτει στο βιβλίο του *Theory and Practice* (στην

στρώματος των διανοούμενων είναι η καταστροφή της αποσαθρωμένης βάσης της καπιταλιστικής νομιμοποίησης και ο σχεδιασμός του περιγράμματος μιας νέας κοινωνίας. Ωστόσο, το πρακτικό οργανωτικό του έργο θα πήγαινε πέρα από αυτήν την αναγκαία αρνητική λειτουργία μόνο αν, μέσω της σύνδεσής του με την εργατική τάξη, παρήγαγε ένα ποιοτικά νέο επίπεδο της ταξικής πάλης. Η εργατική τάξη και το στρώμα των διανοούμενων εμπλέκονται σε μια διαδικασία που πρέπει να τους αλλάξει και τους δύο με έναν τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσουν να συμμαχήσουν. Αυτή η διαδικασία –για την οποία η προλεταριακή δημόσια σφαίρα και τα προπλάσματά της είναι θεμελιώδεις προϋποθέσεις και που η ίδια παράγει τα στοιχεία αυτής της δημόσιας σφαίρας– προϋποθέτει την καλλιέργεια μιας μη ακρωτηριασμένης ιστορικής συνείδησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η ιστορική συνείδηση δεν παραπέμπει απλώς σε μία ανάπτυξη του παρελθόντος μέσω της μνήμης, καθώς αυτή θα ανακαλούσε αναπόφευκτα και όλες τις αναφορές της διαστρεβλωμένης επικοινωνίας. Αντίθετα, είναι η επεξεργασία της απωθμένης εμπειρίας ολόκληρου του εργατικού κινήματος, η οποία έχει ακρωτηριαστεί από την αστική δημόσια σφαίρα.⁶⁵

εισαγωγή της έκδοσης του 1971) το ίδιο ερώτημα ως προς τις σημερινές σχέσεις: «Είναι οι ομάδες που θέτουν υπό αμφισβήτηση –πιθανόν με έναν παθητικό τρόπο– τη συμμόρφωση με σημαντικές λειτουργίες του συστήματος όμοιες με αυτές τις ομάδες που μπορούν να δράσουν με έναν συνειδητό πολιτικό τρόπο σε καταστάσεις κρίσης;»

65 Επίσης, η ιστορική εμπειρία του εργατικού κινήματος καθορίζεται πάνω από όλα από τις ήττες που ασκούν πίεση στην ικανότητα της μνήμης. Από αυτήν την άποψη, οι στρεβλώσεις της επικοινωνίας της αστικής δημόσιας σφαίρας είναι απλώς βοηθητικές. Η βασική θέση της πλατφόρμας του *Manifesto* ασχολείται ακριβώς με την επανενεργοποίηση της εμπειρίας που είναι φυλακισμένη μέσα στις ήττες: «Ο μαξιμαλισμός, ο ρεφορμισμός, η ανοιχτή ταξική συνεργασία ή, αντίθετα, ο σπασμωδικός βολонταρισμός και η σπασμωδική άρνηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά μορφές αυτής της ήττας» (Rossanna Rossanda, *Der Marxismus von Mao Tse-tung*, σ. 37). (σ.τ.μ.) Η διαρκής κριτική από τους Negt και Kluge στον «βολонταρισμό», τον «μαξιμαλισμό» και την «σπασμωδική άρνηση» οφείλεται στο γεγονός ότι την εποχή που έγραφαν το βιβλίο υποστήριζαν σαφώς έναν ιδιότυπο Λενινισμό. Παρότι αυτό τους οδήγησε σε απαράδεκτες και αντεπαναστατικές τοποθετήσεις, όπως π.χ. στον χαρακτηρισμό του Ανατολικού Μπλοκ ως

Ο μετασχηματισμός των εμπορευμάτων σε φαντασιακές αξίες [σ.286–290]

Στο βιβλίο του *Kritik der Warenästhetik*, ο Wolfgang Fritz Haug γράφει: «Στο εξής, κάτι το διπλό θα παράγεται σε ολόκληρη την εμπορευματική παραγωγή, πρώτον η αξία χρήσης και δεύτερον και επιπλέον αυτής η εμφάνιση της αξίας χρήσης».⁶⁶ Αυτή η δεύτερη πλευρά της εμπορευματικής παραγωγής, η φαντασιακή αξία, που βασίζεται στο σχετικά υψηλό επίπεδο ανάπτυξης των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων, γίνεται όλο και πιο σημαντική. Πρόκειται για κάτι το οποίο προϋποθέτει την έκφραση του ορατού κοινωνικού πλούτου σε έναν τύπο **ελεύθερου χρόνου που δεν είναι απλώς μια αντανάκλαση των εργασιακών σχέσεων**. Αυτό οφείλεται στο ότι επιβάλλονται συγκεκριμένα όρια στη φαντασιακή παραγωγή που μεσολαβείται από εμπορεύματα λόγω της εργασιακής πειθαρχίας και του αδειασματος του χρόνου εργασίας από το ανθρώπινο περιεχόμενό του. Η κοινωνία δεν πρέπει να μετατραπεί σε έναν **τεράστιο σωρό από εμπορεύματα** απλώς με αντικειμενικούς οικονομικούς όρους, αλλά αυτό να είναι **αισθητά ορατό από το άτομο**. Το άτομο δεν πρέπει να

«σοσιαλιστικού» σε διάφορα σημεία του βιβλίου, η γενικότερη συμβολή τους στην επαναστατική θεωρία δεν μειώνεται.

66 Wolfgang Fritz Haug, *Kritik der Warenästhetik*, 1971, σ. 16. Βλ. επίσης σ. 57: «Ο καπιταλισμός βασίζεται σε μια συστηματική αντιπαροχή (quid pro quo): όλοι οι στόχοι των ανθρώπων –ακόμα και η γυμνή ζωή– επικυρώνουν το σύστημα μόνο ως προσχήματα και μέσα (δεν το επικυρώνουν καθαυτά θεωρητικά αλλά, αντίθετα, λειτουργούν εκ των πραγμάτων με αυτόν τον τρόπο, οικονομικά). Η σκοπιά της καπιταλιστικής αξιοποίησης –ως αυτοσκοπός για τον οποίο όλες οι προσπάθειες, οι προσδοκίες, οι ενορμήσεις και οι ελπίδες της ζωής είναι μόνο μέσα προς εκμετάλλευση, κίνητρα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την υποδούλωση των ανθρώπων, τα οποία ένας ολόκληρος κλάδος των κοινωνικών επιστημών ερευνά και εργάζεται για να τα χρησιμοποιήσει– που είναι απόλυτα κυρίαρχη μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, είναι διαμετρικά αντίθετη σε ό,τι είναι και θέλουν οι άνθρωποι. Θέτοντας το ζήτημα εντελώς αφηρημένα, η μεσολάβηση ανάμεσα στους ανθρώπους και το κεφάλαιο δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά απατηλή». Σε ό,τι ακολουθεί, οι κατηγορίες που εισήγαγε ο Haug (η «τεχνοκρατία της αισθητικότητας», η ψευδαισθήση, η συλλογική πρακτική και η βιομηχανία ψευδαισθήσεων) θεωρούνται γνωστές.

συνδεθεί με αυτά τα εμπορεύματα μόνο μέσω της φυσικής επαφής και της κατανάλωσής τους αλλά και μέσω της φαντασιακής τους κατανάλωσης. **Μόνο τότε προσλαμβάνουν τα ίδια τα εμπορεύματα τον χαρακτήρα μιας δημόσιας σφαίρας.** Το εμπόρευμα μετατρέπεται, ως αισθητό υπεραισθητό πράγμα, σε ένα μέσο για τον μετασχηματισμό των χρηστικών αντικειμένων σε φαντασιακά προϊόντα, τα οποία δεν λειτουργούν απλώς ως αντικείμενα που προορίζονται για κατανάλωση αλλά υποδηλώνουν επίσης μια κοσμοθεώρηση. Αντικείμενο της πραγματοποίησης αυτού του εμπορεύματος σε μαζική κλίμακα είναι η συνείδηση. Η βιομηχανία της συνείδησης χρησιμοποιεί την οικονομική ευκαιρία, που παρέχει η συνολική ανάπτυξη της εμπορευματικής παραγωγής, για τη δική της εξειδικευμένη παραγωγή. Οι λιμπιντικές φαντασιώσεις των ανθρώπων, οι ελπίδες, οι επιθυμίες και οι ανάγκες τους δεν απελευθερώνονται πια, δεν είναι πια ικανές να αναπτυχθούν σύμφωνα με τυχαία ενδιαφέροντα αλλά έχουν καταληφθεί συγκεκριμένα από τις αξίες χρήσης, από τα εμπορεύματα. Η διαφήμιση, μέσα σε αυτή τη διαδικασία, δεν χειραγωγεί, απλώς εκμεταλλεύεται μια ευκαιρία. Η λειτουργία που έπαιζε η ιδεολογία στα αρχικά στάδια του φασισμού, καθώς δεν υπήρχαν παρά ελάχιστες αξίες χρήσης προς διανομή (τα εδάφη για τους Ιππότες του Σιδηρού Σταυρού δεν είχαν ακόμη κατακτηθεί) παίρνει σήμερα μια υλική, άμεσα ορατή μορφή. Αυτή η μορφή εμπεριέχει τον συνδυασμό των συγκεκριμένων λιμπιντικών φαντασιώσεων, των αναγκών, της ψυχοδυναμικής οικονομίας του ατόμου και την ενσωμάτωση αυτής της οικονομίας στο πλαίσιο της καπιταλιστικής αξιοποίησης (λιγότερο ή περισσότερο χωρίς χρήση βίας). Σε αυτό το επίπεδο, δεν τίθεται πια ένα ζήτημα απλού περιορισμού της ιδιωτικής σφαίρας αλλά το ζήτημα των διαφοροποιημένων μορφών με τις οποίες αυτή η σφαίρα αξιοποιείται στο σύνολό της.

Ο φορέας του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη ανταποκρίνεται σε ένα συμπαγές προϊόν, τα χαρακτηριστικά της αξίας χρήσης του οποίου έχουν κρυφτεί. Σε αυτήν την περίπτωση αναπτύσσεται ένα γνώρισμα που χαρακτήριζε πάντα την εμπορευματική παραγωγή και εκφραζόταν με τη μορφή του πακεταρίσματος και της διαφήμισης. Τόσο ο εξωτερικός χαρακτήρας όσο και το στυλ ζωής που σχετίζονται με ένα εμπόρευμα έπαιζαν πάντοτε έναν καθοριστικό ρόλο στα καταστήματα που πωλούσαν αποικιακά αγαθά, εισαγόμενο καπνό

κ.ο.κ. Αλλά είναι μόνο στο στάδιο της βιομηχανίας της συνείδησης και των πολυμέσων που αυτές οι εντυπώσεις συνδυάζονται σε ένα συνολικό πλαίσιο σχέσεων που συγκροτείται από τα ίδια τα μεμονωμένα εμπορεύματα. Το κατάστημα που πουλάει αποικιακά αγαθά παρέχει απλώς το πλαίσιο για διάφορα είδη εμπορευμάτων. Στο πολυκατάστημα, τα προγράμματα της τηλεόρασης, τα πολυμέσα και τη συνολική εικόνα της κοινωνίας της παραγωγής εμπορευμάτων, τα εμπορεύματα μεσολαβούνται από τη φανταστική παραγωγή που συνδέεται με αυτά. Πόσο ισχυρά υποβάλλεται μια κοσμοθεώρηση, ένα φανταστικό πλέγμα νοημάτων μπορεί να εκτιμηθεί από τον τρόπο που αντιδρά μια μη-καπιταλιστική κοινωνία ή μια υπανάπτυκτη χώρα στο εύρος των φανταστικών προϊόντων του βιομηχανικά αναπτυγμένου κόσμου των εμπορευμάτων: εξετάστε την επιρροή της Γερμανικής τηλεόρασης και της διαφήμισης στους θεατές της ΛΔΓ ή στους άρτι αφιχθέντες γκασταρμπάιτερ.⁶⁷ Σε αυτήν την περίπτωση,

67 Μπορεί να γίνει διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές τάσεις εντός αυτού του πλαισίου: (1) την τάση εξαφάνισης της αξίας χρήσης μέσα στη φανταστική αξία και (2) τη σύνδεση ευρέων φανταστικών επιθυμιών της ζωής με σχετικά περιορισμένα χαρακτηριστικά της αξίας χρήσης. Ένα παράδειγμα για την πρώτη τάση είναι η υπόσχεση του Ερρίκου ΣΤ' ότι κάθε αγρότης θα έχει ένα κοτόπουλο στο τσουκάλι του κάθε Κυριακή, εννοώντας τσουκάλια με ίχνη λίπους από κοτόπουλο. Τα franchise των τηγανιτών κοτόπουλων, που παράγουν 33 εκατομμύρια κοτόπουλα τον χρόνο φουσκωμένα από τις ορμόνες, αναδεικνύουν το γεγονός ότι η διατροφική αξία αυτών των κοτόπουλων έχει σχεδόν εξαφανιστεί αφού σύμφωνα με τα θερμιδικά διαιτητικά δεδομένα είναι μηδενική. Είναι η ιδέα του κοτόπουλου αυτό που τρώγεται σε αυτήν την περίπτωση. Ένα παράδειγμα για τη δεύτερη τάση είναι η διαφήμιση των τσιγάρων που βασίζεται στην ενσωμάτωση συναισθημάτων, περιοχών ανά των κόσμο και της παρθένας φύσης, δηλαδή, επιθυμιών που ξεπερνούν τον περιορισμένο ορίζοντα με τον οποίο συνδέεται η χρήση των τσιγάρων. Και τα δύο παραδείγματα αφορούν εμπορεύματα που δεν είναι ενοποιημένα με άλλα εμπορεύματα. Μόνο στο επίπεδο της ολότητας των εμπορευμάτων, των εμπορικών κέντρων και των πολυμέσων συνδυάζονται οι φαντασιακές αξίες. Δεν συνδέονται απλώς με ατομικά αισθήματα και διαθέσεις αλλά με την ιστορία, τον κύκλο της ζωής και το κοινωνικό νόημα.

(σ.τ.μ.) Ένα βασικό σημείο κριτικής του βιβλίου των Negt και Kluge είναι το ότι έχουν μια εντελώς λανθασμένη και απολογητική άποψη για τις χώρες του ανατολικού καπιταλιστικού μπλοκ, τις οποίες επανειλημμένως χαρακτηρίζουν ως μη καπιταλιστικές, κοινωνίες σοσιαλιστικής μετάβασης

οι άνθρωποι δεν υποκύπτουν απλώς σε μια «αποπλάνηση» που είναι εξωτερική προς αυτούς, γιατί οι λιμπιντικές δυνάμεις που τους ωθούν προς το πλέγμα των εμπορευμάτων είναι δικές τους. Η ικανότητα φαντασίας τους αποσπάται και ταυτόχρονα εμπλουτίζεται. Η υπόσχεση του κόσμου των εμπορευμάτων, που κάτω από τις υφιστάμενες συνθήκες ιδιοποίησης του πλούτου δεν μπορεί να εκπληρωθεί, οδηγεί τη διεύρυνση της συνείδησης των ανθρώπων πέρα από τα όρια αυτού του κόσμου των εμπορευμάτων.

Το άτομο έχει δύο τρόπους χρήσης αυτής της διευρυμένης συνείδησης στην ιδιωτική του ύπαρξη. Μπορεί να επιχειρήσει, ιδιωτικά⁶⁸ ή μέσα από συλλογικές δραστηριότητες (π.χ. προσχωρώντας σε πολιτικές ομάδες) να δραπετεύσει από την κοινωνία. Η άλλη εναλλακτική επιλογή είναι να προσπαθήσει να ικανοποιήσει ο ίδιος τις επιθυμίες του μέσω της επιμόρφωσης, της αυτοαξιοποίησης και των αυξημένων κινήτρων. Κατά κανόνα, δεν μπορούν να ακολουθηθούν ταυτόχρονα και οι δύο στρατηγικές. Το γεγονός αυτό δίνει την ευκαιρία στη βιομηχανία της συνείδησης να επιβληθεί μέσω της προσφοράς ενός συνδυαστικού τρίτου δρόμου: αποκλείει τις λιμπιντικές επιθυμίες που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν μέσα στο σύστημα, όπου θα μπορούσαν να έχουν καταστροφικές επιπτώσεις στο συμφέρον του κεφαλαίου. Εμποδίζει την αναζήτηση μεμονωμένων αξιών χρήσης από τους ανθρώπους και τους φέρνει μπροστά σε μια ισορροπημένη ολότητα εμπορευμάτων που διατηρεί σε οικονομική ισορροπία την κοινωνικά παραγόμενη λιμπιντική ενέργεια.

Μια απλή άρνηση αυτού του πλαισίου, την οποία υποστηρίζουν οι προωθημένες μορφές της πολιτισμικής κριτικής, δεν πετυ-

κ.ο.κ. Πρόκειται για ένα σοβαρό πολιτικό πρόβλημα και μια μεγάλη αντίφαση του βιβλίου που οφείλεται στην ένταξη των συγγραφέων σε κόμματα και συνδικάτα που ελέγχονταν από την αριστερά του κεφαλαίου στη Γερμανία.

68 Τα ντραγκς, που συνδέονται σήμερα με την απόσυρση μέσα σε μια υποκουλτούρα. Η καταφυγή στην εγκληματικότητα, που επίσης οδηγεί σε μια δική της υποκουλτούρα. Η συνεσταλμένη, λιμπιντικά καταπιεσμένη μορφή έκφρασης. Η απόσυρση μέσα στη διασκέδαση. Πρόκειται για μια παλινδρόμηση: επιστροφή στις σχέσεις ιδιοποίησης της αρπακτικής κοινωνίας, ηθική εξαχρείωση, σχέδια για έναν νέο κόσμο. Η ίδια δύναμη μπορεί να εκφραστεί στις κλοπές από τα πολυκαταστήματα, σε μια άγρια απεργία ή στην παραίτηση.

χαίνει πολλά. Καθώς η φαντασιακή παραγωγή αντιστοιχεί σε έναν συγκεκριμένο τρόπο δράσης της πλειοψηφίας των εργατών, η κριτική θα πρέπει να εργαστεί μέσα σε αυτή τη φαντασιακή παραγωγή. Όπου παραμένει κάτι το εξωτερικό, η οικονομική αξιοποίηση των εμπορευμάτων που μετασχηματίζονται σε φαντασιακές αξίες συνεχίζεται χωρίς διακοπή. Η διάλυση αυτού του πλαισίου είναι δυνατή μόνο εφόσον η εκπλήρωση αυτών των υποσχέσεων για το νόημα και τον κόσμο αναληφθεί μέσα σε μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα –υποσχέσεις που αντανakλούν με μεγάλη ευαισθησία τις πραγματικές επιθυμίες, κάποιες εκ των οποίων παραμένουν μη λογοκριμένες από τα κυρίαρχα συμφέροντα– και οι αυτόνομες μορφές δράσης των εργατών μπορέσουν να τις ενσωματώσουν. Αυτό οδηγεί αναγκαία σε ρήξεις και έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της συνείδησης της διαφοράς ανάμεσα στη δυνατότητα της πρακτικής δράσης και την απλή φαντασίωση μιας τέτοιας δυνατότητας μέσα στις εμπορευματικές σχέσεις. Αυτό δεν ισχύει μόνο για τους εργάτες αλλά και για ολόκληρο τον πληθυσμό.⁶⁹

69 Πρβ. Haug (ό.π., σ. 158). Ο Haug θεωρεί ότι η ενέργεια που ικανοποιείται με την επίδραση των ψευδαισθήσεων των εμπορευματικών σχέσεων είναι δυνητικά σοσιαλιστική και υποδεικνύει ότι οι ερμηνείες θα πρέπει να υπερβούν τη μαζική αποτελεσματικότητα της διαφήμισης και των φαντασιακών σχέσεων, κατευθύνοντας την κριτική τους ενάντια στις ψευδαισθήσεις και τον χαρακτήρα τους ως υποκατάστατα. Ο Haug αναφέρεται εδώ στο «εμπορευματικό ποίημα της διαφήμισης» σε αντιδιαστολή με την «ανίσχυρη αντι-διαφήμιση των ποιητών». Στην πραγματικότητα, οι μάζες μπορούν να προσανατολίσουν καλύτερα την εμπειρία τους γύρω από το φαντασιακό περιεχόμενο των εμπορευματικών σχέσεων παρά γύρω από μια τέχνη που φτιάχνεται χωρίς τη συμμετοχή τους. Το γεγονός αυτό χαρακτηρίζει επίσης το αδιέξοδο της αυθεντικής τέχνης, αλλά δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ενάντια στη ριζοσπαστικότητα των προωθημένων έργων τέχνης στον βαθμό που δεν πραγματοποιείται η οργάνωση της προλεταριακής εμπειρίας μέσα στην προλεταριακή δημόσια σφαίρα. Παραμένουν «κυβερνήτες» μιας αυτόνομης φαντασιακής παραγωγής που συμπεριλαμβάνει το αυτόνομο, κοινωνικό περιεχόμενο της εμπειρίας για όσο καιρό η φαντασιακή παραγωγή των μαζών συμβαίνει μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο μπλοκαρίσματος, δηλαδή, για όσο καιρό παραμένει ανοργάνωτη ή οργανωμένη από τα καπιταλιστικά συμφέροντα.

Η ανθρώπινη διανοητική δραστηριότητα ως σημαντικότερη πρώτη ύλη και ευκαιρία πραγματοποίησης στην αγορά μιας νέας σειράς προϊόντων [σ. 304–308]

Ενώ στον κλασικό ιμπεριαλισμό η σχεδόν απεριόριστη εκμετάλλευση των φυσικών πρώτων υλών είναι το αντικείμενο της «βουλιμίας του κεφαλαίου» (Μαρξ), φαίνεται να υπάρχουν όρια στην ποσότητα της λίκμπιντο που είναι διαθέσιμη για την εκμετάλλευση του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου. Αν ο καπιταλισμός του 18ου και του 19ου αιώνα στόχευε στην απλή αξιοποίηση της εργασιακής δύναμης, που εξαιρεί όλες τις εναπομείνουσες δραστηριότητες και ικανότητες των ανθρώπων, η βιομηχανία της συνείδησης εστιάζει στην αξιοποίηση της ιδιωτικής σφαίρας, των λιμπιντικών ενδιαφερόντων του ανθρώπου, της φαντασίας του και της συνείδησής του. Η θεωρία της διατήρησης της ψυχικής ενέργειας ισχύει στην προκειμένη περίπτωση.⁷⁰ Η ψυχική ενέργεια δεν μπορεί να αυξηθεί όπως δεν μπορεί να μεγαλώσει και ένα κομμάτι γης. **Είναι απίθανο να μείνει μακροπρόθεσμα ικανοποιημένη με υποκατάστατα ή να επιτρέψει στον εαυτό της να απομακρυνθεί από τον δικό της ρεαλισμό, στην αναζήτησή της για ικανοποιητικές σχέσεις, από μια οποιοδήποτε είδους αρχή της πραγματικότητας.**

Κατά το πρώιμο στάδιό του, μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο καπιταλισμός τροφοδοτούνταν από την εκτατική εκμετάλλευση. Αυτό το στάδιο ακολουθήθηκε από τη φάση του καθαυτού καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που βασιζόταν στην παραγωγή σχετικής υπεραξίας, δηλαδή στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σε συνδυασμό με τη μείωση του εργάσιμου χρόνου. Υπό την πίεση της παρούσας κατάστασης, η εκμετάλλευση, από την οποία εξαρτάται η αξιοποίηση, εντατικοποιείται. Από τη μια μεριά η συνείδηση, η αντίληψη των συμβόλων και των εμπορευμάτων και η κοινωνικά διαμορφωμένη λιμπιντική οικονομία υποβάλλονται σε έναν εξορθο-

70 (σ.τ.μ.) Σύμφωνα με τη θεωρία του Φρόυντ για τη λίκμπιντο, υπάρχει μια ισορροπία ανάμεσα στη λίκμπιντο του εγώ και τη λίκμπιντο του αντικειμένου. Το εγώ περιέχει ένα μεγάλο απόθεμα λιμπιντικής ενέργειας που μεταβιβάζεται στα αντικείμενα και που μπορεί ανά πάσα στιγμή να απορροφήσει λιμπιντική ενέργεια από τα αντικείμενα. (S. Freud, *Two Encyclopaedia Articles*, 1923).

λογισμό. Οι ατομικές ανάγκες, όσο πρόχειρα και αν έχουν αναπτυχθεί, κατευθύνονται προς μια ταχύτερη παραγωγή και ανταλλαγή με στόχο την αναπαραγωγή μιας εργασιακής δύναμης που μπορεί να ευχαριστείται γρηγορότερα. Από την άλλη μεριά, η βιομηχανία της συνείδησης –αν και έχει ως ανεξάρτητο κίνητρο το κέρδος– μετατρέπει τον ανθρώπινο εγκέφαλο σε αντικείμενο της αξιοποίησής της. Τρίτον, το παραγωγικό στρώμα των διανοούμενων αλλοτριώνεται από τον παλαιότερο τρόπο παραγωγής –που βρισκόταν στο επίπεδο της χειροτεχνίας ή, στην καλύτερη περίπτωση, στο επίπεδο της μανουφακτούρας και που ήταν λιμπιντικά φορτισμένος και εστιασμένος στην ολότητα του προϊόντος– και υπάγεται σε αφηρημένες, βιομηχανοποιημένες εργασιακές διαδικασίες. Σε αυτό το χρονικό σημείο της ανάπτυξης, το στρώμα των διανοούμενων βιώνει αυτό που είχε βιώσει η εργατική τάξη κατά την πρωταρχική συσσώρευση: τον διαχωρισμό της διανοητικής εργασίας από τα μέσα παραγωγής της. Καθώς οι διανοούμενοι μπορούν να προβλέψουν αυτή τη διαδικασία, είναι απίθανο, εκτός μεμονωμένων ομάδων, ότι θα δεχτούν να υπαχθούν σε αυτή τη διαδικασία. Άλλες ομάδες διανοομένων θα αντισταθούν σθεναρά σε αυτήν την εξέλιξη. Αυτή η επικρεμάμενη απειλή είναι η υλική βάση για τον συλλογικό μετασχηματισμό του στρώματος των διανοούμενων, που τους επιτρέπει να συνεργαστούν και να συμμαχήσουν με τη μάζα του πληθυσμού.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ο ανθρώπινος εγκέφαλος βρίσκεται στον πυρήνα της ανθρώπινης εργασίας, το καθοριστικό στοιχείο σε όλους τους τρόπους παραγωγής.⁷¹ Αυτό παράγει μια

71 Πρβ. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Πρώτος, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2002, σ. 191: «Αυτό όμως που ξεχωρίζει από τα πριν τον χειρότερο αρχιτέκτονα από την καλύτερη μέλισσα είναι ότι έχει κιόλας φτιάξει το κύτταρο στο κεφάλι του, προτού το φτιάξει στο κερί. Στο τέλος του προτσές της εργασίας προκύπτει ένα αποτέλεσμα που υπήρχε κιόλας από την αρχή στην παράσταση του εργάτη, δηλ. υπήρχε κιόλας ιδεατά. Ο εργάτης δεν πετυχαίνει μονάχα μια αλλαγή της μορφής του φυσικού· πραγματοποιεί ταυτόχρονα στο φυσικό στοιχείο τον σκοπό του, έναν σκοπό που τον ξέρει, έναν σκοπό που καθορίζει σα νόμος τον τρόπο και το είδος της ενέργειάς του και που σ' αυτόν πρέπει να υποτάξει τη θέλησή του. Και η υποταγή αυτή δεν είναι μια μεμονωμένη πράξη. Εκτός από την καταπόνηση των οργάνων που εργάζονται, απαιτείται για όλη τη διάρκεια της εργασίας η σκόπιμη βούληση που εκδηλώνεται σαν προσοχή». Και στα Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας

εκρηκτική αντίφαση, δηλαδή, ότι από τη μια μεριά, κάτι πρέπει να παραχθεί, να αγοραστεί, να γίνει γνωστό· από την άλλη μεριά, τα ίδια καπιταλιστικά συμφέροντα εξαντλούν την πηγή της εργασίας, της κατανάλωσης και της γνώσης ως πρώτη ύλη. Μέσα από την καπιταλιστική αξιοποίηση της συνείδησης του εργάτη, στερείται τα μέσα έκφρασης της συνείδησης της ταξικής του θέσης. Πράγματι, στις παρούσες συνθήκες, αυτά τα μέσα είναι εν μέρει διαστρεβλωμένα, μπλοκαρισμένα και προσδεδεμένα σε γλωσσικές μορφές που δεν οδηγούν τον εργάτη στο να αποκτήσει πλήρη ταξική συνείδηση. Επιπλέον, σε κάθε εκρηκτική ιστορική κατάσταση επιβεβαιώνεται ότι οι εργάτες μπορούν να ξεπεράσουν την απάθεια, τη διαχωρισμένη συνείδηση και την παραίτηση. Τώρα φτάνουμε σε ένα στάδιο κατά το οποίο οι εργάτες στερούνται τα μέσα έκφρασής τους, που σε μεγάλο βαθμό βασίζονται στις συλλογικές εμπειρίες τους (μέσω της δέσμευσής τους σε αλλότρια συμφέροντα). **Η αντικειμενική αλλοτρίωση συνδυάζεται με την αλλοτρίωση της συνείδησης της αλλοτρίωσης.** Μέσω της βιομηχανοποίησης της συνείδησής του, ό,τι σκέφτεται, ό,τι φαντάζεται κ.ο.κ. διαχωρίζεται ριζικά από ό,τι πραγματικά κάνει μέσα στην αλλοτριωμένη εργασία. Αν σε αυτές τις συνθήκες δεν διατυπωθούν και δεν σχηματισθούν συλλογικά στην πράξη εναλλακτικές μορφές προλεταριακών δημοσίων σφαιρών, υπάρχει ο κίνδυνος μιας περαιτέρω αποδιοργάνωσης της εργατικής τάξης. Οπωσδήποτε, υπάρχουν ορισμένες αντίρροπες τάσεις σε αυτήν την κατεύθυνση, ορισμένες εκ των οποίων έχουν ήδη αναφερθεί.

*παραγωγής, Εκδόσεις Ασυνέχεια, 1983, σ. 104–105: «Οι γενικές στιγμές του προτοσές εργασίας, όπως εκθέτονται στο κεφάλαιο II –άρα π.χ. η διαίρεση των αντικειμενοποιημένων όρων της εργασίας σε ύλη και μέσα παραγωγής απέναντι στη ζωντανή δραστηριότητα του ίδιου του εργάτη κ.λπ.– είναι ανεξάρτητες από κάθε ιστορικό και ειδικό κοινωνικά χαρακτήρα του προτοσές παραγωγής και ισχύουν για κάθε πιθανή μορφή ανάπτυξής του. Είναι οι φυσικοί όροι, που εξακολουθούν να ισχύουν, στην πράξη αμετάβλητοι, της ανθρώπινης εργασίας. Αυτό φαίνεται αμέσως χτυπητά στο ότι ισχύουν γι' αυτούς που δουλεύουν ανεξάρτητα, για τους ανθρώπους, που παράγουν όχι σε ανταλλαγή με την κοινωνία αλλά μόνο σε ανταλλαγή με τη φύση, Ροβινσών κ.λπ. Είναι άρα στην πράξη απόλυτοι όροι της **ανθρώπινης** εργασίας γενικά, μόλις αυτή έχει καταφέρει να απαλλαγεί από τον καθαρά ζωώδη της χαρακτήρα».*

Η παραδοσιακή οργάνωση της καπιταλιστικής παραγωγής βασιζόταν στην αξιοποίηση της εργασιακής δύναμης. Καθώς ήταν μόνο μερικώς προσδεδεμένη στα συμφέροντα του κεφαλαίου, η εργασιακή δύναμη ως εμπόρευμα σχετιζόταν με το κεφάλαιο ως κάτι το ξένο, ως κάτι με το οποίο βρισκόταν σε αντίθεση. Επρόκειτο για μία, ας πούμε, εξωτερική σχέση που έδινε στον εργάτη πολλές δυνατότητες να ξεφύγει από τον έλεγχο των καπιταλιστικών συμφερόντων. Στις νέες συνθήκες εμφανίζεται μια νέα αντίφαση: από τη μια μεριά, η σχέση με το κεφάλαιο, με όλες τις απαιτήσεις και τις νόρμες που τη συνοδεύουν, μεταφέρεται απευθείας, και απέξω, στη νοητική οργάνωση του εργάτη και στοχεύει να την καταλάβει πλήρως. Την ίδια στιγμή ο καταπιεστικός χαρακτήρας της εργασιακής διαδικασίας και οι παλιότερες μορφές των καπιταλιστικών σχέσεων συνεχίζουν να υπάρχουν.

Οπωσδήποτε, η σύνδεση του ανθρώπινου εγκεφάλου με ένα συγκεκριμένο συμφέρον, το συμφέρον της παραγωγής και πραγματοποίησης της υπεραξίας, είναι κάτι συγκεκριμένο που δεν μπορεί να συνδεθεί οργανικά με τον συνολικό φυσικό και διανοητικό οργανισμό του ανθρώπου, ανεξάρτητα από το πώς συγκεκριμένες ικανότητες και μορφές έκφρασης διαιρούνται και οργανώνονται αντιπαραθετικά η μία στην άλλη. Ο οργανισμός του ανθρώπου ως σύνολο αντιστέκεται στην υποβάθμισή του σε ένα συμφέρον το οποίο αυτοπαρουσιάζεται ως συνολικό. Από αυτήν την άποψη υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην εργασιακή δύναμη που ελέγχεται από τη βούληση, τη χρήση του ανθρώπινου εγκεφάλου στην τεχνική και τον πραγματικό τρόπο λειτουργίας του, που έχει ως βάση τη λιμπιντική οικονομία. Η βάση της ζωντανής εργασίας, ακόμη και στην πιο υποβαθμισμένη της μορφή, παραμένει ο ανθρώπινος εγκέφαλος. Κάτω από αυτό το όριο, το ανθρώπινο ον θα λειτουργούσε σαν ένα νεκρό πράγμα. Η αντίληψη ότι ο άνθρωπος θα μπορούσε δια της βίας να παλινδρομήσει στο εξελικτικό στάδιο του αμφίβιου, αποτελεί ιδεολογία. Η απόλυτη παλινδρόμηση, λ.χ. σε ένα αυτόματο, είναι αδύνατη, παρά τις λογοτεχνικές αναφορές σε αυτή (Χάξλεϋ, Όργουελ). Ακόμη και στον ύστερο καπιταλισμό θα ήταν άχρηστα τα άτομα, των οποίων η συμπεριφορά θα είχε υποβιβαστεί σε απλά αντανakλαστικά. Από μια τέτοια υποβάθμιση της σκέψης και της συμπεριφοράς θα προέκυπτε μια κατάσταση διάλυσης που θα μπορούσε να οδηγήσει ανά

πάσα στιγμή στην έκρηξη. Στην *Εξέγερση των Κρεμασμένων*, ο Τρέιβεν περιγράφει αυτήν την εμπειρία σαν το σημείο από το οποίο δεν υπάρχει επιστροφή: «Όσο θάναυση και σκληρή κι αν είναι η καταπίεση των ανθρώπων, όσο υπνωτισμένοι κι αν είναι από τη βοή του τυμπάνου και της σάλπιγγας, υπάρχει σε κάθε τόπο και σε κάθε χρόνο, ένα όριο, πέρα από το οποίο ούτε η βία, ούτε η θαναυσότητα, ούτε το θεικό μεγαλείο, ούτε οι υποσχέσεις, ούτε η δημαγωγία συνεχίζουν να έχουν αποτέλεσμα. Η ζωή έχει χάσει την αξία της, γιατί όσο ταπεινός κι αν είναι ο άνθρωπος, όσο χαμηλή ιδέα κι αν έχει για τον εαυτό του απαιτεί περισσότερα από τη ζωή από το να τρώει, να κάνει παιδιά και να μοχθεί για τους θεούς για να τους κάνει πλούσιους. Όταν ο καταπιεσμένος και βασανισμένος άνθρωπος αρχίσει να συνειδητοποιεί ότι η ζωή του έχει καταντήσει σαν κι αυτή των ζώων, κι ακόμα χειρότερη, τότε το όριο έχει ξεπεραστεί και ο άνθρωπος χάνει τα λογικά του και στην προσπάθεια να ανακτήσει την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του ενεργεί σαν ζώο».

Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα ως μορφή αντίστασης στην πραγματική υπαγωγή της ζωής στο κεφάλαιο [σ. 308–310]

«Οι συνεπείς υλιστές δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα» (Μάο Τσε Τουνγκ). Μένει να αποδειχτεί ποιοι μπορούν στην καπιταλιστική κοινωνία να αντέξουν να είναι συνεπείς υλιστές. Το κεφάλαιο ακολουθώντας το «υλιστικό ένστικτό του» παίρνει τον δρόμο της αυξανόμενης αφαίρεσης. Έχει την τάση να διαχωρίζεται από όλες τις καθαρά ανθρώπινες ιδιότητες που εμποδίζουν την πιο εξελιγμένη οργάνωση της διαδικασίας αξιοποίησης – διαχωρίζεται από την αστική τάξη, που δημιούργησε τον καπιταλισμό κ.ο.κ.⁷² Αν το κεφάλαιο μπορούσε να ακολουθήσει απρόσκοπτα αυτόν τον δρόμο προς ένα συνολικά νεκρό σύστημα, αν μπορούσε να βαδίζει σταθερά προς μια όλο και τελειότερη έκφραση των σχέσεων της ατομικής ιδιοκτησίας και των καπιταλιστικών σχέσεων, τότε θα υπήρχε η πιθανότητα της διαιώνισης των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας στον αιώνα τον άπαντα. Ωστόσο, προκειμένου να ακολουθήσει αυτόν τον δρόμο, πρέπει να αφομοιώσει πλαίσια ζωής, ζωντανή ανθρώπινη εργασία και ανθρώπινο υλικό σε έναν όλο και μεγαλύτερο βαθμό. Ο καπιταλισμός πρέπει να «λερώσει τα χέρια του» με τους ανθρώπους. Αυτός είναι ο λόγος της ακραίας του αστάθειας.

Ακριβώς όταν ο καπιταλισμός καθιστά την ανθρώπινη συνείδηση και τα πλαίσια ζωής τις πιο σημαντικές πρώτες ύλες του, στον τόπο της πραγματοποίησής του, δημιουργεί συνθήκες που τείνουν σχεδόν κάθε στιγμή προς μια επαναστατική έκρηξη. Τα επαναστατικά κινήματα παίζουν επίσης ρόλο στη συγκεκριμένη αστάθεια των κοινωνικών σχέσεων, καίτοι με διαφορετικό τρόπο. Κατά την πρώτη φάση κάθε αντικαπιταλιστικού κινήματος, προκειμένου να σταθεροποιηθεί το κίνημα, υποχωρεί σε κανονιστικές σχέσεις, οργανωτικούς κανόνες και τις μορφές της αστικής δημόσιας σφαίρας ως νεκρού μηχανισμού. Η ζωή που αντιδρά με βία δεν είναι σε θέση να οργανωθεί ως ζωή. Προσπαθεί να ενσωματώσει τόσες πολλές νεκρές, παρότι καθολικές, τάσεις που γίνεται ασταθής. Αυτός είναι ο λόγος

72 Βλ. το πρώιμο στάδιο αυτού του διαχωρισμού στον Εθνικοσοσιαλισμό. Στον Εθνικοσοσιαλισμό, η κοινωνία διαχωρίζεται από μεμονωμένα χαρακτηριστικά του αστικού πλαισίου ζωής.

που, σε αυτή τη φάση της ανάπτυξης του κινήματος, δεν υπάρχει καμία ισορροπία, καμία ακινητοποίηση των δυνάμεων, κανένα στάτους κβο.⁷³

Σε αντίθεση με τον Εθνικοσοσιαλισμό, οι οργανώσεις της εργατικής τάξης συνεχίζουν να υπάρχουν σε αυτό το στάδιο του ιμπεριαλισμού. Ωστόσο, η ικανότητα οργάνωσης που αυτές διαθέτουν εκτρέπεται από το κύριο αντικείμενό τους, δηλαδή την προλεταριακή εμπειρία ως ολότητα. Χωρίς την ανάπτυξη μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, ακόμη και οι αντιδραστικοί σχηματισμοί της αντίστασης, ο άκαμptos χαρακτήρας τους, εξυπηρετούν την ενίσχυση του συστήματος. Αν δεν προωθήσουν την ανάπτυξη της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας και την οργάνωση της προλεταριακής εμπειρίας, θα απορροφήσουν την ουσία αυτής της εμπειρίας. Επομένως, η σωστή τοποθέτηση του ζητήματος της οργάνωσης αφορά και στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες το κεντρικό ζήτημα της προλεταριακής πολιτιστικής επανάστασης: την οργάνωση της συλλογικής προλεταριακής εμπειρίας. Αν αυτή δεν οργανωθεί με τη μορφή των προλεταριακών δημόσιων σφαιρών, θα προσφέρει την πρώτη ύλη στις νέες διαδικασίες καπιταλιστικής ιδιοποίησης.

73 Ο Μαρξ διαπραγματεύτηκε αυτό το πρόβλημα αναφερόμενος στη συμπεριφορά του επαναστατικού προλεταριάτου απέναντι στον υπάρχοντα κρατικό μηχανισμό. Στην ανάλυσή του για την Παρισινή Κομμούνα λέει ότι δεν είναι δυνατό να καταληφθεί απλώς το αστικό κράτος, αλλά αντίθετα ότι θα πρέπει να συντριβεί από την επαναστατική τάξη. Αυτό είναι σωστό, αλλά μόνο με την προϋπόθεση ότι θα έχει συγκροτηθεί στο εσωτερικό της επαναστατικής τάξης μια προλεταριακή δημόσια σφαίρα, εν αναμονή των επακόλουθων κοινωνικών λειτουργιών, στην οποία θα οργανώνεται η εμπειρία ως ένα ζωντανό στοιχείο χωρίς να ζητηθεί βοήθεια από τα αφηρημένα συστήματα μεσολάβησης του ταξικού κράτους. Αν δεν υπάρχει μια τέτοια μορφή δημόσιας σφαίρας, υπάρχει ο κίνδυνος μετά τη φαινομενική καταστροφή του παλιού κρατικού μηχανισμού να ανασυσταθούν οι παλιές λειτουργίες του. Οι κομισάριοι του λαού γίνονται υπουργοί, τα μέλη των σοβιέτ μετατρέπονται σε χαμηλόβαθμους γραφειοκράτες.

Ένας εξεγερμένος στο πάρκο Γκεζί της Κωνσταντινούπολης
δείχνει πώς μπορεί το διαδίκτυο να μετατραπεί σε κομμάτι της
προλεταριακής δημόσιας σφαίρας.

Alexander Kluge

Για τη δημόσια σφαίρα και την εμπειρία

Σύνοψη: Οι συνθήκες, που πριν από σαράντα χρόνια έκαναν εφικτή την κλασική δημόσια σφαίρα και την αντιτιθέμενη δημόσια σφαίρα, έχουν αλλάξει δραματικά λόγω των νέων μέσων επικοινωνίας (για παράδειγμα, το διαδίκτυο) και της πίεσης που ασκεί η πραγματικότητα (η επιτάχυνση, τα μαζικά φαινόμενα, τα ναρκοπέδια των κρίσεων που δεν έχουν αναλυθεί). Παραμένουν όμως ίδια τα κριτήρια της παρατήρησης. Από τη μια πλευρά: η επιμονή στη θέση των ανθρώπων η οποία είναι απτά συνδεδεμένη με τη ζωή, η εντεινόμενη αποξένωσή τους από τη δική τους άμεση εμπειρία, ο σφετερισμός της δημόσιας σφαίρας από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και από τρίτους, αλλά και η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ. Οι δύο ανταγωνιστικές οικονομίες: η ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΥΝΑΜΗ και η ΖΩΗ έναντι της κοινωνίας της αγοράς παραμένουν εξαρτημένες η μία από την άλλη.¹ Συνεπώς, δεν υπάρχει κάποια τελεσίδικη απόφαση που γέρνει την πλάστιγγα προς τη μία ή την άλλη πλευρά, παρά μόνο διαρκής αντιπαράθεση και επανεδραίωση. Όταν χάνεται η ισορροπία δημιουργούνται νέες ισορροπίες που πρέπει να τις παρακολουθούμε. «Δεν υπάρχει κάποια ημερομηνία λήξης».

Το βιβλίο μας *Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία* που εκδόθηκε το 1974 (sic), δηλαδή πριν από 40 χρόνια, βασιζόταν, όπως είναι γνωστό, στον Jürgen Habermas και στη μελέτη του *Αλλαγή Δομής της Δημοσι-*

1 (σ.τ.μ.) Οι Negt και Kluge εισήγαγαν την έννοια της «πολιτικής οικονομίας της εργασιακής δύναμης» στο βιβλίο *Geschichte und Eigensinn (Ιστορία και Επιμονή)* που εξέδωσαν το 1981. Επί τη βάσει αυτής της έννοιας, προσπαθούν να προσεγγίσουν το ζήτημα του πώς η ικανότητα για εργασία, δηλαδή η εργασιακή δύναμη, θα αποβάλλει τον εμπορευματικό χαρακτήρα της και θα μετατραπεί εκ νέου σε δύναμη κοινωνικού μετασχηματισμού και σε αναγκαία μορφή της ατομικής ανθρώπινης αυτοπραγμάτωσης.

ότητας. Σε σχέση με τα συμπεράσματα και των δύο δημοσιεύσεων, η δημόσια σφαίρα του 2014 εμφανίζει έντονες διαφορές. Σημείο εκκίνησης παραμένει ότι η εμπειρία που βιώνει κάθε άνθρωπος κατά τη διάρκεια της ζωής του (προσωπικά και απομονωμένα) μετατρέπεται κατά κανόνα μέσω της ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΣΦΑΙΡΑΣ σε μια ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ. Αυτοσυνείδησης και από την άποψη ότι είναι ικανή για τη δημιουργία της κοινότητας (Gemeinwesen). (Δεν υπάρχει κοινότητα που να βασίζεται σε κόμπλεξ κατωτερότητας.)²

Ίδια παραμένει και η αντίθεση μεταξύ της (πεπερασμένης) ζωής και της κοινωνικής διαδικασίας που καθορίζεται από την αξία των εμπορευμάτων (που τείνει να είναι απεριόριστη).

Η τελευταία επεκτείνεται αποκτώντας γιγαντιαίες διαστάσεις (για παράδειγμα, είναι ορατή στις προσφορές του διαδικτύου αλλά και στον αυξανόμενο πραγματικό πλούτο), ενώ η ζωή, η ανάγκη για ύπνο, το πνεύμα και το σώμα (δηλαδή οι αισθήσεις) παραμένουν σχετικά σταθερά. Η επέκταση και η προσαρμογή αυτών των αισθήσεων έχει πάντα παράπλευρες συνέπειες.

Κατ' αρχάς, διακρίνονται οι εξωτερικές διαφορές. Πριν 40 χρόνια υπήρχε το φοιτητικό κίνημα που διεκδικούσε τη δημιουργία νέων, αυθεντικών δημόσιων σφαιρών. Σήμερα υπάρχει μια απίστευτη επέκταση της δημόσιας σφαίρας, για παράδειγμα, μέσω του διαδικτύου. Αυτές οι αλλαγές μετατοπίζουν τα επίπεδα στα οποία μπορεί να συζητηθεί το ζήτημα της δημόσιας σφαίρας. Το κάνουν τόσο από ποιοτική όσο και από ποσοτική άποψη. Δημιουργείται ένα εκτενές καλειδοσκόπιο ερωτημάτων.

Στον πυρήνα όμως και εν περιλήψει, έχουμε να κάνουμε με την εξής αλλαγή: Η ουσία της κλασικής δημόσιας σφαίρας (και αντιστοίχως των αντιτιθέμενων δημοσίων σφαιρών) ακολουθούσε την προέλευση της εμπειρίας. Το μεγαλύτερο κομμάτι της προερχόταν παραδοσιακά από την ιδιωτική σφαίρα (της κοινωνικοποίησης) και από την εργασία (στη διαδικασία παραγωγής). Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της καπιταλιστικής ανάπτυξης, και τα δύο γνώρισαν έντονα ρήγματα. Η κλασική βιομηχανία, δηλαδή η παραγωγή με τη

2 (σ.τ.μ.) Ως αυτοσυνείδηση έχουμε μεταφράσει τη λέξη *selbstbewusst* που σημαίνει με αυτοσυνείδηση αλλά και με αυτοπεποίθηση, εξ ου και η αναφορά στα κόμπλεξ κατωτερότητας.

μορφή της τοπικά συγκεντρωμένης εργασιακής δύναμης, έχει διασκορπιστεί σε μεγάλο βαθμό και εν μέρει έχει μεταφερθεί από τα κέντρα στην περιφέρεια. Τα εργοστάσια ήταν τότε συνάντησης για διαμαρτυρίες, για απεργίες, για τη συγκρότηση της αυτοπεποίθησης των εργατών ως προς τις ικανότητές τους εντός της σφαίρας της παραγωγής και για τη δημιουργία μιας δημόσιας σφαίρας εντός της επιχείρησης σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης (σε περίπτωση ατυχημάτων, σε περίπτωση πολέμου). Οι νέες δημόσιες σφαίρες που έχουν αναδυθεί τα τελευταία 40 χρόνια (για παράδειγμα, η ιδιωτική τηλεόραση, το διαδίκτυο) δεν προσανατολίζονται πλέον προς τις συγκεκριμένες σφαίρες της παραγωγής (στο ιδιωτικό τηλεοπτικό κανάλι RTL δεν προβάλλεται ούτε μία ταινία που να διαδραματίζεται σε κάποιο εργοστάσιο). Ωστόσο, η κυρίαρχη παγκόσμια παραγωγή και διανομή δεν δημιουργεί σχεδόν καμία αυτόνομη δημόσια σφαίρα στην οποία να εισέρχεται η άμεση εμπειρία των ανθρώπων.

Το ίδιο συμβαίνει και με τις παρεμβάσεις στην ιδιωτική σφαίρα, στην οποία συγκροτείται το δεύτερο μεγάλο κομμάτι της ατομικής εμπειρίας. Η κοινωνικοποίηση μέσα στην οικογένεια αντιμετωπίζει τον ανταγωνισμό των μέσων επικοινωνίας. Στη συνείδηση της πλειοψηφίας των ανθρώπων αναμειγνύεται α ξεχώριστα το κοινωνικοποιημένο κυρίαρχο ρεύμα των απόψεων (mainstream), πέρα από την άμεση και έμμεση διαφήμιση, την αίσθηση της τεράστιας ισχύος των αντικειμενικών συνθηκών και την αίσθηση του έχειν (εσωτερικευμένος καπιταλισμός), με τις σποραδικές προσωπικές εντυπώσεις και κρίσεις.

Εννοιολογικά μπορεί κανείς να συλλάβει αυτές τις παρατηρήσεις ως εξής (χρησιμοποιώ μια κατηγορία του Μαρξ την οποία αναλύουμε λεπτομερέστερα στο βιβλίο *Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία*): Οι ιδιωτικές σφαίρες και όλα τα σημαντικά μέρη της κλασικής δημόσιας σφαίρας, κατά Μαρξ, υφίστανται μόνο «τυπική υπαγωγή» στο κεφάλαιο. Το έργο ενός επιστήμονα, δημοσιογράφου ή μουσικού να μην πληρώνεται αλλά αυτός που πληρώνει δεν μπορεί να προσδιορίσει πώς παράγεται το κομμάτι της δημόσιας σφαίρας. Η αγάπη, η ανατροφή των παιδιών, η καθημερινότητα αποτελούν παραδοσιακά προϋπόθεση του κεφαλαίου, επηρεάζονται πολύ από αυτό, αλλά δεν βρίσκονται άμεσα υπό τη διαταγή του. Το ίδιο

ισχύει για τη δημόσια σφαίρα τους και για την επικοινωνία που συνάπτεται μέσα σε αυτή: έτσι ήταν μέχρι τώρα, αυτό ονομάζεται «τυπική υπαγωγή».

Αυτό έχει αλλάξει δραματικά. Ολοένα και περισσότερο επεκτείνεται η «πραγματική υπαγωγή». Αυτό σημαίνει ότι η διαδικασία αξιοποίησης εισχωρεί στις ιδιωτικές σφαίρες, στα συναισθήματα, στη σκέψη και, ως εκ τούτου, στον πυρήνα της δημόσιας σφαίρας και την υπάγει σε αυτήν.

Εφημερίδες όπως η *Washington Post*, η *Le Monde* και η *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, στέκονται σταθερά στο έδαφος της αστικής δημόσιας σφαίρας. Αλλά δεν πειθαρχούν σε κανένα χρηματιστήριο (ακόμα κι αν μιλάνε για αυτό). Το «πώς» αυτής της δημόσιας σφαίρας δεν υπόκειται σε καμία διαταγή. Τώρα βρίσκονται σε κρίση. Όχι επειδή, για παράδειγμα, δεν εργάζονται πλέον τόσο καλά ή επειδή πειθαρχούν σε κάποια διαταγή, αλλά γιατί στο μεταξύ το κοινό τους δεν επιλέγει πλέον τον δρόμο της κλασικής δημόσιας σφαίρας για την περαιτέρω επεξεργασία της εμπειρίας του. Το *mainstream*, δηλαδή ένας κοινωνικοποιημένος, μη ατομικά παραγόμενος τρόπος της εμπειρίας, εκδηλώνει αυτή την «πραγματική υπαγωγή». Εάν δεν ακολουθήσω αυτόν τον τρόπο δεν θα είμαι κατανοητός και, άρα, θα γίνω «μη-δημόσιος» [σ.τ.μ. δηλαδή, δεν θα είμαι κομμάτι της δημόσιας σφαίρας]. Εάν συγκρίνουμε τη δομή του εκδοτικού οίκου Suhrkamp με τη δομή της amazon, μπορούμε να δούμε πώς τα υπολείμματα της κλασικής δημόσιας σφαίρας μπαίνουν σε άμυνα.

Δεδομένου ότι τα τελευταία 40 χρόνια παρατηρήσαμε μια περαιτέρω βαθιά αναδιάρθρωση, τα πρακτικά συμπεράσματα στα οποία μπορούσε να καταλήξει κανείς το 1974 φαίνονται πλέον παραμορφωμένα. Μια σειρά όμως βασικών υποθέσεων που κάναμε στο βιβλίο *Δημόσια Σφαίρα και Εμπειρία* παραμένουν αναλλοίωτες. Παραμένει αναλλοίωτο το ότι οι άνθρωποι, από τη φύση τους, δεν μπορούν να προσαρμοστούν πλήρως. Είναι από τη φύση τους απείθαρχοι. Μπορεί ως άνθρωποι μέσα στην κοινωνία («πολίτες», «καταναλωτές», «χρήστες μέσω ενημέρωσης») να υφίστανται «πραγματική υπαγωγή», ωστόσο τα «ατίθασα στοιχεία» τους, οι επανομαζόμενες αισθήσεις ή «δυνάμεις της ανθρώπινης ύπαρξης», παραμένουν το ίδιο έτοιμες να αντισταθούν στον εχθρό. Μάλιστα, το πείσμα τους και η ανυποταξία τους αυξάνεται. Με αυτό τον τρόπο,

προκαλείται ταυτόχρονα η αποσύνθεση της δημόσιας σφαίρας και η δημιουργία νέων δημόσιων σφαιρών και αντιτιθέμενων δημόσιων σφαιρών (όπως περιγράφεται από τον Ρίτσαρντ Σένετ στο βιβλίο του *Η Τυραννία της Οικειότητας*³).

3 Ρίτσαρντ Σένετ, *Η τυραννία της οικειότητας*, εκδόσεις Νεφέλη, 1999, μετάφραση Γιώργος Ν. Μέρτικας.

Σχετικά με το πολιτικό εγχείρημα Αντίθεση

Δημιουργήσαμε το αντιεξουσιαστικό κομμουνιστικό εγχείρημα Αντίθεση θέλοντας να συνεισφέρουμε με τις μικρές μας δυνάμεις στην κυκλοφορία και την ανάπτυξη των προλεταριακών αγώνων, που ξεσπούν σε κάθε σφαίρα της καθημερινής ζωής, σε κάθε τόπο του κοινωνικού εργοστασίου, ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος του.

Με τη δημοσίευση δικών μας κειμένων και μεταφράσεων, επιδιώκουμε τη συγκεκριμένη ανάλυση και αυτοκριτική της προλεταριακής εμπειρίας μέσα σε αυτούς τους αδιάκοπους αγώνες που δίνουμε ενάντια στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις εκμετάλλευσης, αλλοτρίωσης και κυριαρχίας.

Θεωρούμε τη δράση μικρών κομμουνιστικών ομάδων και εγχειρημάτων αναγκαία για τη ριζοσπαστική κριτική των αγώνων και την υπέρβαση των ορίων και των διαχωρισμών στο εσωτερικό τους.

Ωστόσο για εμάς, οι δυναμικές μειοψηφίες δεν μπορούν παρά να αυτοδιαλύονται με την ανάπτυξη του ταξικού κινήματος μέσα στην προλεταριακή εξέγερση.

Στόχος μας είναι να υπερβούμε τη λογική του αποκλεισμού των υπόλοιπων ανθρώπων και τον ανταγωνισμό που χαρακτηρίζει συχνά τις πολιτικές ομάδες που υποστηρίζουν ότι επιδιώκουν την επαναστατική αλλαγή της κοινωνίας. Για αυτόν τον λόγο, δεν διεκδικούμε κανένα θεωρητικό ή οργανωτικό κύρος και καμιά πρωτοτυπία. Πάνω από όλα, αγωνιζόμαστε ενάντια στη δική μας αλλοτρίωση και εκμετάλλευση, δεν αγωνιζόμαστε για κάποιον σκοπό που βρίσκεται έξω από τη δική μας ζωή.

Η κατάργηση της μισθωτής εργασίας, του χρήματος και του κράτους και η δημιουργία της κομμουνιστικής αταξικής κοινωνίας, που θέτουμε ως στόχο, δεν αποτελούν την πραγματοποίηση ενός ιδανικού. Ο κομμουνισμός, ως το πραγματικό κίνημα που καταργεί την υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων, ελευθερώνει τις νέες κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται ήδη μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία που καταρρεεί, όταν οι προλεταριακοί αγώνες διαρρηγνύουν την κανονικότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, όταν οι υφιστάμενες διαιρέσεις και οι διαχωρισμοί ξεπερνιούνται μέσα σε αυτούς.

